

R-99-48

Omvärldsanalys för Tierps kommun

Carl Fredriksson, Micael Sandberg,
Peter Sandén

EuroFutures AB

Oktober 1999

Svensk Kärnbränslehantering AB

Swedish Nuclear Fuel
and Waste Management Co
Box 5864

SE-102 40 Stockholm Sweden

Tel 08-459 84 00
+46 8 459 84 00

Fax 08-661 57 19
+46 8 661 57 19

Omvärldsanalys för Tierps kommun

Carl Fredriksson, Micael Sandberg,
Peter Sandén

EuroFutures AB

Oktober 1999

Denna rapport har gjorts på uppdrag av SKB. Slutsatser och framförda åsikter i rapporten är författarnas egna och behöver nödvändigtvis inte sammanfalla med SKB:s.

Förord

Föreliggande rapport har tillkommit på uppdrag av Svensk Kärnbränslehantering AB (SKB). Rapporten ingår i en serie av undersökningar inom ramen för den omfattande förstudien om ett eventuellt framtida djupförvar av använt kärnbränsle i Tierps kommun. Studien har genomförts under våren och försommaren 1999.

I vår delstudie har vi fokuserat intresset till frågor som rör näringslivsutveckling, kommunal ekonomi och verksamheter mm i Tierps kommun. Avslutningsvis har vissa övergripande kopplingar gjorts till ett eventuellt framtida djupförvar i kommunen.

Vi vill i detta sammanhang tacka alla intervjupersoner som medverkat i vår undersökning. Vi vill också tacka SKB för det förtroende som visats oss att fritt få tycka, tänka och framföra våra undersökningsresultat och slutsatser. Varken SKB eller kommunföreträdare har gjort anspråk på att få ingripa i undersökningsprocessen. För rapportens formuleringar och innehåll är vi med andra ord ensamt ansvariga.

Stockholm i september 1999

Carl Fredriksson
EuroFutures AB

Micael Sandberg
EuroFutures AB

Peter Sandén
EuroFutures AB

Sammanfattning

EuroFutures uppdrag har varit att studera de samhällsmässiga förutsättningarna för en eventuell etablering av ett djupförvar av använt kärnbränsle i Tierps kommun, samt kommunens utvecklingsförutsättningar rent allmänt och då i synnerhet vad beträffar näringslivet i kommunen. Rapporten söker spegla ett antal nyckelfrågor som är av stor betydelse för utvecklingen av Tierps kommun under den närmaste 5-10 årsperioden.

Utredningsuppdraget kan sammanfattas i följande punkter:

- Att undersöka näringslivets nuvarande situation och utvecklingsförutsättningar samt belysa konsekvenserna av en djupförvarsetablering.
- Att med utgångspunkt i en analys av kommunen och dess förutsättningar spegla förändringar i omvärlden som kommer att ha en signifikant påverkan på utvecklingen.
- Att ge förslag på lämpliga åtgärder för att underlätta och stödja en positiv utveckling för Tierps kommun.

Genomgången av Tierps kommun har visat på både starka och svaga sidor i kommunen. De viktigaste nulägesförhållandena kan sammanfattas i ett antal punkter:

Minskande befolkning – i dag främst p g a lågt barnafödande

Tierp har under det senaste kvartsseklest haft prägeln av utflyttningskommun till följd av strukturella problem inom det lokala näringslivet. Förnyelsen inom tillverkningsindustrin under den senare hälften av 90-talet har dock stabiliserat flyttningsnettot kring noll, men befolkningen fortsätter att minska beroende på det låga barnafödandet i kommunen. Detta kan i sin tur härledas till såväl ekonomiska faktorer som att en stor del unga kvinnor i fertil ålder lämnar kommunen till följd av den för kvinnor svaga arbetsmarknaden och det traditionellt mansdominerade samhället i kommunen.

Minskande skatteunderlag men trots detta en stark kommunalekonomi

Kommunen tappar befolkning i de produktiva åldrarna medan andelen äldre har ökat. Den ansträngning detta innebär för kommunalekonomi i form av minskat skatteunderlag och ökade kostnader för vård och omsorg har redan gjort sig märkta. Detta tillsammans med tämligen låga genomsnittsinkomster bland kommunens invånare gör kommunen i hög grad beroende av statsbidrag för finansiering av den kommunala verksamheten. Kommunen har emellertid givet dessa förutsättningar "förvaltats sitt pund väl" och har i dag en av landets starkaste kommunalekonomier.

Hög förvärvsfrekvens på mansdominerad arbetsmarknad

Jord- och skogsbruket står fortfarande för en anmärkningsvärd hög andel av sysselsättningen i kommunen medan den industriella förnyelsen lett till en hög sysselsättningsfrekvens inom tillverkningsindustrin. Det finns en förhållandevis stor byggsektor, men såväl privata som offentliga tjänster är underrepresenterade jämfört med riket och framför allt länet som helhet. Arbetsmarknaden följer traditionella könsstrukturer och domineras av ett fåtal stora arbetsgivare. Männens lokala arbetsmarknad framstår som betydligt starkare än kvinnornas, vilket avspeglas i en högre förvärvsfrekvens bland de förra än de senare. Den privata sektorn dominerar arbetsmarknaden medan den offentliga sektorn präglas av stagnation vad avser skapandet av arbetstillfällen.

Nya arbetstillfällen inom industrin har minskat arbetslösheten

Arbetslösheten har sjunkit kraftigt under 1998 – detta gäller såväl den öppna som den totala arbetslösheten som båda ligger under riksgenomsnittet i dag. Det är framför allt inom industrin som nya arbetstillfällen skapats och kompenserat för de industriarbeten som försvann under lågkonjunkturen i början av 1990-talet. Någon motsvarande kompensation av förlorade jobb inom traditionellt kvinnliga arbeten som t ex vård, omsorg, handel och annan service har emellertid inte inträffat.

Svag formell kompetens – ett hinder för tillväxt och strukturomvandling

Kommunens största svaghet kan tillskrivas den svaga formella kompetensnivån. Få i kommunen har högskolekompetens och av de som har gymnasiekompetens dominerar andelen med 2-årigt gymnasium. Det har visat sig vara svårt att attrahera högutbildade till kommunen, vilket medfört att arbetstillfällen med krav på hög formell kompetens som regel leder till inpendling från intilliggande kommuner, framför allt Uppsala. Detta skapar en paradoxal situation där kunskapsintensiv industriell produktion inte kan utvecklas p g a brist på kompetens samtidigt som bristen på kunskapsintensiv industriell produktion hämmar intresset för högre utbildning bland de unga i kommunen.

Tierp har "växt fast" i rollen att i huvudsak vara lokaliseringsort för industriell produktion, där produktutveckling, marknadsföring och ledning ofta sköts från annat håll. Kommunen är dock medveten om detta och arbetar på olika sätt för att förbättra kompetensstrukturen – bl a genom ett Lärcentrum för högskolekurser på distans, satsning på kvalificerad yrkesutbildning samt genom att söka påverka de högutbildade pendlarna till att bosätta sig i kommunen.

Industrikluster med utvecklingspotential

Näringslivet domineras av ett antal större industriföretag men det finns även ett antal mindre aktörer som bedriver framgångsrik industriell produktion i Tierp. Industriklustret är kommunens främsta styrka och har potential att utvecklas betydligt, bl a med tanke på det goda läget nära Uppsala och Stockholm. De drivande företagen återfinns inom maskin-

industri, stålindustri, gummi- och plastvaruindustri samt elektroindustri, vilket har stor betydelse för lokala underleverantörer inom framför allt metallegoarbeten.

Det ligger dock en fara i att produktionen i många företag karaktäriseras av låga krav på formell kompetens, eftersom det finns risk för att detta slag av produktion kan utsättas för intensiv konkurrens från Asien och Östeuropa. Mot detta kan dock invändas att Tierp genom de investeringar som gjorts i kommunen samt marknadsnärheten har ett försteg mot konkurrenter från dessa områden. I vissa enskilda fall finns dessutom inarbetade lokala kompetenser som svårligen kan ersättas eller kopieras på annat håll. Rätt förvaldade och utvecklade innebär dessa kompetenser möjligheter att skapa en stark, konkurrenskraftig produktionsmiljö i Tierp, i synnerhet om rekrytering av högtbildad personal underlättas.

Befolkningstillväxt i söder, nedgång och stagnation i norr

Utvecklingen inom kommunen är i hög grad heterogen och skiljer sig mellan de olika orterna. Kommunens södra tätorter växer medan de i den norra kommundelen stagnerat eller är på tillbakagång. Närheten till Uppsala är av stor betydelse och ombyggnaden av E4:an till motorvägsstandard kommer med all sannolikhet att förstärka de södra orternas positioner. För Tierps köping liksom de norra tätorterna är industrins utveckling i den egna kommunen betydligt mer avgörande för den kommande befolkningsutvecklingen.

Kritiska faktorer under de närmaste 5-10 åren

De resultat som presenteras ger vid handen en dualistisk situation: Å ena sidan tyder insamlade fakta på att Tierp brottas med allvarliga strukturella problem och förefaller ha en obrytbar, nedåtgående befolkningstrend. Beroendet av några få industriella branscher och företag är stort och anpassningen till det nya kunskaps- och tjänstesamhället har uteblivit. Det är lätt att göra den pessimistiska bedömningen att Tierp sakta men säker rationaliseras bort i takt med att den industriella produktionen förläggs till låglöneländer och underminerar kommunens nuvarande försörjningsbas.

Å andra sidan kan hävdas att Tierp lyckats stoppa nettoutflyttningen från kommunen och faktiskt har en kontinuerlig ökning av sysselsättningen inom industriföretagen och ett utvecklingsbart industrikuster. Dessutom har en mer kunskapsorienterad och kundanpassad produktion utvecklats av företag som bl a Habia. Därtill är den kommunala ekonomin i bättre skick än i de flesta andra kommuner i landet, och det geografiska läget nära Uppsala och Stockholm är fördelaktigt.

Situationen står således och väger. I ett scenario skisseras en "ö desstyrd" utveckling där strukturomvandlingen uteblir och Tierp "går på i samma gamla spår" med en framtid som till stor del styrs av externa krafter. I ett andra scena-

rio visas möjligheterna att aktivt stärka och vidareutveckla Tierps industriprofil och få till stånd en näringsmässig förnyelse och intern växtkraft.

Rapportens slutsatser

Vi avslutar denna rapport med att peka på och kortfattat diskutera några möjliga handlingsvägar för Tierps kommun samt en analys av vilka kopplingar vi kan se till ett framtida djupförvar av använt kärnbränsle. Tre förslag till hur Tierp kan stärka sina positioner inför framtiden presenteras. Dessa är som följer:

- Utveckla det befintliga industriklustret.
- Höja kompetensnivån genom att stärka utbildningens status och underlätta för teoretiska studier på högre nivå samt söka utveckla nischkompetenser inom väl definierade områden med anknytning till det befintliga näringslivet.
- Marknadsföra vissa orter i kommunen som attraktiva boendemiljöer inom pendlingsavstånd till Uppsala.

Vad gäller kopplingen till en eventuell etablering av ett djupförvar av använt kärnbränsle så konstaterar rapporten att Tierps näringsstruktur, med stor industri- och byggsektor, väl matchar de behov som uppkommer vid anläggandet och driften av en sådan anläggning. Erfarenheter finns från anläggandet av Forsmarks kraftverk i början av 1980-talet och i dag levererar Habia Cable skräddarsydda kabelsystem till kraftverket, vars årliga säkerhetsöversyn även omfattar några av de mekaniska verkstäderna i kommunen. Kontakterna med kärnkraftsindustrin är således redan etablerade.

En djupförvarsanläggning passar med andra ord väl in i den befintliga industristrukturen – det finns i kommunen ett stort kunnande inom metallbearbetning, byggnation och konstruktion; ett kunnande som både kommer att efterfrågas under själva anläggningsfasen men även under driftsfasen för underhåll och reparation av djupförvarsanläggningen. Dock saknas riktigt stora aktörer som kan bära huvudansvaret för större delar av anläggningsarbetet, vilket framgår av att den samlade entreprenadsektorn i kommunen omfattar ca 500 årsverken – att jämföra med att anläggningsarbetet som mest kommer att omfatta närmare 450 årsarbeten, d v s i stort sett hela den kapacitet som finns befintlig i Tierp.

Även kompetensstrukturen för den arbetskraft som kommer att efterfrågas för driften av anläggningen passar i hög grad in på förhållandena i Tierp, då tyngdpunkten under hela driftfasen kommer att ligga på låg- och gymnasieutbildad arbetskraft. Andelen högskoleutbildade kommer därtill att vara på en

sådan nivå att rekryteringsbehovet mer än väl tillgodoses genom närheten till universitetsstaden Uppsala och högskoleorten Gävle/ Sandviken.

Sammanfattningsvis konstaterar rapporten att såväl näringslivs- och arbetskraftsstruktur som potentialen till spin-off-effekter talar för ett positivt utfall vid en etablering i Tierp.

Innehållsförteckning

1. Studiens bakgrund mm	2
1.1 En utredning om Tierps förutsättningar	2
1.2 Uppdraget.....	2
1.3 Rapportens disposition	4
1.4 Att analysera omvärlden.....	4
2. Tierp – en nulägesanalys	7
2.1 "Den svenska industrins vagga"	7
2.2 Befolkningen.....	9
2.3 Arbetsmarknad och utbildning.....	13
2.4 Näringslivsstrukturen i Tierp – branscher och företag	22
2.5 Kommunens ekonomi och verksamhet.....	42
2.6 Geografiskt läge och infrastruktur.....	45
2.7 De enskilda orternas situation	46
2.8 Slutsatser om Tierp i nuläget.....	52
3. Tierp - Scenarier för år 2010.....	55
3.1 Den globala ekonomin sätter ramarna för utvecklingen.....	55
3.2 Prognoser, scenarier och visioner	61
3.3 Ett Sverige i förändring.....	63
3.4 Scenario 1: <i>Spårbundenhet som öde</i>	67
– industri- och pendlingsorten Tierp.....	67
3.5 Scenario 2: <i>Spårbundenhet som nisch</i>	70
– det innovativa industriklustret Tierp	70
4. Utredningens slutsatser	74
4.1 "Det står och väger"	74
4.2 Näringslivets kopplingar till ett framtida djupförvar.....	78

Bilaga 1: Intervjuförteckning

1. Studiens bakgrund mm

1.1 En utredning om Tierps förutsättningar

Föreliggande rapport är en del av den förstudie som Svensk Kärnbränslehantering AB (SKB) genomför i Tierps kommun. Förstudiens övergripande syfte är att undersöka om Tierps kommun har förutsättningar för en etablering av ett djupförvar för använt kärnbränsle. Rapporten är en del av de samhällsstudier som genomförts inom ramen för förstudien. EuroFutures' uppdrag har i första hand varit att studera näringslivet och dess utvecklingsförutsättningar och därutöver i andra hand även kortfattat belysa hur ett slutförvar av använt kärnbränsle kan påverka näringslivet och kommunen.

Syftet är att spegla Tierps utveckling i ett 5 - 10-årsperspektiv, varvid ett eventuellt djupförvar är en av många parametrar som beaktas.

EuroFutures har tidigare genomfört liknande omvärldsanalyser inom ramen för SKB:s förstudier i Storuman, Malå, Nyköping, Östhammar och Oskarshamn. Eftersom föreliggande rapport avser att spegla en motsvarande frågeställning som i dessa kommuner har den också givits en snarlik utformning. För själva förstudieprocessen är det viktigt att det beslutsunderlag som presenteras är jämförbart till innehåll och struktur.

1.2 Uppdraget

Under vintern 1999 fick EuroFutures i uppdrag att genomföra en analys av den socioekonomiska utvecklingen för Tierps kommun – med särskild tonvikt på näringslivet och dess utvecklingsförutsättningar – av Svensk Kärnbränslehantering AB (SKB). EuroFutures' uppdrag skall ses som en "pusselbit" i den omfattande förstudie som genomförs i Tierp. Studien kan förhoppningsvis även vara ett beslutsunderlag för kommunens strategiska utvecklingsarbete alldeles oavsett vad som fortsättningsvis beslutas i frågan om ett eventuellt djupförvar.

Utredningsuppdraget kan sammanfattas i följande punkter:

- Att undersöka näringslivets nuvarande situation och utvecklingsförutsättningar samt kortfattat belysa konsekvenserna av en djupförvarsetablering.
- Att med utgångspunkt i en analys av kommunen och dess förutsättningar spegla förändringar i omvärlden som kommer att ha en signifikant påverkan på utvecklingen.

- Att ge förslag på lämpliga åtgärder för att underlätta och stödja en positiv utveckling för Tierps kommun.

I en framtidsorienterad studie med kvalitativ inriktning som denna är tidsperspektivet avgörande. Om man väljer ett för kort tidsperspektiv blir analysen helt bunden till de rådande strukturerna, i dag existerande företag och arbetsställen etc. Om tidsperspektivet är för långt kan man hävda att det mesta är möjligt, vilket skulle göra analysen mycket spekulativ. En annan utredning, inom ramen för samhällsutredningen, om ett eventuellt djupförvars socio-ekonomiska konsekvenser, behandlar det mer långsiktiga perspektivet ca 60 år framåt i tiden och bygger på kvantitativa modellberäkningar avseende befolkningsutveckling, sysselsättningsutveckling mm. Föreliggande utredning är fokuserad på en tidshorisont på 5 - 10 år framåt i tiden eller Tierp i slutet av det nya årtusendets första decennium.

Referensområden

I utredningen förekommer stundom jämförelser med ett antal referenskommuner. Detta fyller syftet att besvara frågan om Tierp har utvecklats bättre eller sämre än kommuner med ungefär samma förutsättningar respektive i jämförelse med Uppsala län eller med riket som helhet. De jämförelser som görs berör befolkningsutveckling, näringsstruktur, arbetsmarknad etc. Referenskommunerna utgörs av Östhammars, Norrtälje, Nynäshamns och Oskarshamns kommuner.

Material- och datainsamling

För att öka förståelsen för Tierps unika förutsättningar och egenskaper har ett 35-tal intervjuer genomförts med företagsledare, kommunala tjänstemän och politiker i kommunen samt tjänstemän på landsting och länsstyrelse och andra personer som bedömts ha god kännedom om kommunen. En förteckning av intervjupersoner redovisas som bilaga 1.

Utgångspunkten vid val av intervjupersoner har varit att få en så bred och samtidigt djup bild av kommunens och näringslivets problem och möjligheter som möjligt. Urvalet av intervjupersoner har diskuterats med företrädare för Tierps kommun, det lokala näringslivet samt SKB.

Utöver detta har ett omfattande sekundärmaterial insamlats från tidigare utredningar, från tidningsartiklar liksom från statistikkällor och då framför allt SCB. Dessutom har bearbetade statistiska data från Svenska Kommunförbundet m fl källor använts.

Omvärldsbilden ges dels av ovannämnda källor men även av de intervjuer som gjorts med personer som "representerar" omvärlden och genom sin verksamhet direkt eller indirekt påverkar förutsättningarna för kommunen.

1.3 Rapportens disposition

Rapporten disponeras i fyra delar. I den första delen, **kapitel 1**, redovisas utgångspunkterna för omvärldsanalysen.

I **kapitel 2** redovisas en nulägesanalys av Tierps kommun. Rådande demografiska, socioekonomiska och näringsmässiga förhållanden beskrivs ingående liksom företagsstrukturen, den kommunala verksamheten och infrastrukturella förhållanden. Särskild hänsyn tas till kommunens decentraliserade struktur och de enskilda tätorternas situation.

I **kapitel 3** presenteras två scenarier avseende utvecklingen i Tierps kommun under de kommande tio åren. Scenarierna baseras på dels nulägesanalysen, dels på en bedömning av händelseutvecklingen i Tierps omvärld, d v s i Sverige och resten av världen.

I **kapitel 4** summeras erfarenheterna från kapitel 2 och 3 och leder fram till tre förslag till hur kommunen kan stärka sina positioner inför framtiden. I detta kapitel redogörs även för Tierps förutsättningar för ett djupförvar samt de effekter ett djupförvar kan få för näringslivet i kommunen.

1.4 Att analysera omvärlden

En omvärldsanalys skall spegla verkligheten i två dimensioner. Den första dimensionen är en studie eller analys av vad som brukar kallas **invärlden**. Med detta avses – då det gäller en kommun – hur bl a näringslivet och ekonomin ser ut i kommunen och en historisk tillbakablick på vad som har hänt. Avsikten med denna genomgång är att identifiera relevanta och intressanta gränzytor gentemot världen utanför kommungränsen, eller vad som brukar beskrivas som omvärlden.

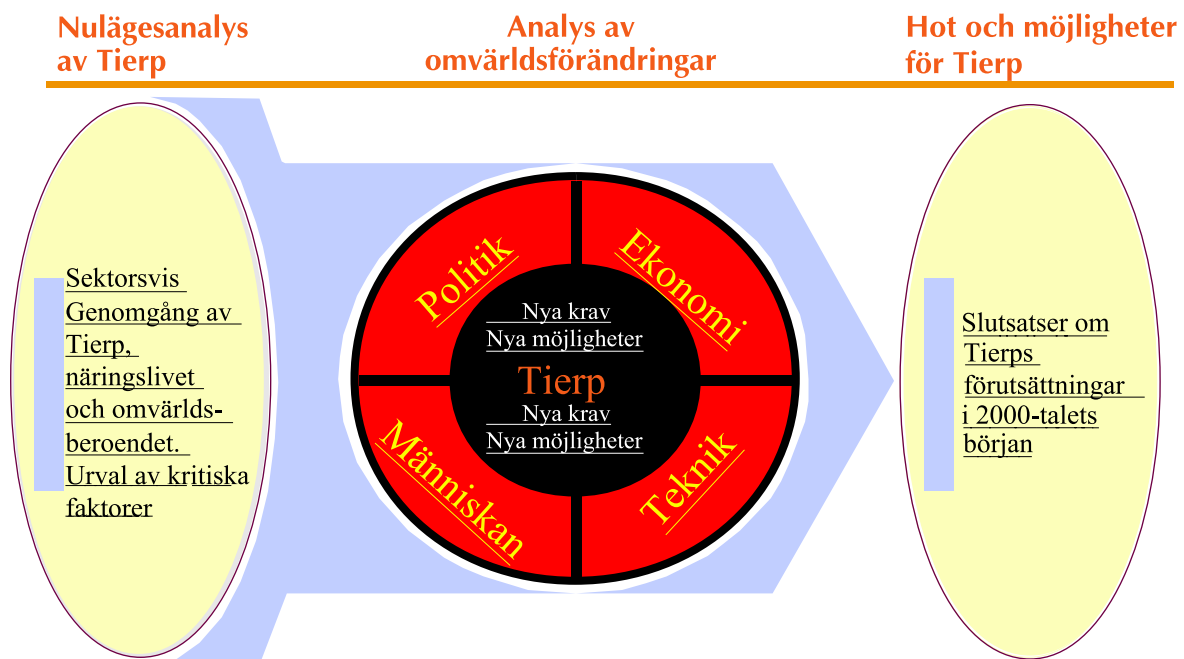
När det gäller den andra dimensionen, den egentliga **omvärldsanalysen**, läggs den största vikten vid att identifiera vilka förändringar som är på gång och hur dessa kan tänkas komma att påverka kommunen ifråga. Vid en omvärldsanalys utgår man med andra ord från att se utvecklingen som ett växelspel mellan större, och för den enskilda kommunen tämligen opåverkbara, yttre skeenden och allehanda aktiviteter inom kommunens gränser.

Ibland brukar detta beskrivas som att kommunen och dess omvärld är ömsesidigt beroende av varandra. I detta fall kan hävdas att omvärlden påverkar Tierp och att Tierp förmår – åtminstone i viss mån – påverka omvärlden. I just Tierps fall skulle man kunna klargöra ömsesidigheten i sambandet med följande exempel: Atlas Copco's verktygstillverkning är en viktig del av Tierps näringsliv, men som koncern betraktad är företaget också en betydande del av kommunens omvärld och påverkar kommunen i termer av arbetstillfällen,

skattekraft, etc. Omvänt kan Tierp påstås vara en del av Atlas Copco's omvärld och att kommunen därigenom påverkar företaget. I en så stor koncern med världsomspännande verksamhet får dock detta inflytande betraktas som synnerligen begränsat. Kommunens beroende av Atlas Copco är med andra ord avsevärt större än Atlas Copco's beroende av Tierp.

Ovannämnda exempel kan tyckas självklart. Det speglar emellertid två viktiga utgångspunkter för en omvärldsanalys. För det första måste mycket stor vikt läggas vid att avgränsa och beskriva studieobjektet i fråga, i detta fall Tierps kommun. Vad som är en relevant invärlds- respektive omvärldsbeskrivning i ena fallet skiljer sig från vad som är motsvarande beskrivningar i det andra fallet. För det andra ligger själva svårigheten i att analysera vilka faktorer i omvärlden som är relevanta att ta med i sammanhanget, d v s vilka faktorer som kan beskrivas som kritiska i ett utvecklingsperspektiv. Rent allmänt kan konstateras att det finns många och ofta svårifunna samband och kritiska faktorer, vilka kan antas påverka en kommun i olika avseenden. Utmaningen i en omvärldsanalys står att finna i de viktigaste sambanden och tolka vad eventuella förändringar betyder i detta fall för just Tierps kommun.

I den omvärldsanalys som genomförts i denna studie har vi arbetat efter en modell som – med gott resultat – använts i tidigare omvärldsstudier för regioner, myndigheter och företag. Modellen skulle något förenklat kunna beskrivas som en systematisk genomgång av hur pågående och förväntade ekonomiska, politiska, sociala och tekniska förändringar kan tänkas påverka utvecklingen i Tierps kommun (figur 1.1).

Figur 1.1. Arbetsmodell

Ett första moment har omfattat en kartläggning av nuläget och utvecklingen fram till i dag. Vi har också sökt identifiera de kritiska områden i kommunens omvärldsberoende som på 5 - 10 års sikt kommer att vara mer avgörande än andra. I Tierps fall kommer t ex utvecklingen inom delar av tillverkningsindustrin, framför allt stål-, metallvaru-, maskin- och trävaruindustrin, samt kommunens attraktivitet som boendeort att vara två sådana kritiska områden.

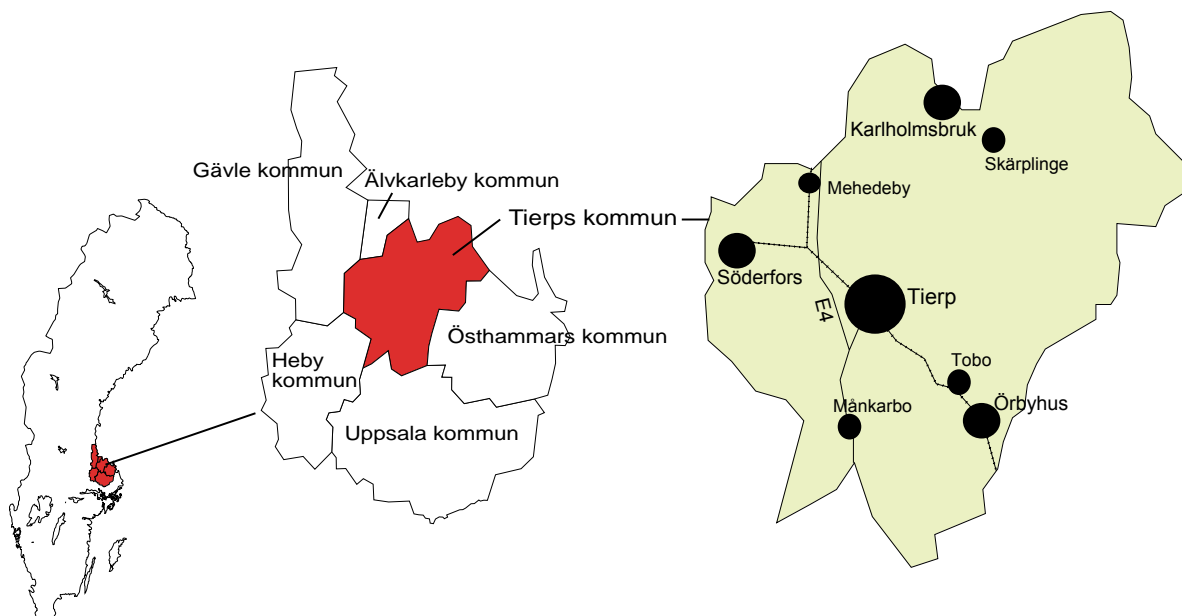
I ett andra moment har vi gått igenom respektive huvudområde i avsikt att spåra vilka förändringar som "är på gång" i ekonomiskt, socialt, tekniskt och politiskt avseende. En omvärldsanalys är en resa i tid och rum. Eftersom syftet är framtidsorienterat, är det dessutom en resa i delvis okänd terräng där vi endast kan ana konturerna av de problem och möjligheter vi kommer att möta. Detta är en mycket viktig utgångspunkt för det fortsatta resonemanget. Framtiden är inte förutbestämd. I verkligheten formas framtiden genom ett i det närmaste oändligt antal små beslut på olika nivåer och inom olika verksamheter som fattas varje dag. Framtiden kan med matematikens språk hävdas vara "den minsta gemensamma nämnaren" av alla dessa beslut. Analysens mål blir därvid att identifiera de förändringar som är på gång och tolka vad dessa betyder för Tierp.

Det tredje momentet består i att relatera förhållandena i Tierps kommun till de omvärldsförändringar som analysen har lyft fram. Det är i symbiosen mellan "interna" och "externa" förhållanden som Tierps framtid avgörs och utifrån vilken våra slutsatser formas. I enlighet med vad som sades inledningsvis omfattar detta moment också att komma med förslag till insatser för att utnyttja möjligheter och föregripa problem i syfte att förbättra möjligheterna till en positiv utveckling i Tierps kommun.

2. Tierp – en nulägesanalys

2.1 "Den svenska industrins vagga"

Tierp kan med rätta kallas "den svenska industrins vagga". Det var här Gustav Vasa etablerade den brukskultur som så småningom skulle komma att domineras av framför allt familjen de Geer, med vallons- och senare lancashiresmidet som specialitet. Vidsträckt skogar, vattendrag och malm av hög kvalitet från gruvan i Dannemora gav goda förutsättningar för järnframställning i norra Uppland. Bruken upplevde sina glansdagar under 1600- och 1800-talen medan en stor del av 1700-talet gick åt till att bygga upp det som bränts ner under rysshärjningarna i början av detta sekel. Vallonsmidet kom successivt under 1800-talet att uppleva en allt hårdare konkurrens från nyare tekniker. Detta tillsammans med en strukturomvandling mot större och färre produktionsenheter var början till den djupa kris som under första hälften av 1900-talet satte punkt för de stolta uppländska brukstraditionerna.¹

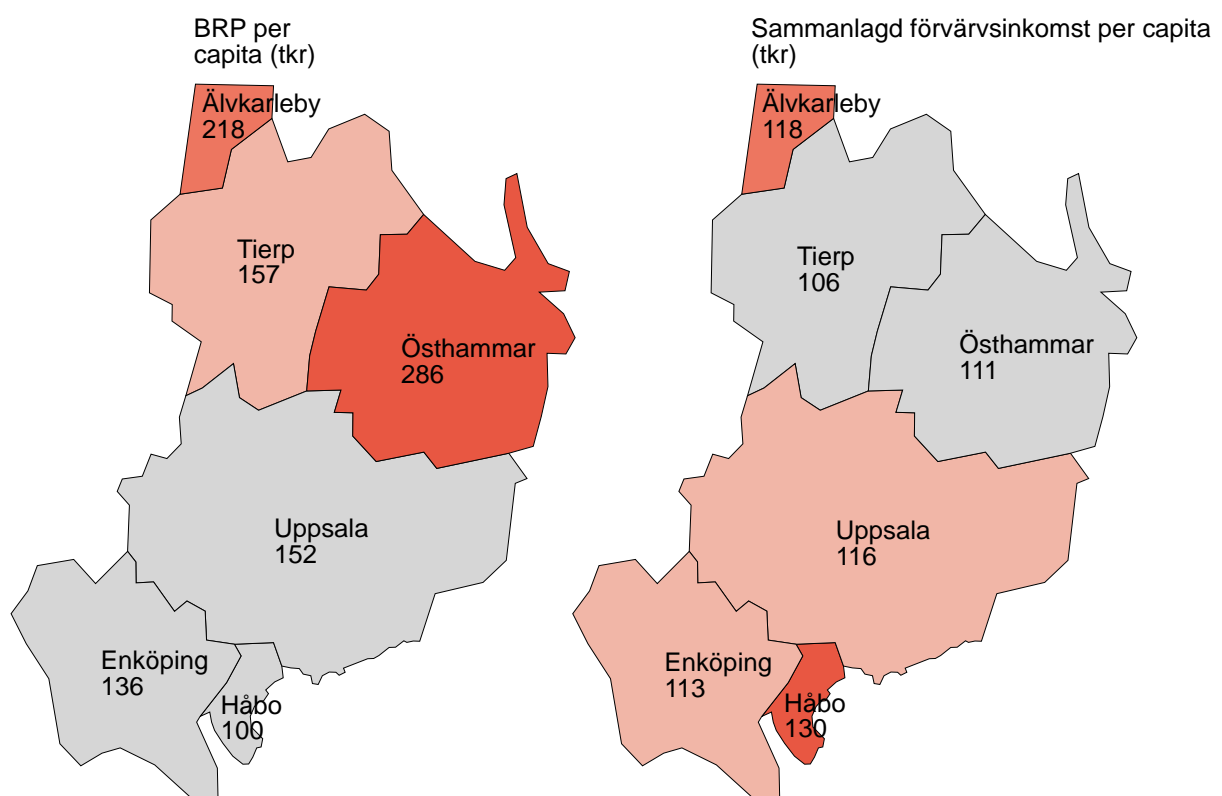

Figur 2.1 Karta

Tierp ligger i Uppsala län i vad som kan kallas randområdet till det under senare tid mycket expansiva Stockholm-Uppsala området. Kommunen gränsar i söder till Uppsala kommun, i väster till Heby kommun och Gävle kommun, i norr till Älvkarleby kommun samt i öster till Östhammars kommun (figur 2.1). Kommunen har efter ett par årtionden präglade av svårigheter rest sig och skönjer i dag en framtid som ser betydligt ljusare ut än för bara några år sedan.

¹ Beskrivningen bygger på framställningen i boken *Alla tiders Tierp*

Av kommunens bruttoregionprodukt (BRP) härrör, i likhet med Östhammars och Älvkarleby kommuner, en stor del till kapitalandelen av förädlingsvärdet (som består av löner, rörelseresultat och avskrivningar) inom de större industriföretagen i kommunen. Detta är även orsaken bakom att dessa kommuner ur ett länsperspektiv har relativt höga bruttoregionprodukter per capita – i synnerhet Östhammar genom Forsmarks kraftverk och Älvkarleby genom Vattenfalls verksamhet samt bruket i Skutskär. Löneandelen av produktionsvärdet ligger däremot tämligen lågt, vilket medför att den samlade förvärvsinkomsten per capita i Tierp t o m är lägst i länet (figur 2.2). Förvärvsinkomsten ligger till grund för människors köpkraft, men även för den kommunala beskattningen och därigenom den "kommunala köpkraften". Således har detta mått en större betydelse och beskriver bättre kommunens ekonomiska situation än BRP-måttet.

Figur 2.2 Bruttoregionprodukt och sammanlagd förvärvsinkomst per capita i kommunerna i Uppsala län 1996 resp. 1997

Källa: SCB

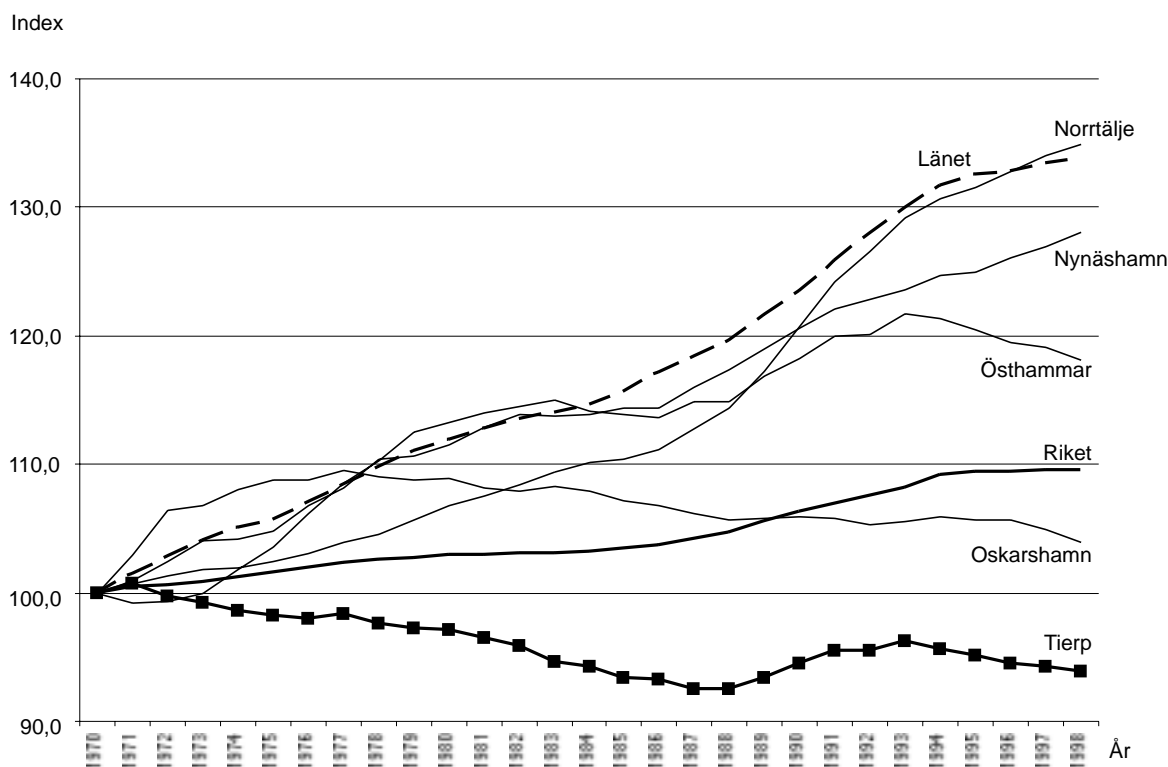
Vi skall i detta kapitel närmare granska Tierps kommun. Nulägesanalysen syftar till att ge en fördjupad förståelse och insikt om kommunen och dess förutsättningar, för att senare bidra till att skapa en bild av kommunens framtidsutsikter och möjligheter.

2.2 Befolkningen

Nedåtgående befolkningstrend

Befolkningen i Tierps kommun uppgick i december 1998 till 19 907 personer, vilket innebar en minskning med 73 personer jämfört med året innan. Befolkningsstillväxten i Sverige kännetecknas för närvarande av en stark koncentration till några få kommuner. Av landets samtliga 289 kommuner (288 t o m 1998) har endast 79 ökat sin befolkning under perioden 1995 – 98. Övriga kommuner har en krympande befolkning med stora flyttströmmar framför allt från skogslänen till storstadsregionerna.

Befolkningsutvecklingen i Tierps kommun har under det senaste kvartssekleth haft en svagt nedåtgående trend. Kommunen tappade 5 procent av sin befolkning mellan 1970 och 1997, d v s 1 234 personer. Den genomsnittliga årsvisa befolkningsförändringen har varit -0,2 procent, vilket i sig inte är någon anmärkningsvärt snabb minskning. Vid en jämförelse med referenskommunerna kan man dock konstatera att Tierp haft en betydligt mindre gynnsam utveckling än framför allt Norrtälje och Nynäshamn – två starka pendlingskommuner till Stockholm – men även en mindre gynnsam utveckling än Östhammar och Oskarshamn. De senare har kärnkraftsetableringarna att tacka för en stor del av den kraftiga befolkningsökningen under 1970-talet. Både Östhammar och Oskarshamn har dock under de senaste åren haft en likartad befolkningstrend som Tierps kommun, d v s svagt vikande (figur 2.3).

Figur 2.3 Befolkningsutveckling 1970-1998 (index, 1970 = 100)

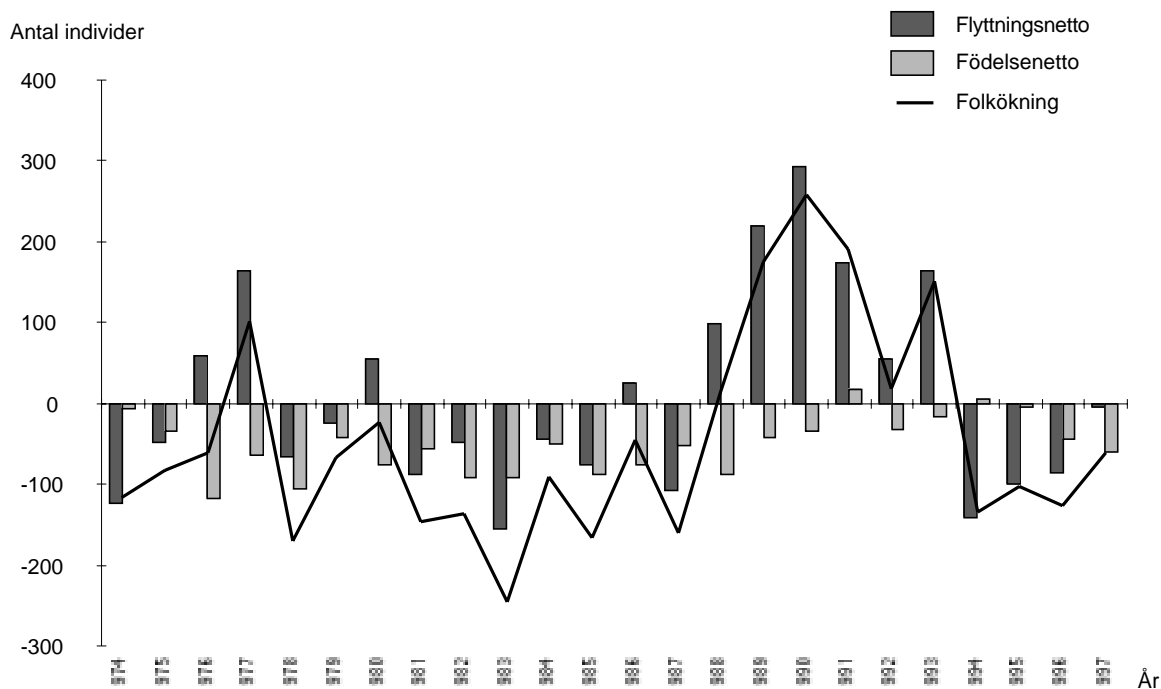
Källa: SCB

Befolkningen i Tierp började minska då de strukturella problemen inom svensk industri blev påtagliga i början av 1970-talet och arbetstillfällena försvann i kommunen. Nedgången höll i sig ända till dess "utplaceringen" av invandrare fick kurvan att vända uppåt i slutet av 1980- och början av 1990-talet. Uppgången blev dock temporär och sedan 1994 har den negativa trenden fortsatt.

Av figur 2.3 kan tydligt utläsas problemen under 70- och större delen av 80-talet med konstant årsvis minskning av befolkningen (förutom 1977) samt det tillfälliga uppsvinget mellan 1988 och 1993. Befolkningsminskningen avspeglas nu också i ett mycket lågt bostadsbyggande. År 1997 var nyproduktionen av små- och flerbostadshus i stort sett obefintlig och i dagsläget (maj 1999) står 15 procent eller ca 300 av det kommunala bostadsbolagets lägenheter outhyrda.

Lågt barnafödande och negativt flyttningsnetto

Om man ser närmare på komponenterna bakom befolkningsändringen kan man för det första notera att födelsenettet har legat på minus under hela perioden 1974-1997, med undantag för år 1991 då en tillfällig "baby-boom" medförde ett positivt födelsenetto. Underskottet har pendlat mellan några få upp till drygt 100 fler döda än födda i kommunen (figur 2.4 och 2.5).

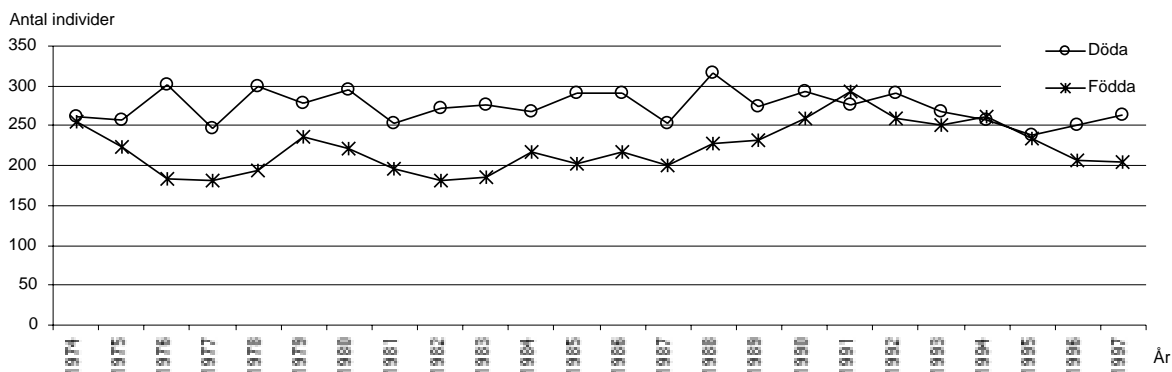
Figur 2.4 Befolkningsförändring i Tierp 1974-1997

Källa: SCB

Negativt födelsenetto är inte en företeelse enbart i Tierps kommun utan har även gjort sig gällande för riket. År 1997 var första gången sedan år 1809, då statistik började föras, som det avled fler personer i landet än det föddes. Utan

invandringen hade befolkningen i Sverige således minskat under 1997. Tack vare ett överskott mellan inflyttande och utflyttande ökade dock befolkningen under året med 3 000 personer i riket.

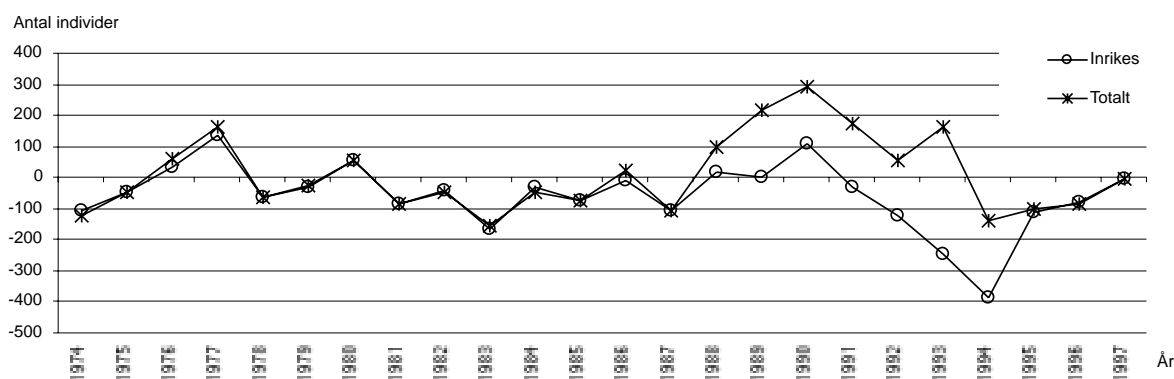
De låga födelsetalen kan delvis ses som en konsekvens av svårigheterna på arbetsmarknaden och osäkerheten inför framtiden – man väljer helt enkelt att inte skaffa barn av ekonomiska skäl. De kan även ses som en konsekvens av ändrade värderingar där kärnfamiljens avskaffande och ändrade livspreferenser ger upphov till ett lägre barnafödande. Fruktsamhetstalet var i Sverige under 1997 ca 1,5, vilket är det lägsta som hittills redovisats i svensk befolkningsstatistik.

Figur 2.5 Födelsenetto för Tierps kommun 1974 – 1997

Källa: SCB

För det andra karakteriseras även flyttningsnettot av negativa värden fram till 1987, då utplaceringen av invandrare medförde ett positivt flyttningsöverskott under en sexårsperiod. Den utflyttning som skedde från kommunen under konjunktur nedgången 1992 till 1994 har avmattats under de senaste åren och 1998 redovisades t o m ett litet flyttningsöverskott (figur 2.6).

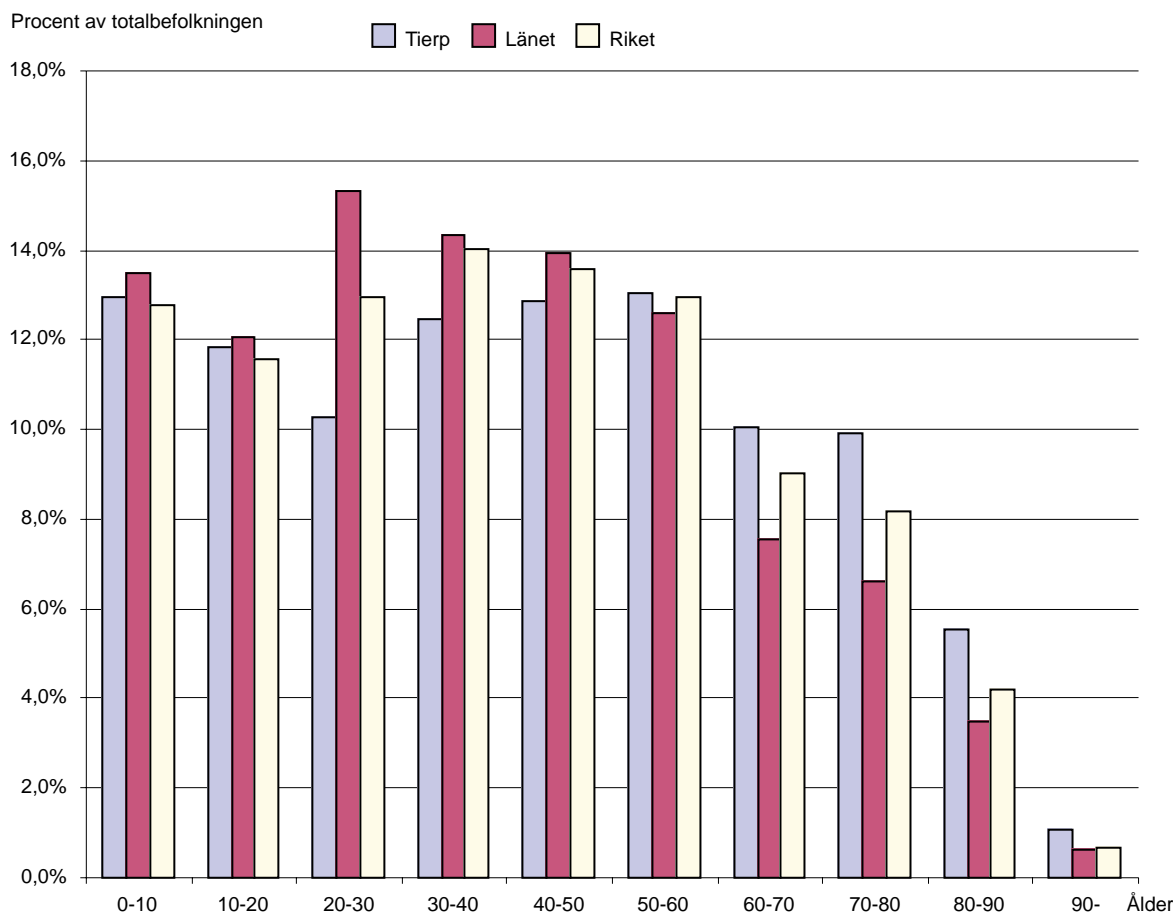

Figur 2.6 Flyttningsnetto för Tierps kommun 1974 – 1997 (inrikes = exklusive invandrare, totalt = inklusive invandrare)

Källa: SCB

Ojämn åldersfördelning

Befolkningsminskningen har i oproportionerlig utsträckning skett i de produktiva åldrarna (16-64 år). Framför allt i åldersgruppen 20-30 år uppvisar Tierp ett kraftigt underskott jämfört med länet och riket som helhet. I åldrarna 60 år eller äldre finns istället ett motsvarande överskott, i synnerhet i åldersgruppen 70-80 år (figur 2.7).

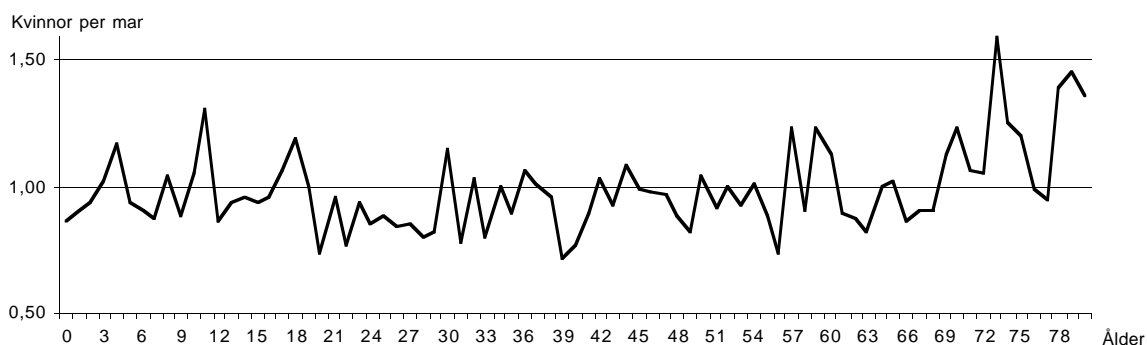

Figur 2.7 Åldersfördelning för Tierps kommun 1997

Källa: SCB

På lång sikt är denna obalans i befolkningens sammansättning oroväckande då försörjningsbördan ökar och den totala skattekraften minskar, vilket – om detta i sin tur leder till en högre kommunal skattesats eller försämrade service – kan ha en negativ effekt på kommunens attraktivitet som boendeort. Åldersstrukturen har stor betydelse för såväl den kommunala verksamheten som möjligheterna att finansiera densamma. Höga andelar yngre och äldre medför ökade kostnader för barnomsorg, skola och äldreomsorg samtidigt som skattebasen minskar.

Ungdomar i åldern 20-30 år flyttar generellt mest – för att skaffa sig en utbildning eller pröva vingarna på annat håll än i hemkommunen. Detta gäller inte minst unga kvinnor, vilket framgår av figur 2.8 som redovisar antalet kvinnor per man i kommunen i olika åldrar. Underskottet på kvinnor har och kommer att få effekter på barnafödandet i kommunen med risk för negativt födelsenetto och befolkningsminskning.

Figur 2.8 Könskvot i olika åldrar för Tierps kommun 1997

Källa: SCB

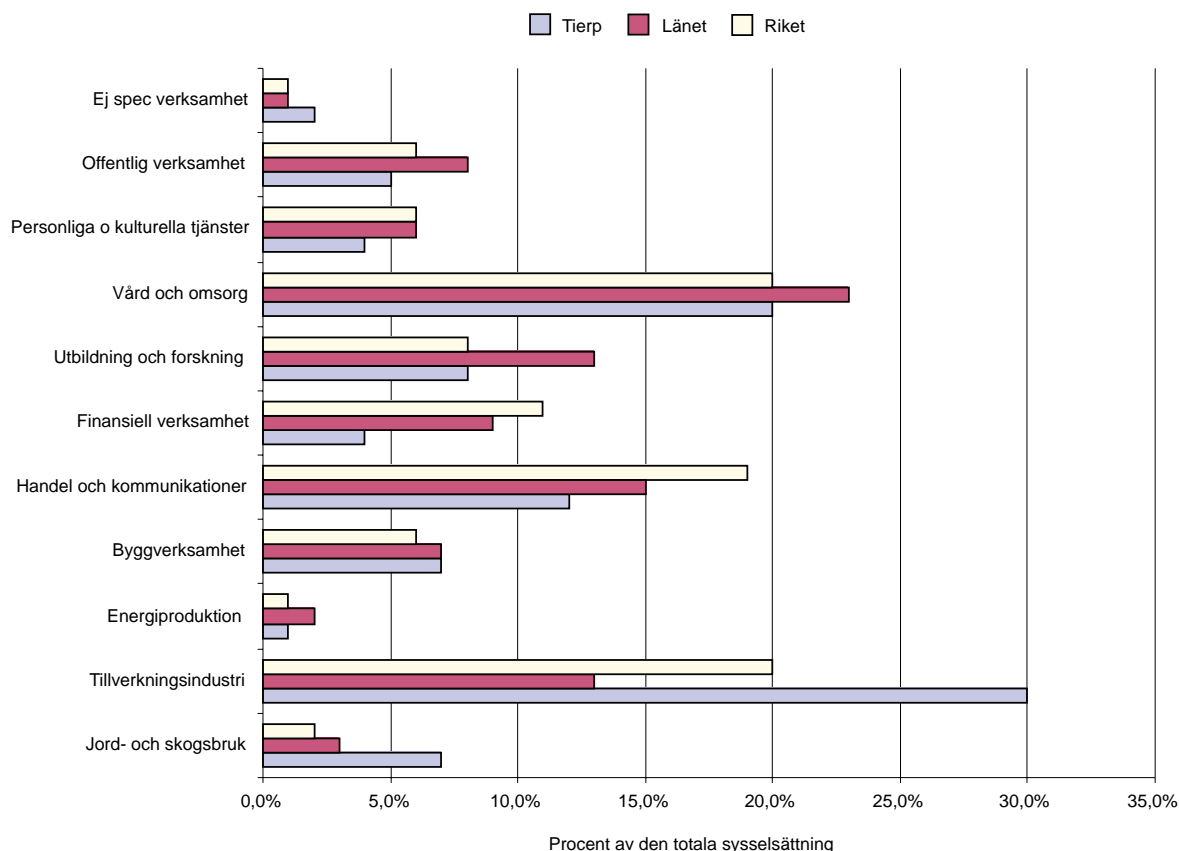
För Tierps del är Uppsala en magnet som av förklarliga skäl drar till sig en stor del av de som går ut gymnasiet. Detta är naturligt och bör ej betraktas som ett problem utan snarare ett viktigt led i livet för att utveckla den egna sociala och yrkesmässiga kompetensen. Istället är det de få hemvändarna och den låga inflyttningen av högutbildade som på lång sikt kan framstå som oroväckande. Ungdomars attityder till kommunen har stor betydelse för både deras benägenhet att flytta tillbaka och den bild av kommunen de förmedlar vid studier eller arbete på annan ort. Kommunens "image" bland ungdomar men även andra har således en direkt inverkan på befolkningsutvecklingen.

2.3 Arbetsmarknad och utbildning

Arbetsmarknadsstruktur

Det man först slås av när man studerar arbetsmarknadsstrukturen i Tierps kommun är de höga andelarna sysselsatta inom tillverkningsindustrin samt inom jord- och skogsbrukssektorn. Tillverkningsindustrin, med 30 procent av den totala sysselsättningen, sysselsätter 50 procent fler i Tierp än vad som är fallet för riket i genomsnitt. Jämfört med länet, som domineras av olika tjänstenäringsgrupper med utbildning och sjukvård i spetsen, är skillnaden ännu större. Inom jord- och skogsbruket sysselsätts nästan tre gånger fler i Tierp än vad som är fallet för riket i genomsnitt. Detta beror framför allt på att Stora Enso har ett områdeskontor i kommunen, med ett ansvarsområde från Gävle ner mot Mälaren.

Byggsektorn i Tierp är också förhållandevis stor – större än för riket i genomsnitt men i nivå med länsnittet. Av tjänstenäringarna har Tierp en låg sysselsättningsfrekvens inom samtliga offentliga verksamhetsområden utom vård och omsorg. Denna sektor står för 20 procent av den totala sysselsättningen i kommunen. Även tjänstenäringarna handel och kommunikationer, finansiell verksamhet och personliga tjänster sysselsätter få i jämförelse med framför allt länsnittet (figur 2.9). Det är naturligtvis närheten till både Uppsala och Gävle som ligger bakom förhållandet. Det stora utbud inom såväl handel som företagstjänster som dessa två städer kan uppvisa innebär en hård konkurrens för de lokala aktörerna.

Figur 2.9 Sysselsättningsfördelning för Tierps kommun 1996

Källa: SCB

Kommunen är den dominerande arbetsgivaren och står för omkring 20 procent (1 500 anställda) av de ca 7 000 arbetstillfällena. Uppsala läns landsting är den andra stora offentliga arbetsgivaren med drygt 200 anställda i kommunen. Av de privata arbetsgivarna märks framför allt Atlas Copco Tools AB med 370 anställda, EraSteel Kloster AB (250 anställda), Karlit AB (185 anställda), Habia Cable AB (165 anställda), Scana Söderfors AB (160 anställda), Munters AB (155 anställda) och Polarcup AB (90 anställda) (se även tabell 2.1). Den privata sektorn svarar för en klart större andel av arbetsmarknaden än den offentliga sektorn – förhållandet är ungefär 70 procent privatanställda och 30 procent offentligt anställda.

Männen arbetar framför allt med jord- och skogsbruk samt inom tillverkningsindustrin och byggsektorn, medan kvinnorna återfinns inom vård, omsorg och service. Arbetsmarknaden i Tierps kommun följer således ett traditionellt könssegregerat mönster, vilket kan ses som en bidragande orsak till att unga kvinnor med högre utbildning sällan söker sig tillbaka till kommunen.

Sammanfattningsvis kan konstateras följande vad beträffar arbetsmarknaden i Tierps kommun:

- att jord- och skogsbruk fortfarande står för en hög andel av sysselsättningen,
- att den industriella förnyelsen lett till en relativt hög sysselsättningsfrekvens inom tillverkningsindustrin,
- att det finns en förhållandevis stor byggsektor,
- att såväl privata som offentliga tjänster är underrepresenterade jämfört med riket men framför allt länet som helhet,
- att några få, stora arbetsgivare står för en stor del av arbetstillfällena, samt
- att arbetsmarknaden följer traditionella köns mönster.

	Antal anställda	Ort	Verksamhet
Atlas Copco Tools AB	370	Tierp	Tillv av industriverktyg
EraSteel Kloster AB	250	Söderfors	Snabbståstillv
Karlit AB	185	Karlholmsbruk	Tillv av träfiberskivor
Habia Cable AB	165	Söderfors	Tillv av avancerade kablar
Scana Söderfors AB	160	Söderfors	Legotillv och tjänster inom stålhantering
Munters AB	155	Tobo	Tillv av luftbehandlingsutrustning
Polarcup AB	90	Karlholmsbruk	Tillv av livsmedelsförpackningar
Stora Enso AB	70	Tierp	Skogsbruk, inköp av virke
Swebus Sverige AB	60	Tierp	Busslinjetrafik
Åkers Stålvalsar AB	55	Söderfors	Tillv av valsar samt metallegoarbeten
Tierps Kretsteknik AB	52	Tierp	Tillv av kablage
Savalco Maskin AB	47	Örbyhus	Tillv av vägbearbetningsmaskiner
Sandby Lådfabrik, AB	40	Karlholmsbruk	Tillv av träemballage
Simeco i Tierp AB	37	Tierp	Metallegoarbeten
Sven Kardell AB	32	Tierp	Tillv av golvmoppar och mikrofiberdukar
Tierps Järnbruk AB	32	Tierp	Gjuteriverksamhet
Tierpsbyggen AB	31	Tierp	Uthyrning av bostäder och lokaler
Sörehalls Produktion AB	30	Mehedeby/Söderfors	Metallegoarbeten
Olle Wikström Livs AB	30	Tierp	VIVO-handlare
Mats Flood Produktion AB	27	Tierp	Metallegoarbeten

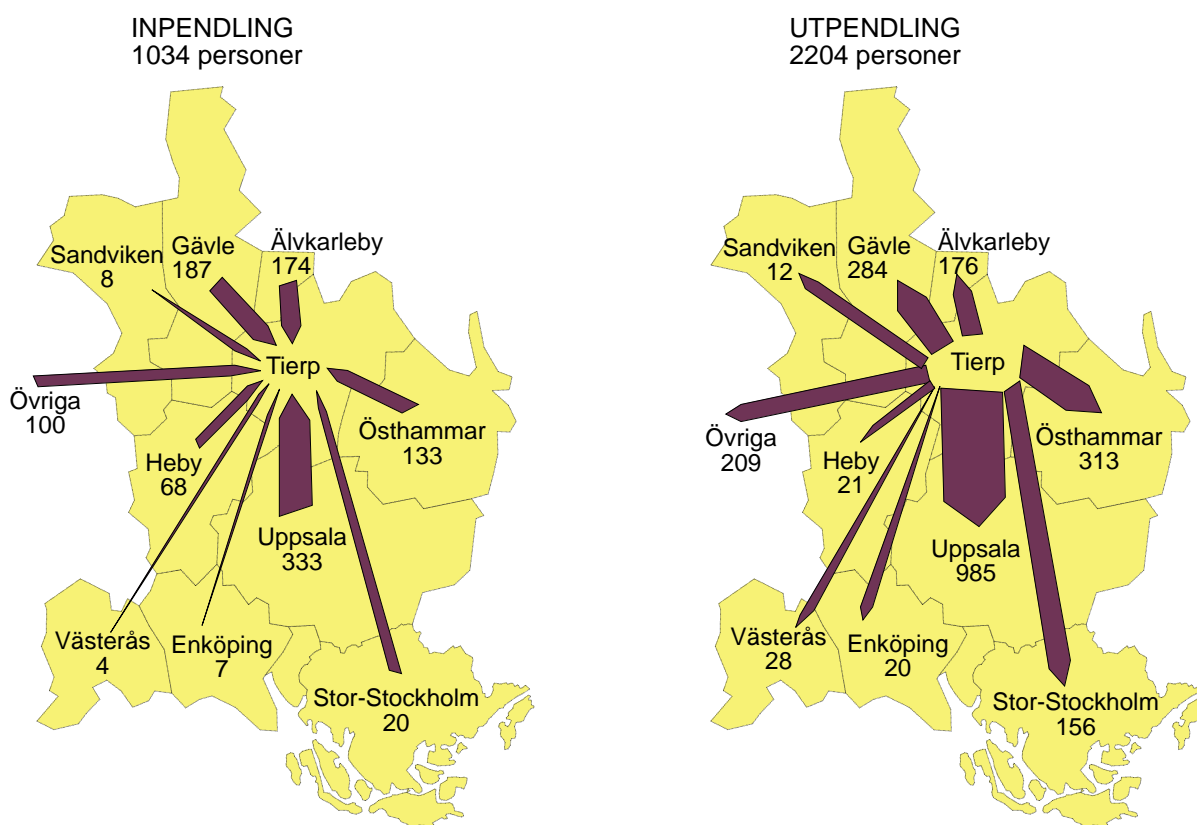
Tabell 2.1 Största privata arbetsgivarna i Tierp april 1999

Källa: MMP

Regional arbetsmarknad och pendling

Den kontinuerligt ökade rörligheten under senare delen av 1900-talet har medfört att utbytet över kommungränserna i dag är omfattande. Detta gäller inte minst arbetsmarknaden där man ibland talar om så kallade A-regioner, vilket är funktionella arbetsmarknadsregioner definierade av pendlingsströmmar. Tierp har i detta avseende lika nära till A-regionen Gävle-Sandviken som till den A-region man formellt tillhör och som har Uppsala som centralort. Dessa är dock av fundamentalt olika karaktär; Uppsala har en stark tonvikt på tjänstnäringar och höga krav på formell kompetens medan Gävle-Sandviken präglas av tillverkningsindustri.

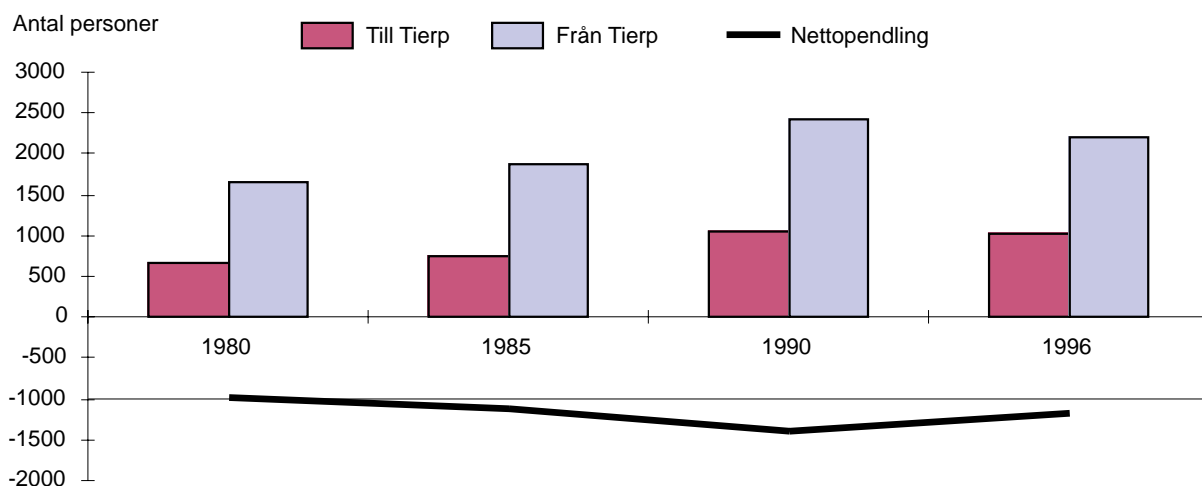
Rent näringsstrukturellt ligger Tierp således närmare Gävle-Sandviken än Uppsala. Pendlingsströmmarna går trots detta i större utsträckning till och från de södra grannkommunerna än de norra (figur 2.10). På den allt mer hårdnade arbetsmarknaden är det inte längre självklart att båda makarna i en parrelation kan få arbete på samma ort. Därtill har arbetstillfällena blivit allt mer specialiserade och kräver ofta specialkompetens, vilket sammantaget innebär att pendling till eller från angränsande kommuner ofta blir en nödvändighet.

Figur 2.10 In- och utpendling till/från Tierps kommun 1996

Källa: SCB

Trots Tierps starka industriella bas har kommunen en obalans i pendlingsströmmarna till och från grannkommunerna. Dubbelt så många Tierpbor finner sin utkomst i de intilliggande kommunerna som boende i dessa finner sin utkomst i Tierp. Dock är nivåerna stabila och gapet mellan in- och utpendling har de facto minskat under 90-talet (figur 2.11). Det är sannolikt att den ökade arbetslösheten är en starkt bidragande orsak till att pendlingsgapet har minskat under senare år.

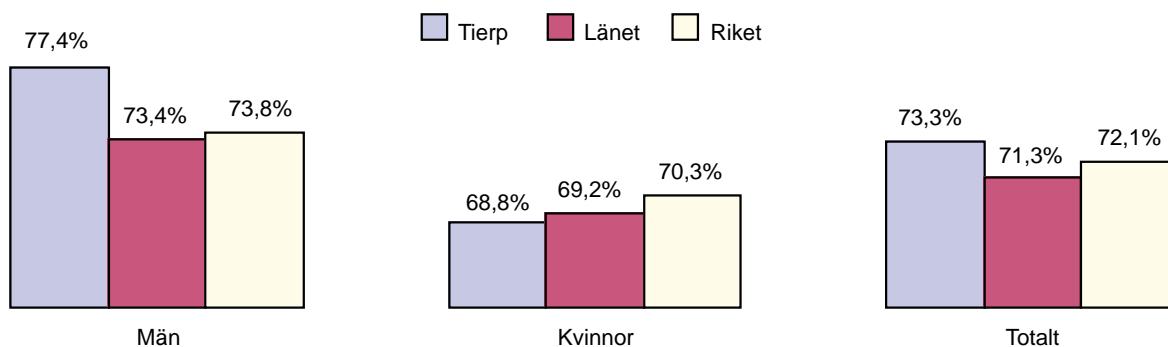

Figur 2.11 Utveckling av pendlingen till/från Tierps kommun under 1980- och 90-talet

Källa: SCB

Hög förvärvsfrekvens

Från att under 1980- och början av 1990-talet ha förvärvsfrekvenser upp mot 80 procent har strukturomvandlingen och sysselsättningskrisen under 1990-talet medfört att betydligt färre människor har arbete i Sveriges kommuner. Strukturomvandling är en naturlig del av marknadsekonomin, där förnyelse är nödvändig till följd av den ständigt ökande förmågan att med allt mindre insatser av produktionsresurser utföra samma uppgifter. På detta vis har vår materiella välfärd grundlagts, men även vissa problem som periodvis tar sig allvarliga uttryck till följd av obalanser på marknaderna.

Figur 2.12 Förvärvsfrekvens 1997 (andel av den vuxna befolkningen 16-64 år som har ett arbete)

Källa: SCB

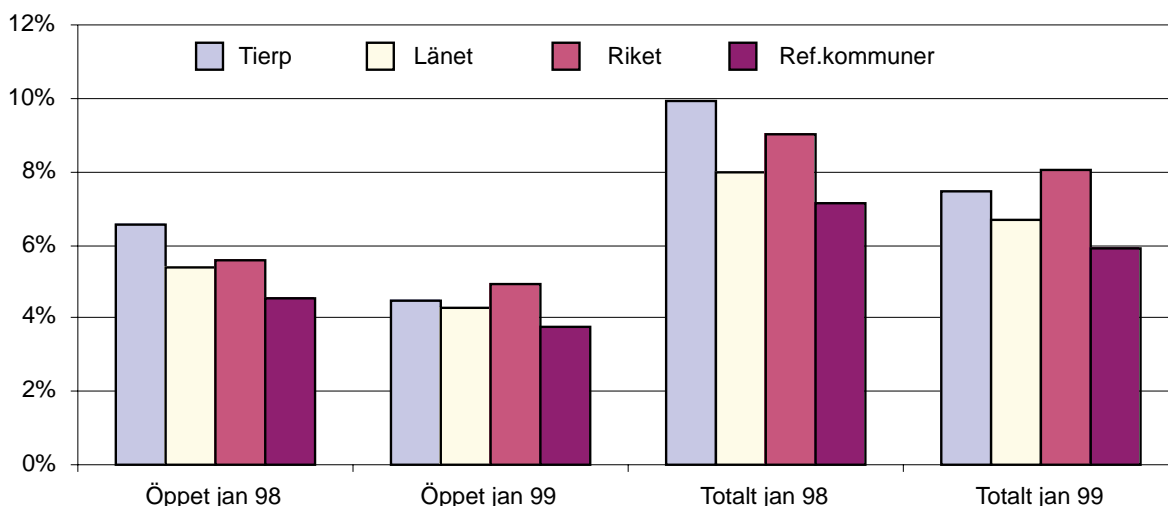
För att klara strukturomvandlingen har massiva insatser gjorts inom utbildningsväsendet. Antalet platser har utökats på universiteten och högskolorna liksom inom vuxenutbildningen, i en strävan att anpassa kompetensstrukturen till de nya kraven från näringslivet. Den ökade andelen arbetslösa och studerande har inneburit att förvärvsfrekvenserna minskat markant under perioden 1990-1995. På lång sikt kan detta innebära problem med ett vikande skatteunderlag. Tierp har i detta avseende totalt sett klarat sig bättre än såväl länet som riket i genomsnitt (figur 2.12).

Förvärvsfrekvensen bland kvinnor i Tierp är emellertid mycket låg – något som dels förklaras av brukstraditionerna och tyngdpunkten på tillverkningsindustri, dels av att de offentliga verksamhetsområdena vård och omsorg är något mindre i Tierp än vad som i allmänhet är fallet bland svenska kommuner. Kvinnornas lokala arbetsmarknad är således avsevärt svagare än männens. Närheten till Uppsalas arbetsmarknad, med en stor tyngd på offentliga och privata tjänster, gör dock situationen mindre prekär än vad som annars skulle vara fallet, men innebär samtidigt en risk för utflyttningar bland de som vill komma närmare sitt arbete.

Arbetslöshet

Ovan nämndes strukturomvandlingsproblemen och den ökade arbetslöshet som uppstått som en konsekvens av dessa under 1990-talet. Sveriges kommuner förlorade tillsammans omkring 580 000 arbetstillfällen under början av 1990-talet. De senaste åren har dock trenden vänt och 1998 redovisades ett sysselsättningsstillskott om ca 111 000 arbetstillfällen. Skillnaderna inom landet är dock stora. Arbetslösheten är på de flesta håll mycket hög och den ovan nämnda sysselsättningsökningen har i huvudsak varit koncentrerad till ett fåtal expansiva kommuner i Stockholmsregionen samt till Småland och västkusten.

Procent av befolkningen 16-64 år

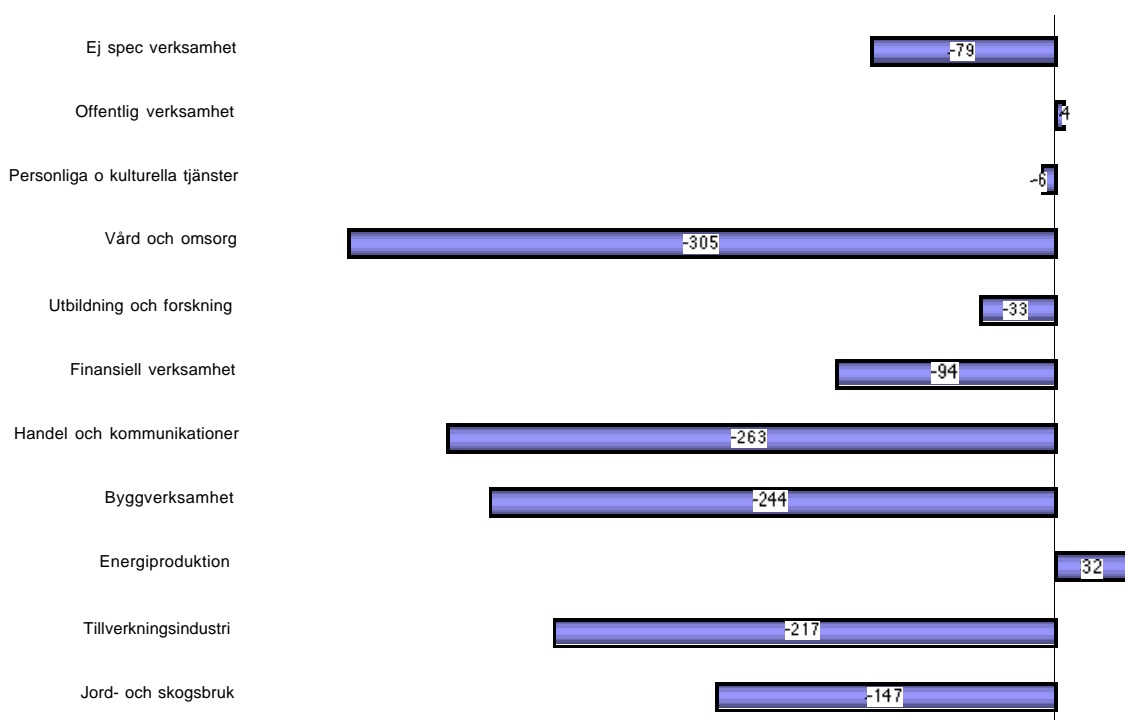
Figur 2.13 Arbetslöshet januari 1998 och 1999

Källa: SCB

Tierp har, som de flesta andra kommuner i landet, fått känna av försvagningen av det allmänna konjunkturläget. Dock har läget förbättrats avsevärt under 1998 då den öppna arbetslösheten i Tierp som andel av befolkningen 16-64 år sjönk från 6,54 procent till 4,49 procent och den totala arbetslösheten (öppet arbetslösa + arbetslösa i konjunkturåtgärder) som andel av befolkningen 16-64 år från 9,90 procent till 7,45 procent (figur 2.13).

Förlorade jobb

Inom vilka sektorer har då arbetslösheten märkts mest? Mellan åren 1992 och 1996 försvann totalt 1 388 arbetstillfällen i Tierps kommun. Serviceyrkena vård och omsorg samt handel och kommunikationer stod för drygt 40 procent av minskningen (305 respektive 263 arbetstillfällen) medan byggverksamheter och tillverkningsindustri stod för omkring 33 procent (244 respektive 217 arbetstillfällen). Inom jord- och skogsbruk försvann 147 jobb, vilket motsvarar ca 10 procent av den totala minskningen av arbetstillfällen (figur 2.14). Således har traditionellt kvinnliga yrken drabbats i ungefär samma utsträckning som traditionellt manliga.

Figur 2.14 Sysselsättningsförändring i Tierps kommun 1992 - 1996

Källa: UMDAC

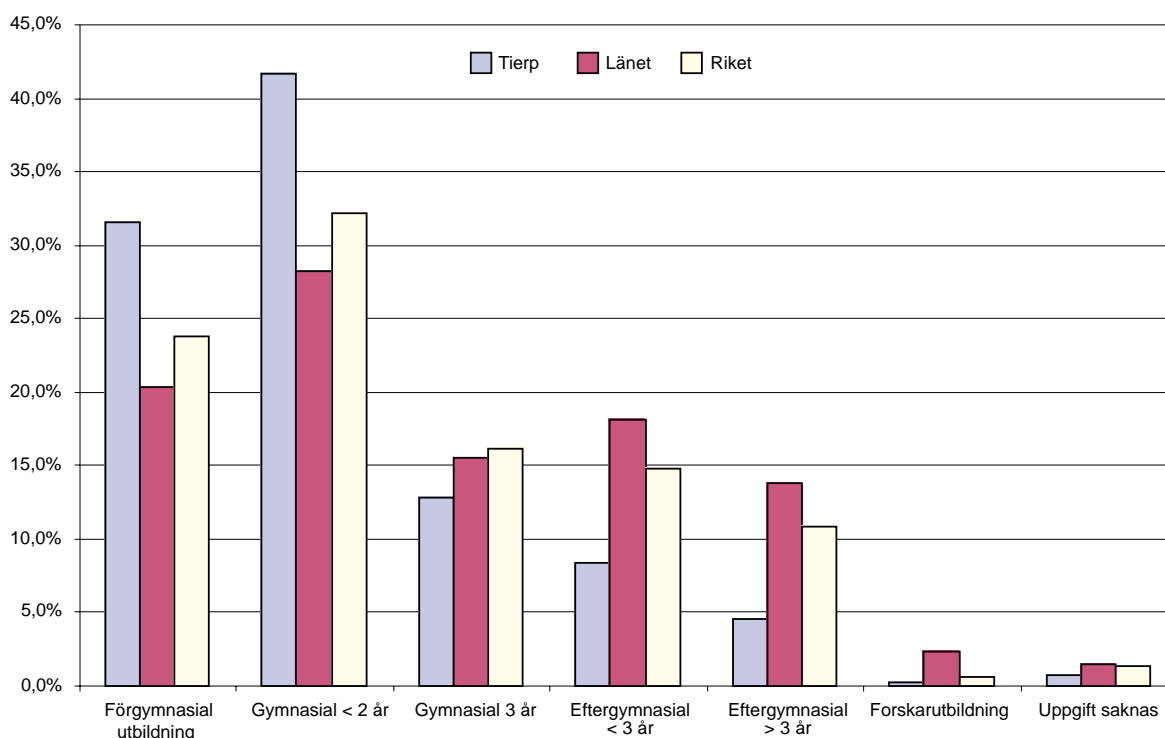
Låg utbildningsnivå trots närhet till Uppsala

Den formella utbildningsnivån i Tierps kommun är, trots närheten till universitetsstaden Uppsala, mycket låg – ett faktum som förmodligen beror på de långa bruks- och industritraditionerna. Andelen invånare med högskole-

utbildning är 13,2 procent, att jämföra med 34,4 procent för länet och 26,4 procent för riket i genomsnitt. Av de med gymnasium som högsta utbildningsnivå har mer än två tredjedelar endast 2-årigt gymnasium bakom sig (figur 2.15).

I takt med att efterfrågan på formell kompetens ökar på arbetsmarknaden ställs kravet på anpassning av utbildningsnivåerna. I synnerhet behovet av en god teoretisk bakgrund påtalas allt mer, även inom industrin som länge rekryterat en mer praktiskt inriktad arbetskraft. Personer med förmåga att tillgodogöra sig och värdera information har en naturlig konkurrensfördel, eftersom det är relativt sett enklare för företag att utbilda i produktionsprocessen men svårt att kompensera för brister i de grundläggande teoretiska kunskaperna.

Avsaknaden av människor med hög formell kompetens har lett till en inpendling från intilliggande kommuner. Den fara som ligger i att de lokala företagen inte hittar rätt kompetens på orten dämpas av att närheten till Uppsala och Gävle borgar för en god kompetensförsörjning. Dock innebär inpendlingen att skattintäkter tillfaller någon annan kommun istället för Tierp där själva produktionsvärdet uppstår, vilket av självklara skäl är mindre önskvärt för Tierps kommun.

Figur 2.15 Högsta utbildningsnivå för befolkningen 16-74 år i Tierps kommun den 1:a januari 1998

Källa: SCB

Gymnasieskola präglad av det lokala näringslivet

Kommunens gymnasieskola, *Högbergsskolan*, ligger i centralorten Tierp. Vid Högbergsskolan ges tio av de sexton nationella programmen plus ett s k indi-

viduellt program. Skolan har i dag ca 550 elever och är i hög grad präglad av det lokala näringslivet vad gäller studieinriktning. Industriprogrammet byggdes upp framför allt efter Atlas Copco's behov då företaget etablerade produktion i kommunen. Än i dag finns nära kopplingar mellan programmet och verksamheten vid Atlas Copco – skolan har till stor del samma utrustning som företaget och utför t o m viss legoproduktion. Viss kritik har framförts från andra industriföretag mot den något ensidiga inriktningen mot Atlas Copco's verksamhet, vilket har föranlett en strävan att stärka kopplingarna till bl a den processinriktade industrin i kommunen.

Flera av de yrkesinriktade programmen har s k bransch- eller yrkesråd där programmens innehåll diskuteras med företrädare för näringslivet m fl. Dessutom är en ombyggnad av de yrkesinriktade programmens lokaler planerad och kommer att innebära en anpassning av lokalerna till ett förändrat pedagogiskt innehåll. Vidare har lärarna kontakt med näringslivet inom alla områden där man bedriver utbildning.

Problemet för gymnasieskolan är och har varit svårigheterna att rekrytera elever till de teoretiskt inriktade programmen. Endast 25-30 procent av årskullarna väljer att läsa på teoretiskt program – att jämföra med ett rikssnitt om ca 45 procent. Förklaringen ligger till stor del i att det har varit enkelt att få arbete inom industrin med en yrkesinriktad utbildning bakom sig. Dock har efterfrågan på arbetskraft med god teoretisk bakgrund ökat på senare år, vilket ställer nya krav på utbildningsstrukturen. Därtill har de yrkesinriktade programmens dominans en direkt inverkan på övergångsfrekvenserna till högskolan där kommunen av tradition ligger väldigt lågt.

Vid sidan av gymnasieskolan bedrivs även kvalificerad yrkesutbildning i Gimo i Östhammars kommun, i ett samarbete mellan Tierps och Östhammars kommuner, AMU-gruppen samt Uppsala universitet. Utbildningarna är industriorienterade och är nivåmässigt att räkna som högre än gymnasieskolan men lägre än högskolan. De omkring 20 eleverna kommer både från industriprogrammet och industriföretagen i Tierp och Östhammar. Kvalificerad yrkesutbildning är ett svar på industrins efterfrågan på arbetskraft med högre kompetensnivå än den som erhålls genom gymnasiestudier. Värt att nämna är även KOMVUX verksamhet, som framför allt berör människor inom kunskapslyftet.

Lärcentrum erbjuder högskolekurser på distans

För att underlätta och stimulera till högskolestudier har ett Lärcentrum inrättats i Högbergsskolans lokaler. Verksamheten är främst inriktad mot att lokalt erbjuda högskoleutbildningar på distans. Teknik såsom videokonferens och datorkommunikation möjliggör för studerande att följa kurser som ges av olika högskolor runt om i landet. Verksamheten, som är inne på sitt tredje läsår, har i genomsnitt haft 20 kurser och ca 55 studerande per år. Trenden är dock att såväl kursutbudet som antalet studerande ökar. Vissa väljer att läsa någon enskilda kurs medan andra kombinerar till en hel utbildning. Viktigt i detta sammanhang är att det kommer att bli möjligt att läsa upp till C-nivån på vissa

kurser vid Lärcentrum, vilket ger möjlighet för de studerande att nå en filosofie kandidatexamen.

Lärcentrum attraherar framför allt kvinnor – över 70 procent av de studerande är kvinnor. Medelåldern ligger på 35–40 år. Målgruppen är i första hand yrkesverksamma som har svårt att kombinera arbete med studier, men som genom Lärcentrum får möjlighet att komplettera och utveckla sin kompetens. De studerande erbjuds möjlighet att vid behov ta fotostatkopior och låna dator samt hjälp med utbildnings- och studiesociala frågor. Lärcentrum är dessutom en samlingsplats för de som läser på distans – där kan eleverna följa undervisningen, gruppjobba och över huvud taget få en studiesocial miljö. Kurser erbjuds inom ämnesområden som ekonomi, språk, pedagogik och metodik, naturvetenskap, teknik, data samt vård.

2.4 Näringslivsstrukturen i Tierp – branscher och företag

Ekonomisk-geografisk forskning har visat att de flesta samhällens och orters ekonomiska utveckling i hög grad följer historiskt betingade mönster. Fenomenet, som vanligtvis kallas "spårbundenhet", uppstår då initiala konkurrensfördelar som tillgång till råvara, ett strategiskt läge eller spetskompetens inom ett område förstärks och utvecklas i samklang med de befintliga verksamheterna. Sådana självförstärkande processer kan ge upphov till klusterbildningar där koncentrationen till vissa branscher blir särskilt påtaglig. Utvecklandet av starka kluster är dock ingen given följd av spårbundenhet – många gånger misslyckas orter att dra nytta av den potential som finns inbyggd i den nedärvda strukturen. Eskilstuna är ett välkänt exempel inom den mekaniska verkstadsindustrin. Den amerikanska ekonomen Michael E Porter har rönt stor uppmärksamhet för sin argumentation kring behovet av att just frigöra denna potential för att klara sig i den hårda internationella konkurrensen.

För Tierps del är det särskilt lätt att urskilja spårbundenheten i den näringsmässiga utvecklingen. Den långa bruksperioden lämnade efter sig ett arv bestående av ett hierarkiskt ordnat samhälle. Löntagarlivsformen dominerade och när bruken försvann var det mer eller mindre givet att de skulle ersättas av andra stora arbetsgivare. Tillverkningsindustrin med ett antal större företag i spetsen växte så småningom fram som "de nya brukspatronerna". Kopplingen mellan bruksverksamheterna och de nuvarande industriella aktiviteterna med tyngd på verkstadsindustri, är tydlig och relationerna på arbetsmarknaden till stor del likartade.

En annan reflektion som uppstod under intervjuarbetet var den näst intill totala avsaknaden av kvinnliga företagare och chefer bland företagen i kommunen. Mansdominansen är total och de få kvinnor som finns inom näringslivet återfinns som regel inom olika typer av service- och tjänsteföretag. Kommunen har

i samarbete med Norrtälje kommun och Södertälje kommun drivit ett EU-projekt – WOW, Winning Opportunities for Women – i syfte att stimulera kvinnligt företagande och nätverksbyggande. Projektet beskrivs av en av deltagarna som i högsta grad nödvändigt för att stärka det kvinnliga företagandet i kommunen, där den sociala kontakten med andra kvinnor som driver sin egen rörelse ges stort värde. Med tanke på arbetsmarknadens struktur i Tierp är möjligheterna för kvinnor att skapa sin egen försörjning en fråga av stor betydelse även om effekterna av projektet än så länge inte går att spåra i någon påtaglig sysselsättningsökning.

Beroendet av drivande entreprenörer och storföretag som fyller rollen som "brukspatron" har således inte minskat nämnvärt (även den offentliga sektorn kan i detta avseende betraktas som "brukspatron" i egenskap av stor arbetsgivare). Utvecklingen drivs av ett fåtal aktörer inom ett litet antal branscher – ett faktum som naturligtvis kan kännas oroväckande men som även bidrar till kommunens relativa styrka. Företagen utgör kommunens ekonomiska livsnerv. Att verksamheter kan bedrivas under konkurrenskraftiga villkor är grundläggande för kommunens existens. Detta gäller i synnerhet de företag som tillför regionen exportintäkter genom att inrikta sig mot andra marknader än den lokala.

I anslutning till dessa uppstår även förutsättningar för en vital servicesektor – såväl privat som offentlig – samt goda möjligheter till strategiska nätverk och klusterbildningar med underleverantörer och andra aktörer. Just frågan om möjligheterna till stärkta klusterbildningar och nätverksbyggande inom tillverkningsindustrin är något vi kommer att återkomma till senare i rapporten. Låt oss först se närmare på företagsstrukturen i Tierp. I Tierp finns sammanlagt 287 aktiva aktiebolag. Genomgången av kommunens företagsstruktur baseras förutom på dessa juridiskt fristående enheter även på de tre stora arbetsställen som Atlas Copco, Munters och Stora Enso har i kommunen.²

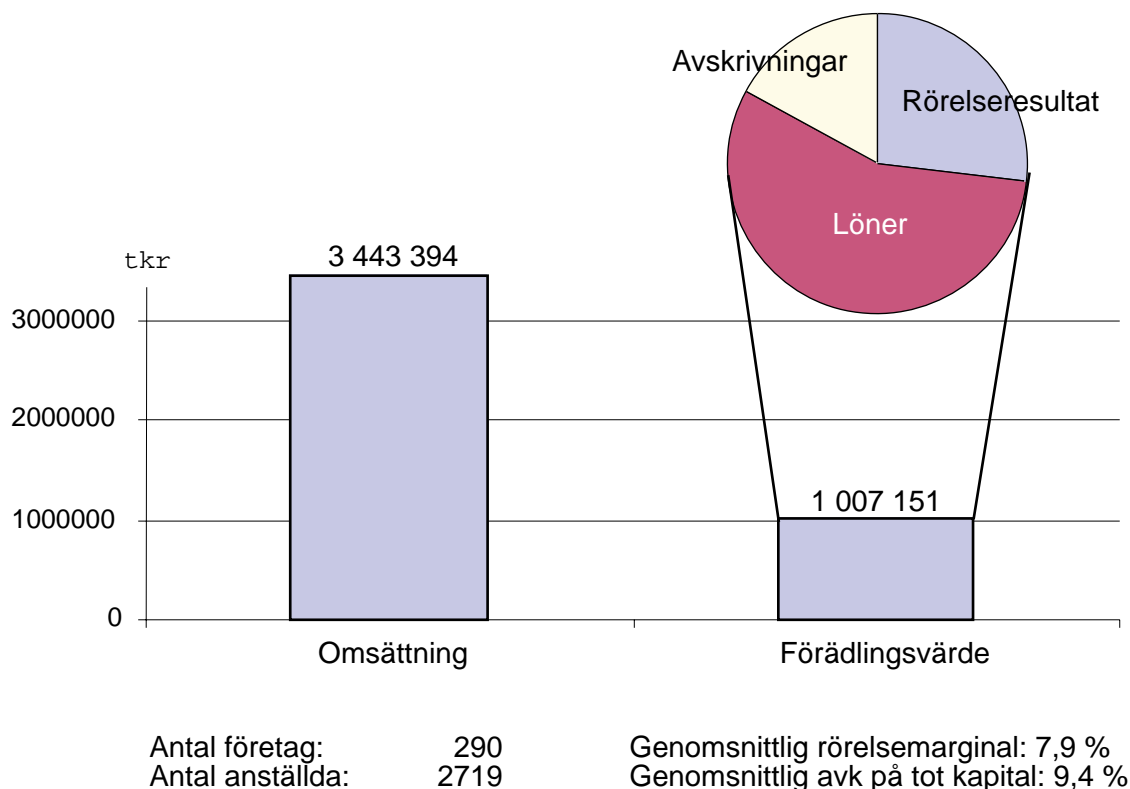
Tierpföretagen

Tierpföretagen omsatte räkenskapsåret 1997 över 3,4 miljarder kronor. Detta var en uppgång från föregående år med ca 1,7 procent. Av omsättningen härörde en dryg miljard från det förädlingsvärde som skapats i kommunen, dvs av det kapital och de anställda som sysselsatts i produktionen. Detta betyder en förädlingsvärdeandel (förädlingsvärde/omsättning) på omkring 30 procent. Merparten av försäljningsvärdet bestod således av varor och tjänster producerade utanför Tierps kommun som gått in som insatser i den lokala produktionen, vilket är naturligt för en så liten ekonomi som Tierps.

Sysselsättningen uppgick under året till 2 719 personer, dvs knappt 40 procent av den totala sysselsättningen, vilket var ca 250 fler än året innan. Förädlingsvärdet per anställd uppgick till 343 000 kronor medan lönernas andel av förädlingsvärdet var ca 60 procent. Detta ger sammantaget relativt låga

² För EraSteel Kloster, som även bedriver verksamhet utanför kommunen, har bolagsvärden vägts mot antalet anställda i verksamheten i Söderfors.

snittinkomster bland de anställda i företagen. Företagens rörelsemarginal³ och avkastning på totalt kapital⁴ uppgick till 7,9 procent respektive 9,4 procent i genomsnitt (vägda medelvärden) – det senare värdet är betydligt högre än det vägda medelvärdet för Sveriges aktiebolag som ligger på 6,4 procent för bokslut under 1997. Tierpföretagen kan generellt sägas vara inne i ett expansivt skede med ökning av såväl omsättning, antal anställda som anläggningstillgångar. Investeringarna sker dock selektivt inom vissa branscher med industrin som den mest offensiva aktören.

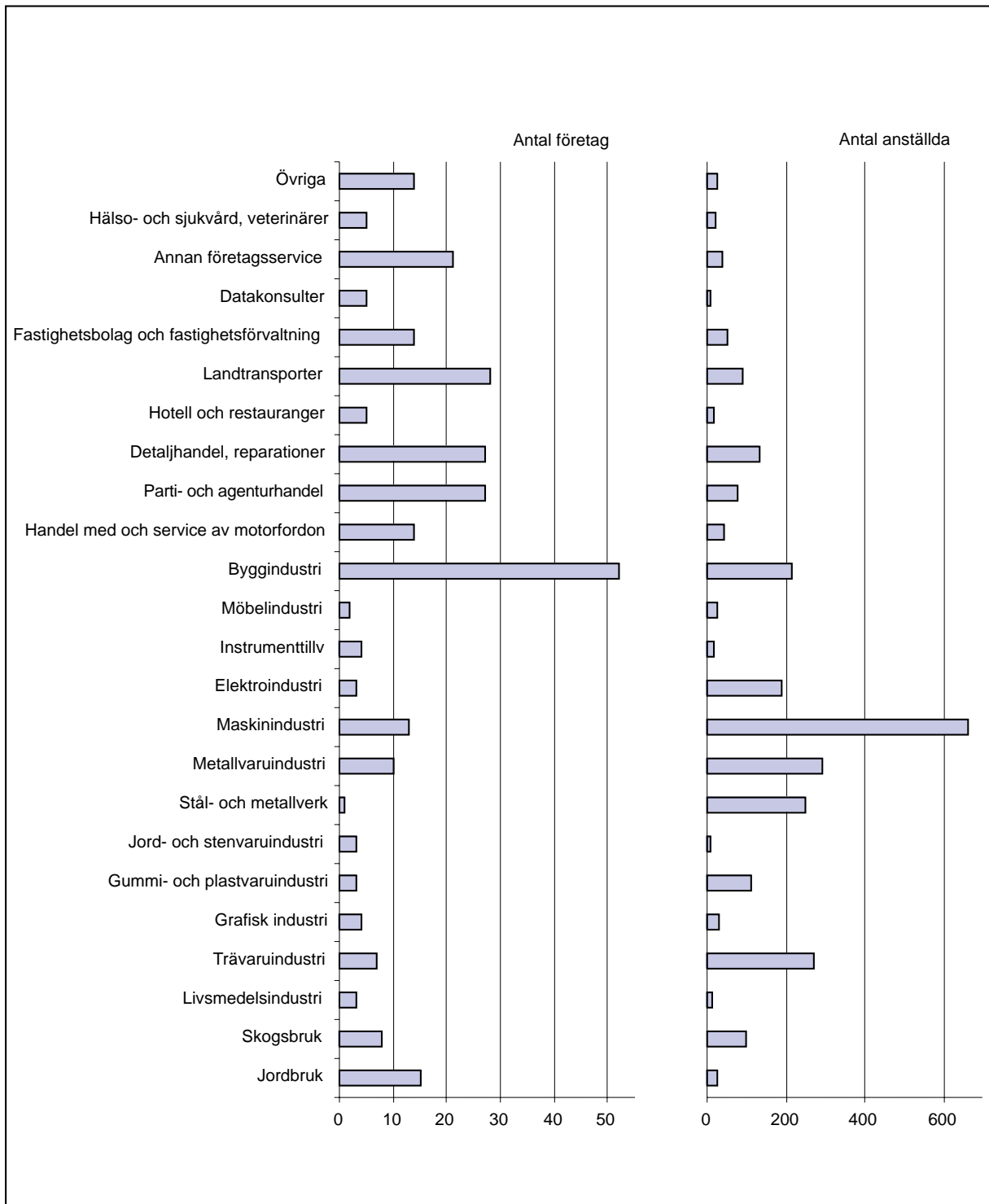
Figur 2.16 Tierpföretagen, aggregerade värden för kommunen 1997

Källa: MMP

Huvuddelen av såväl omsättning, förädlingsvärde och sysselsättning uppstod i ett mindre antal branscher; Maskinindustrin, som domineras av Atlas Copco och Munters, stod ensam för 22 procent av den totala omsättningen, 36 procent av förädlingsvärdet och 22 procent av sysselsättningen bland Tierpföretagen. Andra viktiga branscher var metallvaruindustri, elektroindustri, stål- och metallverk, gummi- och plastvaruindustri samt trävaruindustri. Tillsammans stod dessa fyra för 37 procent av omsättningen, 38 procent av förädlingsvärdet och 41 procent av sysselsättningen. Industrieföretagen var därtill bland de mest lönsamma i kommunen med en avkastning på totalt kapital som för flera branscher överskrider riksgenomsnittet i samma bransch, t ex maskinindustrin, gummi- och plastvaruindustrin samt stålindustrin (figur 2.17-20).

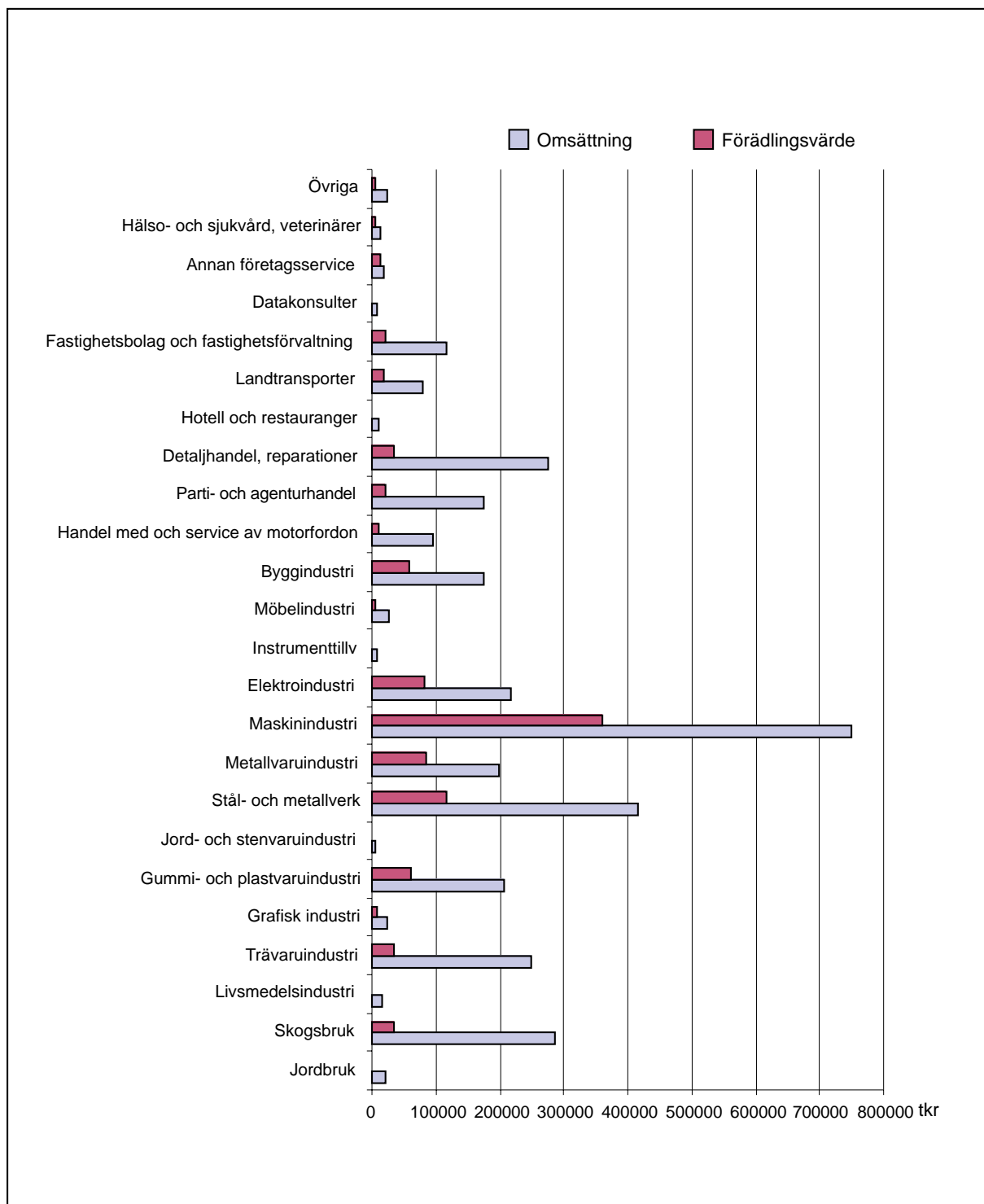
³ Företagets rörelseresultat i förhållande till dess omsättning .

⁴ Vinsten efter finansiella intäkter och kostnader i förhållande till företagets tillgångar (balansomslutningen).

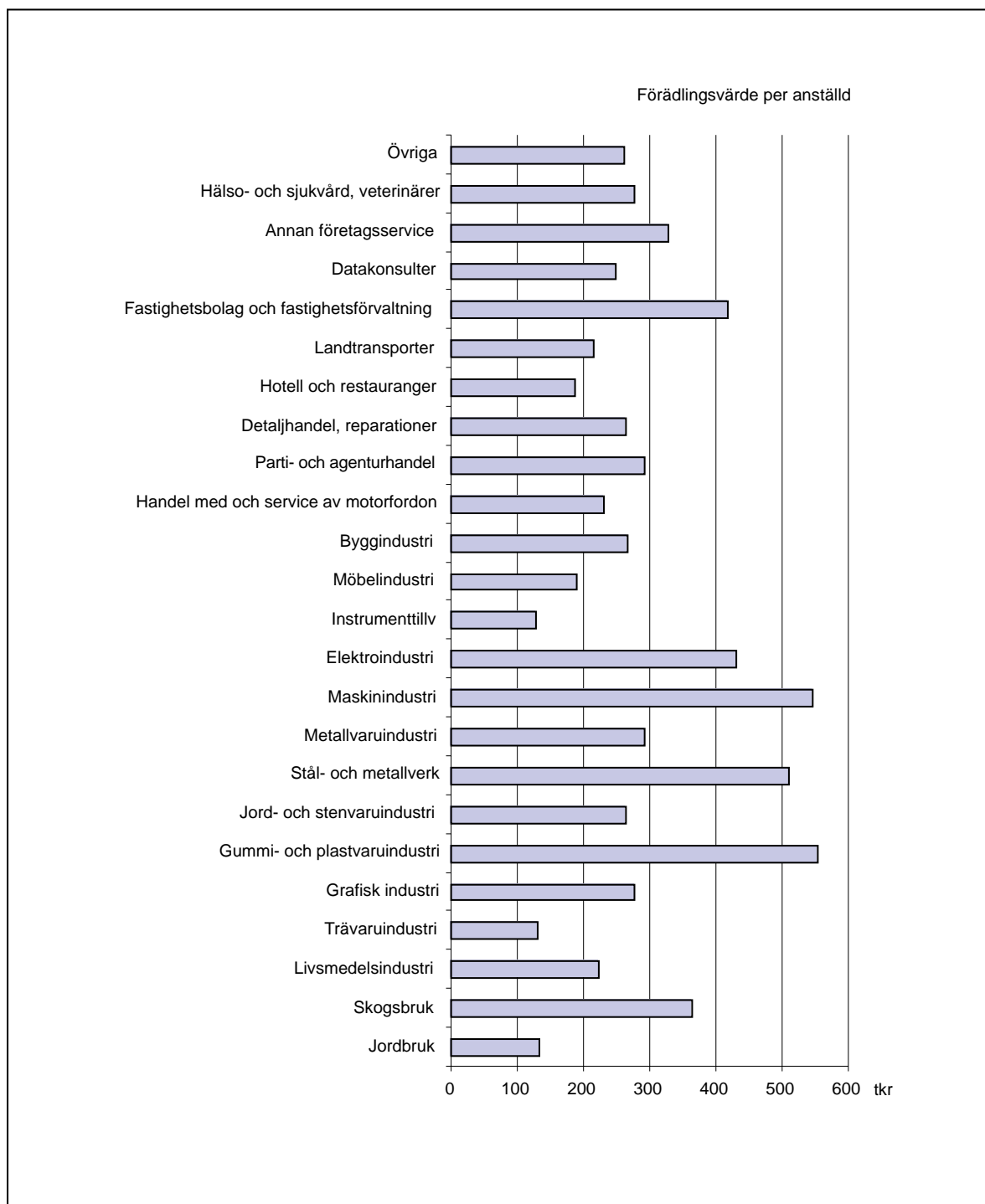
Figur 2.17 Tierpföretagen per bransch – antal företag och anställda 1997

Källa: MMP

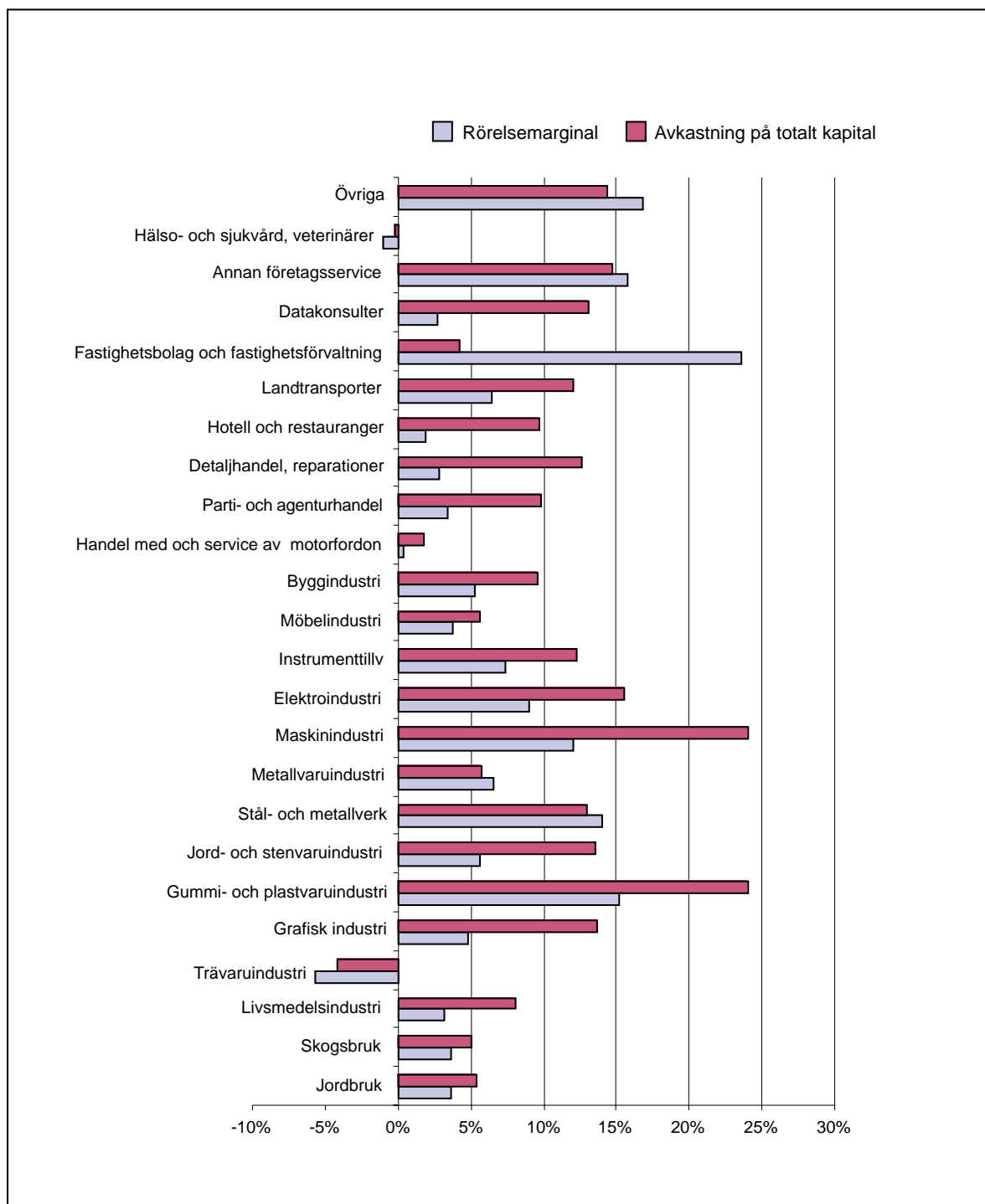
Figur 2.18 Tierpföretagen per bransch – omsättning och förädlingsvärde 1997

Källa: MMP

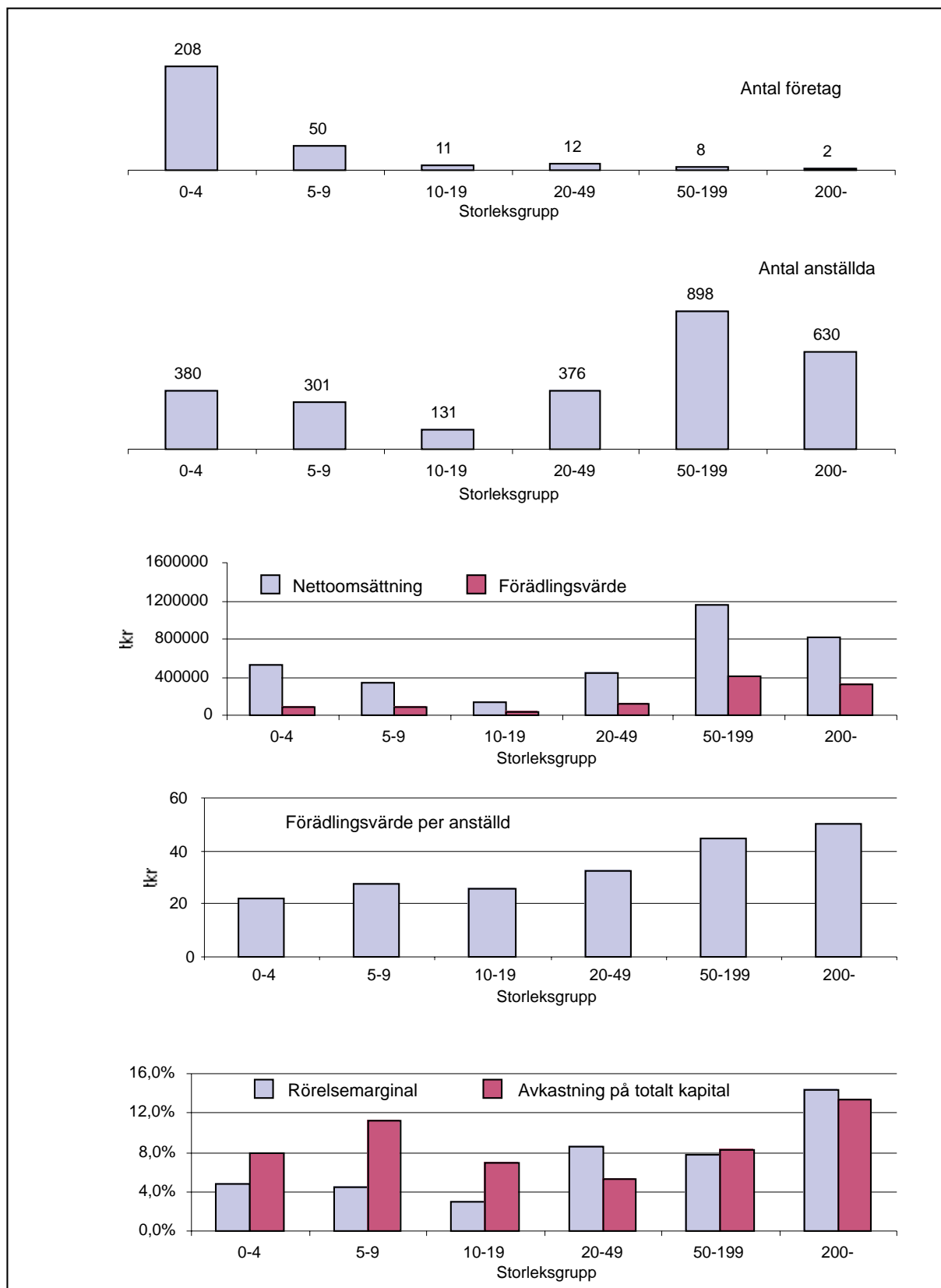
Figur 2.19 Tierpföretagen per bransch – förädlingsvärde per anställd 1997

Källa: MMP

Figur 2.20 Tierpföretagen per bransch – rörelsemarginal och avkastning på totalt kapital 1997

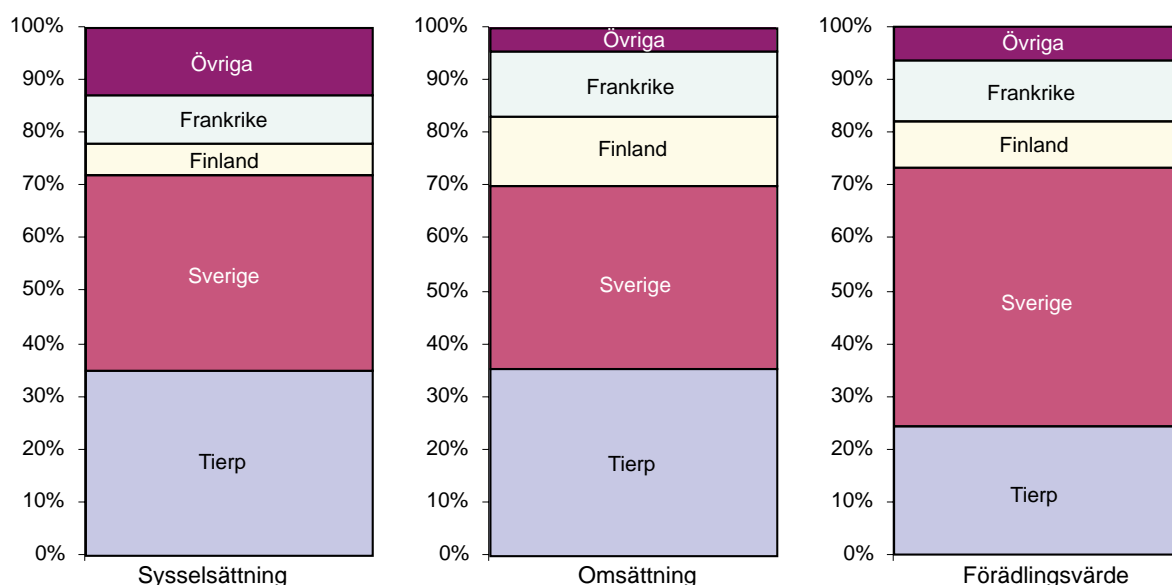
Källa: MMP

Figur 2.21 Tierpföretagen per storleksgrupp (antal anställda) 1997

Källa: MMP

Trots att 281 av de 287 företagen återfinns i storlekskategorierna 0 - 4 (208), 5 - 9 (59), 10 - 19 (11) eller 20 - 49 (12) anställda, svarade de återstående 7 företagen och 3 arbetsställena i storleksgrupperna 50 - 199 (8) och >200 (2) anställda för lejonparten av omsättningen (57%), förädlingsvärdet (69%) och sysselsättningen (56%) bland Tierpföretagen (figur 2.21). Dessa skapade även det högsta förädlingsvärdet per anställd och hade som regel god lönsamhet. Man kan samtidigt konstatera att samtliga av dessa tillhörde de industriella branscherna.

Figur 2.22 Tierpföretagen fördelade efter beslutsmaktens geografiska fördelning 1997

Källa: MMP

Beslutsmakten till stor del utanför kommunen

En betydande del av verksamheterna ingår i dag i koncerner vars moderföretag har sitt juridiska säte utanför kommunen. Det externa ägandet domineras av bolag med säte i andra kommuner i Sverige, men även bolag i Finland och Frankrike står för ett väsentligt inflytande över verksamheterna i Tierp. Endast ca 35 procent av sysselsättningen och omsättningen samt omkring 25 procent av förädlingsvärdet skapas av företag som har sitt säte i Tierp och inte ingår i någon koncern där moderföretaget har sitt säte utanför kommunen (figur 2.22). Rent numerärt handlar det dock om ett mindre antal företag och verksamheter som styrs från andra platser än kommunen, närmare bestämt 26 stycken. De koncerner som Atlas Copco, EraSteel Kloster, Habia Cable, Scana Söderfors, Karlit, Munters och Polarcup ingår i står för huvuddelen av det externa inflytandet, vilket dock inte på något sätt minskar dess betydelse för kommunen och dess framtid.

Sammantaget visar genomgången av företagsstrukturen i Tierp att ett mindre antal företag inom tillverkningsindustrin utgör kommunens ekonomiska bas. Beroendet av dessa, men även möjligheten att utifrån deras verksamheter profilera och vidare-

utveckla kommunen, ger anledning att se närmare på vilka enskilda företag som döljer sig bakom de aggregerade värdena. Vi kommer därför nedan att ge kortfattade presentationer av de viktigaste aktörerna för att skapa en bättre uppfattning om Tierps nuläge och framtidsutsikter. Företagen presenteras i en ordning som bestäms av storleken vad beträffar antalet anställda, men som inte antyder någon annan inbördes rangordning.

Atlas Copco

Atlas Copco i Tierp är en av få lyckade filialetableringar som gjorts av svenska storföretag under 1970-talet. Det absoluta flertalet av dessa expansionsinvesteringar var ett resultat av en tidigare mycket stark konjunktur inom tillverkningsindustrin och en aktiv statlig lokaliseringspolitik. Investeringar styrdes genom en kombination av frisläpp av s k investeringsfonder och statligt lokaliseringstöd.

Detta utgör också den yttre bakgrunden till att Atlas Copco byggde en ny fabrik i Tierp under början av 1970-talet. Fabriken tillverkar elektriska- och tryckluftsdrivna handverktyg mm för krävande industrikunder, bl a bilindustrin. Någon konkurrens från näraliggande marknadssegment som motsvarande produkter till byggindustrin (med möjligen mer välkända märken som Bosch, Black & Decker m fl) upplever man inte. Vid starten hade fabriken ca 120 anställda. Till skillnad från många andra filialer, som har stagnerat eller lagts ned, har denna Atlas Copco-enhet utvecklats mycket positivt och har i dag ca 370 anställda.

Fabriken har sålunda hävdats sig mycket bra i den interna konkurrensen inom koncernen. I början av 1980-talet hade Atlas Copco 6-7 fabriker enbart i Norden med likartat tillverkningsprogram. Successivt har en koncentration skett och efter det att fabriken i Skara lades ned och produktionen flyttades till Tierp år 1991, är Tierp-anläggningen koncernens enda tillverkningsenhet i Norden inom det aktuella området. Tierp-fabriken är nu en av de största i världen inom produktområdet och har enbart tre konkurrerande (fast mindre) enheter kvar inom Atlas Copco (Frankrike, England resp USA). Fabriken har därmed goda förutsättningar att förbli världsledande och att ytterligare stärka sin ställning inom koncernen.

Den framgångsrika utvecklingen indikerar att fabriken i Tierp har funnit sig väl till rätta i den lokala miljön. Från ledningshåll understryks att man har mycket bra verkstadspersonal och att man inte har haft några större svårigheter att rekrytera kvalificerade verkstadsarbetare i takt med expansionen. Skolan anses vara väl anpassad till företagets behov. Även industrimiljön i övrigt bedöms som attraktiv i Tierp. Företaget har bl a fyra underleverantörer inom ett avstånd på några hundra meter. Några av dessa liksom vissa lokala serviceleverantörer är starkt beroende av utvecklingen inom Atlas Copco.

Även i övrigt bedömer man från ledningshåll läget i Tierp som bra ur transport- och kommunikationssynpunkt. Man jobbar i princip med ett avancerat kundorderstyrt elektroniskt kanbansystem mot hela världsmarknaden.

Logistik och centrallager styrs från Belgien och Tierp-fabriken är en ren produktionsanläggning. Detta kan möjligen vara en lokal svaghet på lång sikt i takt med att kunskapskraven ökar liksom automatiseringen i den direkta tillverkningen. I dagsläget har man inget produktutvecklings- eller marknadsföringsansvar i Tierp. Bland samtliga anställda finns endast två civilingenjörer. Utvecklingen pekar också i riktning mot att ett allt större sammanhållet ansvar läggs ut på ett fåtal stora bearbetande underleverantörer. Några sådana finns för närvarande ej i Tierpsregionen.

EraSteel Kloster

EraSteel Kloster AB tillverkar snabbstål – som är ett höglegerat specialstål – i form av stång, tråd och band och har produktionsenheter i Söderfors, Långshyttan och Vikmanshyttan. Företaget ingår sedan år 1992 i den franska snabbstålskoncernen EraSteel, som i sin tur är en del av stål- och gruvkoncernen Eramet med säte i Frankrike. I Söderfors tillverkas stål genom gjutning och genom en pulvermetallurgisk process med gasatomisering (ASP-processen). Göten smids och valsas till ämnen i en helautomatisk tillverkningslinje. Snabbstålspulvret får en mycket hög kvalitet genom att det kallpressas för att därefter varmpressas under högt tryck till kapslar, vilka smids och valsas till ämnen.

En viss vidareförädling sker i Söderfors genom tillverkning av grova stänger men huvuddelen av produktionen levereras till de franska enheterna och till Långshyttan för valsning av tråd och varmvalsade band. En viss del av Långshyttans tillverkning går sedan vidare till Vikmanshyttan för att kallvalsas till bandprodukter. EraSteels snabbstålsprodukter används av kunderna för att tillverka verktyg för bearbetning av stål och metall.

EraSteel Kloster producerar omkring 25 000 ton snabbstål och hade år 1997 en omsättning på 970 miljoner kronor, varav 80 procent exporterades. I Söderfors arbetar 250 personer eller hälften av företagets totala arbetsstyrka i Sverige. Företaget har en mycket god soliditet (75%) och en tillfredställande rörelsemarginal (14% år 1997), vilken emellertid har sjunkit något de senaste åren från 21 procent år 1995. Jämförelser över tiden är dock besvärliga att göra, eftersom verksamheten i Östra Verken (nuvarande Scana Söderfors) avyttrades år 1995.

EraSteel Kloster i Söderfors har en central ställning på världsmarknaden för snabbstål. EraSteel-koncernen är dubbelt så stor som den närmaste konkurrenten och har ungefär en tredjedel av världsmarknaden. Det svenska företaget svarar för mer än 60 procent av EraSteel-koncernens verksamhet och enheten i Söderfors väger tungt i koncernen som huvudort för stål- och pulvertillverkning och FoU. Söderfors kan i viss mening sägas ha kontrollen över koncernens produktionskunnande och utvecklingsresurser. Koncernens satsningar på FoU är koncentrerade till Söderfors och motsvarar 2 procent av omsättningen; ungefär 30 personer, huvudsakligen i Söderfors, är i Sverige sysselsatta med forskning och produktutveckling. Ett bevis på kunnandet i Söderfors är att man där utvecklat den så kallade ASP-processen som bl a tar bort en mycket stor del (90%) av icke-metalliska föroreningar i stålet.

Verksamheten i Söderfors har begränsade relationer med underleverantörer från Tierps kommun. Stålframställningen utgår från smältning av stålskrot och legeringsämnen. Huvuddelen av råvaran utgörs av återanvändning av skrot från den egna vidareförädlingen i koncernen och från kunderna, men man köper också in metallskrot och legeringsämnen. Detta innebär att den största delen av de använda metallråvarorna importeras. På kundsidan finns det vissa relationer till andra företag i Söderfors, nämligen till ståltillverkaren Scana Söderfors och Åkers Stålvalsar, vilka båda tidigare var en del av Söderfors Bruk och EraSteel.

För sin personalförsörjning är man beroende av ett väl fungerande gymnasium och en attraktiv livsmiljö och fungerande service i kommunen. Kraven på operatörer/produktionspersonal är i dag så höga att man i princip kräver avslutad teknisk eller naturvetenskaplig gymnasieutbildning för nyanställning och det är därför viktigt att Tierps gymnasium har en god kompetens på dessa områden och att detta slag av utbildning har tillräcklig omfattning. Omkring 20 högskoleingenjörer arbetar i dag i Söderfors, framför allt med utvecklingsarbete. Ett betydande antal av dessa pendlar från andra orter, främst Uppsala. Det anses önskvärt att flera vore bosatta i Söderfors. Möjligheterna att rekrytera högskoleingenjörer och annan högkompetent arbetskraft och få dessa att bosätta i sig Söderfors skulle förbättras om Tierps kommun skulle upplevas som mera attraktiv som bostadsort och fick en bättre image.

Det finns två strategiska frågor för verksamheten i Söderfors. Den ena frågan är hur världsmarknaden för snabbstål kommer att utvecklas, vilket i sin tur beror på hur man kommer att klara konkurrensen med hårdmetall, som till väsentlig del har samma användningsområde som snabbstål. För att klara konkurrensen med hårdmetall är det avgörande med ett framgångsrikt utvecklingsarbete för att ta fram nya och bättre stålkvaliteter. ASP-processen och förbättringar av denna är ett exempel på att man lyckats med detta tidigare. För att kunna fortsätta med och intensifiera detta utvecklingsarbete är det väsentligt – vilket är den andra strategiska frågan – att man är framgångsrika med att rekrytera kompetent personal.

Karlit

Karlit är Nordens största producent av träfiberskivor och har bedrivit verksamhet i Karlholmsbruk sedan 1938. Med över 300 miljoner kronor i omsättning och omkring 180 anställda är företaget ett av de allra största i kommunen och i Karlholmsbruk svarar det ensamt för omkring 40 procent av sysselsättningen.

Företaget har under 90-talet haft en besvärlig situation. Bolaget rekonstruerades efter en konkurs 1992 och lyckades vända förlustsiffror till ett positivt resultat 1994 och 1995. De nya ägarna var dock lite väl optimistiska i bedömningen av marknadsläget när de bestämde sig för att starta en ny tillverkningslinje för s k Medium Density Fiberboard (MDF) – en investering på över 200 miljoner kronor. År 1996 var resultatet återigen på minus och IKEA gick in som ny huvudägare. 1997 blev även det ett svårt år. Nu var dock den nya MDF-linjen

igång och gav ett välbehövligt tillskott till rörelseresultatet. Vid sidan av de två andra huvudprodukterna – porös board (ca 50% av omsättningen) och hård board (ca 8% av omsättningen) – har MDF blivit en stor intäktbringare i företaget och står för drygt 40 procent av omsättningen. MDF är ett material på framfart i både Sverige och Europa (den årliga marknadstillväxten är ca 15%). Närmaste produktionsanläggning för MDF finns i Danmark medan övriga i Europa ligger nere på kontinenten. Karlit har med andra ord en dominerande ställning i Sverige och Skandinavien.

1998 började verksamheten generera ett positivt kassaflöde med följden att resultatet närmade sig +/- 0. Omsättningen bör, enligt företaget, dock ligga på drygt 350 miljoner för att lönsamheten skall vara god – en expansion som går att genomföra med nuvarande anläggnings- och personalkapacitet. Prisbildningen på vedråvara, där den nationella satsningen på biobränsle inneburit en markant prisökning, är emellertid ett bekymmer liksom det något avsides läget i förhållande till såväl råvaru- som marknadstyngdpunkt. Tillverkningen av fiber-skivor är som nämnts extremt volymkänslig och det är troligt att de tre board-fabriker som finns i Sverige i dag endast är en eller två om något år.

Karlit's situation med något föråldrade produktionslinjer samt ett inte så gynnsamt transportlogistiskt läge där avsaknaden av järnvägsförbindelser är stor, medför en uppenbar risk för företagens fortlevnad. Verksamheten är till stor del beroende av att det går att upprätthålla en optimal kapacitetsanvändning och att priset på board får en gynnsam utveckling framöver. Till problembilden hör även att utsläppen från verksamheten till luft och vatten är under prövning av koncessionsnämnden. Skulle utfallet bli krav på omfattande åtgärder för att minska utsläppen kan den kostnad detta innebär medföra stora svårigheter för företaget.

Scana Söderfors

EraSteel avyttrade år 1995 Östra Verken i Söderfors till den norska industri- och tjänstekoncernen Scana⁵ som nu bedriver verksamheten i dotterföretaget Scana Söderfors⁶. Söderforsenheten tillverkar stänger och andra nisch-produkter av höglegerat stål. Förutom en egen produkt – knivar för träindustrin (vändstål) – kan Scana Söderfors sägas vara en mycket specialiserad legotillverkare som smider, valsar, värmebehandlar, ytbehandlar, testar, skär och märker olika stålprodukter efter de specifika önskemål som kunderna har. Affärsidén bygger på att kunna tillverka små serier och ha en flexibilitet som ger korta leveranstider.

Inom sin nisch har man knappast någon konkurrent i Sverige och man är även ledande på den övriga europeiska marknaden. Bland kunderna finns flera större koncerner inom specialstål, t ex Sandvik och Ovako, och i Söderfors är EraSteel Kloster och Åkers Stålvalsar kunder. Man har långsiktiga avtal med 25 stora kunder som står för en betydande andel (omkring 70%) av omsättningen.

⁵ Familjen Smedvig äger 50,7 % av aktierna i koncernens moderföretag Scana Industrier AS.

⁶ I Östra Verken finns också en annan avyttrad verksamhet från EraSteel, nämligen Åkers Val-sar, som ingår i den svenska koncernen Åkers International AB.

Dessa avtal har även stor betydelse för kompetensutvecklingen i företaget genom att de ger grunden för ett samarbete där Scana hela tiden försöker utveckla och öka kvalitén på de produkter som kunderna efterfrågar.

Företaget sysselsätter 160 personer och omsätter 121 miljoner kronor (år 1997), varav 10-15 procent exporteras främst till Tyskland, Norge och Finland. Kapaciteten är 10 000 ton för valsat gods och 15 000 ton för smitt gods; företaget är således i ton räknat en liten stålproducent i jämförelse med de stora stålföretagen som har en mångdubbelt större kapacitet, t ex Fundia med 1,2 miljoner ton. Genom de specialiserade och "skräddarsydda" produkterna är emellertid förädlingsvärdet per ton relativt högt. Rörelsemarginalen har sjunkit något under de senaste åren och uppgick till 12 procent år 1997, medan avkastningen på det totala kapitalet uppgick till 8 procent. Resultatet (efter finansnetto) var samma år nästan 9 miljoner kronor.

Den norska Scana-koncernen med 2 200 anställda och en omsättning på 2,5 miljarder kronor år 1997 har tre affärsområden, varav två – Offshore Services&Equipment och Marine Equipment – har en inriktning mot off-shore, oljeindustri och fartygsindustri eller andra kunder inom det marina området. Det tredje affärsområdet – till vilket Scana Söderfors hör – är materialteknologi, inom vilket de svenska dotterföretagen spelar en mycket betydande roll med en andel på 70 procent av den totala omsättningen. Söderforsenhetens andel är 15 procent men inom specialstål är man helt dominerande inom koncernen.

Det går således återigen att se ett mönster som återkommer för flera av de stora industriföretagen i Tierps kommun. Flera av dessa ingår som dotterföretag i koncerner men har ofta en mycket central roll inom koncernen inom sitt affärsområde genom kontrollen av produktionsresurser, produktionskunnande och produktutveckling. Detta medför att dessa företag är mindre sårbara än vad som annars skulle ha varit fallet. Även för Scana Söderfors är det väsentligt för konkurrenskraften att det är möjligt att rekrytera kompetent personal både när det gäller operatörer och ingenjörer, i synnerhet högskoleingenjörer. I dag finns det fem högskoleingenjörer anställda i Scana Söderfors; det är besvärligt att rekrytera nya ingenjörer och ännu besvärligare att få dessa att också bosätta sig i kommunen. Utvecklingsarbetet är väsentligt i Scana för att få en ännu högre grad av levereranssäkerhet, flexibilitet (korta ledtider) och anpassning till kundens ofta högteknologiska, logistiska lösningar (bl a genom att Scana Söderfors i produktionen använder samma datasystem som kunden).

Habia Cable

Habia Cable – med totalt nästan 200 anställda i koncernen år 1998 – tillverkar och säljer specialkablar för krävande applikationer inom tio områden. Bland dessa kan nämnas telekomindustrin, flygplan, försvarsindustrin (t ex ubåtar), kärnkraftindustrin, medicinsk teknik och elektromekanik; den militära sektorns andel var tidigare mycket betydande men uppgår nu till endast en tiondel. Inom sitt affärsområde är Habia ledande och är en av de största kabeltillverkarna i Norden.

Omsättningen har ökat starkt under de senaste fem år och nästan fördubblades mellan åren 1994 och 1998 till 264 miljoner kronor, varav 65 procent utgjorde export till främst de nordiska länderna, Storbritannien, Tyskland, Holland, Belgien, Frankrike och Polen. Det förekom även viss export till Korea, Japan, Hongkong och USA. På exportmarknaderna har man också försäljningsbolag eller egna representationskontor. Dessa utlandsetableringar har varit nödvändiga för att klara de krav på teknisk nivå och service som kunderna ställer beroende på att dessa i sina branscher ofta arbetar internationellt på flera marknader.

Även resultatutvecklingen har varit starkt positiv under de senaste åren, vilket inneburit att vinsten har mer än fördubblats för koncernen till 35 miljoner kronor (efter finansnetto), vilket ger en resultatmarginal på drygt 13 procent.

Huvudkontoret i Habia Cable ligger i Täby, Stockholm, som förutom den allmänna ledningen av dotterbolagen i Sverige och utomlands har ansvaret för försäljningen och marknadsföringen av produkterna, medan produktionen är koncentrerad till Söderfors. Habia Cable ingår i sin tur i holdingbolaget Beijer & Alma AB (publ) med säte i Uppsala, som har fem rörelsedrivande bolag och en omsättning i koncernen på nästan 1 100 miljoner kronor. Habia Cable är det enda kabeltillverkande företaget i koncernen och står för omkring 30 procent av koncernens omsättning och sysselsättning.

Utveckling, konstruktion och produktion av kablar i Habia Cable är nu helt och hållet förlagt till dotterbolaget i Söderfors, där verksamheten startade för nästan 20 år sedan. År 1980 utlokaliserade Habia Cable – delvis med hjälp av regionalpolitiska medel – sin tillverkning av kablar från Knivsta till en ny fabrik i Söderfors. Därefter har det skett flera om- och utbyggnader av fabriken, bl a genomfördes en stor tillbyggnad år 1995. Det som vid detta tillfälle talade för Söderfors i jämförelse med andra möjliga lokaliseringalternativ var dels att expansionen kunde ske relativt snabbt genom att man redan hade en fungerande verksamhet på orten, dels att det fanns en uppbyggd organisation som kunde klara av förändringar på ett flexibelt sätt och dels det kunnande inom konstruktion, design och utveckling som fanns samlad i Söderfors. Under vintern/våren 1999 har det skett ytterligare investeringar i fabriken för att öka kapaciteten och effektivisera produktionen, bl a genom att omgruppera produktionslinjerna så att var och en av dessa är anpassad till olika slag av kablar. Denna ombyggnad var klar i juni 1999.

Enheten i Söderfors hade år 1998 165 anställda, vilket innebär en ökning på 70 procent under den senaste femårsperioden. Även omsättningen och resultatet (22 miljoner kronor år 1997) har haft en ungefär lika stark tillväxttakt. Den fortsatta expansionen kommer att kräva stor flexibilitet i organisationen för att säkerställa korta leveranstider av ett hela tiden skiftande och föränderligt kabelsortiment samt ett betydande utvecklingskunnande för att ständigt konstruera nya specialkablar efter kundernas önskemål; d v s att med ännu högre intensitet fortsätta enligt det framgångsrecept som hittills gällt för verksamheten i Söderfors. Behovet av flexibilitet och utvecklingskunnande illustreras bl a av

att det i dag finns drygt 3 000 kabeltyper, varav 1 000 är nya varje år; hela produktassortimentet byts således ut på tre år. Den pågående ombyggnaden av fabriken och den nya renodlade produktionsorganisationen är väsentliga delar för att klara av en expansion under ständig förändring.

En annan strategisk faktor är kompetensförsörjningen. Den formella kompetensnivån är i dag relativt hög för tjänstemännen men betydligt lägre för produktionspersonal/operatörer. En fjärdedel av produktionspersonalen har minst 3-årig gymnasieutbildning – vilket är en stark ökning jämfört med tidigare år – medan ungefär hälften av tjänstemännen eller motsvarande 25 personer har högskole-/universitetsexamen. Habia Cable i Söderfors har under de senaste åren anställt ca 30 personer per år, vilka mestadels har rekryterats från kommunen; omkring 80 procent av personalen i Söderfors är bosatt i Tierps kommun.

När det gäller nyanställd produktionspersonal ser man gärna att denna har 3-årig gymnasieutbildning på de naturvetenskapliga eller tekniska programmen. Gymnasieskolans kvalitet och elevernas intresse för naturvetenskap och teknik är viktiga förhållanden för att kunna få till stånd en sådan kompetensförsörjning. Företaget engagerar sig bl a därför i en utveckling av gymnasiet och i att skapa kontakter med eleverna för att väcka intresse för kvalificerat industriarbete. Ett led i förverkligandet av denna ambition är att låta 25 elever från gymnasiet arbeta på företaget under sommaren.

Det är svårare att rekrytera kvalificerade tekniker och ingenjörer än produktionspersonal, vilket bl a beror på att de förra i regel inte vill bosätta sig i kommunen. En stor del av ingenjörerna pendlar från andra kommuner, främst Gävle och Sandviken. En förbättrad attraktivitet för kommunen skulle således även för Habia Cable i Söderfors ha en gynnsam påverkan på möjligheterna att kunna upprätthålla en god kompetensförsörjning till företaget.

Sammantaget kan Habia Cable – trots vissa tänkbara kompetensproblem i framtiden – bedömas ha mycket goda framtidsutsikter där det är troligt med en expansion som också kommer att komma Söderforsenheten till del.

Munters

Munters kom till Tobo på 1970-talet då orten stod inför stora strukturproblem till följd av att ett flertal industriverksamheter inom Monarkkoncernen avvecklats. Företaget lockades framför allt av att kommunen ställde upp med goda villkor samtidigt som trenden bland industriföretag att med hjälp av statligt investeringsstöd flytta ut från de större städerna till områden med lägre personalomsättning och markpriser inletts. Företaget är i dag den helt dominerande arbetsgivaren i Tobo och ett av de få större industriföretag som finns i kommunens södra delar.

Munters tillverkar luftbehandlingsutrustning baserad på den rotorteknik som företagets grundare, Carl Munters, uppfann. I Tobo tillverkas själva rotern och monteras i system för luftbehandling, vilket innebär installation med komplett

styr- och reglerutrustning i aggregat av plåt. Företaget bedriver samma typ av produktion även i USA, men enheten i Tobo serverar hela den europeiska marknaden. Munters har en världsmarknadsandel om ca 65-70 procent. Konkurrenterna, som använder sig av samma teknik, har till stor del produktionen förlagd till Asien och de låglöneländer som finns där. Värdeförädlings- och koncepttänkande har gjort att Munters ändå lyckats skilja sig från konkurrenterna och behålla den starka marknadspositionen.

Enheten i Tobo sysselsätter 155 personer och har en omsättning på ca 180 miljoner medan förädlingsvärdet ligger på drygt 100 miljoner. Produktutvecklingen är inte integrerad med produktionen utan har förlagts till huvudkontoret i Rotebro utanför Stockholm. Integration av produktion och produktutveckling är önskvärt men ej möjligt då det i Tierp saknas utvecklingskompetens, medan enheten i Tobo är svårflyttat till följd av de stora investeringar som redan gjorts där.

Bristen på kompetens har varit och är ett problem för verksamheten i Tobo. Kollektivanställda (ca 115 st) behöver förvisso ingen särskild formell kompetens förutom begränsad elbehörighet som kan erhållas genom en 8 veckors AMU-kurs. Däremot ställs höga formella kompetenskrav på tjänstemännen; inköpare måste behärska språk och ekonomi, av konstruktörer, rotorproducenter och miljötekniker är civilingenjörskompetens önskvärd. Därtill kräver produktionen spetskompetens inom plåt och svets. Organisationen är uppbyggd på nyckelpersoner som är mycket svåra att ersätta i händelse av frånfälle. För att förbättra läget på kompetenssidan medverkar företaget i en satsning på kvalificerad yrkesutbildning (se kapitel 2) i samarbete med andra industriföretag i regionen, Uppsala universitet och AMU-gruppen.

Enheten i Tobo är navet i Munters verksamhet. Orderingången stiger hela tiden men säsongsfluktuationerna är stora, vilket gör produktionen svårplanerad. Företaget står dock starkt rustat inför framtiden, vilket, tillsammans med de stora investeringar som gjorts i Tobo, om inte garanterar så i alla fall ger goda förutsättningar för en konkurrenskraftig verksamhet i kommunen även fortsättningsvis.

Polarcup

Polarcup har funnits i Karlholmsbruk sedan 1980 (till en början under namnet Scanplast) och ingår i dag i den finska industrikoncernen Huhtamäki som helägt dotterbolag. Företaget tillverkar livsmedelsförpackningar för den nordiska marknaden (40% av omsättningen) samt återförsäljer engångsserviser mm tillverkade av systerfabriker inom koncernen (60% av omsättningen). Marknads-tyngdpunkten ligger i Sverige där de stora livsmedelsgrossisterna ICA, Dagab och KF dominerar kundstrukturen.

Konkurrensen har hårdnat inom branschen under det senaste året till följd av att överkapacitet har uppstått bland tillverkare på kontinenten. Polarcup, som länge agerat relativt ostört på den nordiska marknaden, möter i dag en intensiv priskonkurrens söderifrån. Läget bedöms dock som övergående då marknaden

för livsmedelsförpackningar av expanderad polystyren ständigt växer till följd av den moderna människans konsumtionsvanor. Priskonkurrensen har ännu inte heller avspeglats i försämrade lönsamhetssiffror, utan företaget ligger kvar på en omsättning kring 200 miljoner och ett rörelseresultat om knappt 30 miljoner kronor. Företaget bedriver ett intensivt kvalitetssäkrings- och miljöarbete (har certifierat produktionen enligt branschstandarden NORMPAC samt arbetar efter ISO 14000 vad avser miljöfrågor) vilket är en viktig framgångsfaktor eftersom livsmedelsbranschen är oerhört känslig för brister i kvalitets- och miljötänkande.

Polarcup sysselsätter knappt 100 personer varav ca 85 procent kommer från orten. Personalförsörjningen anses god vad gäller kollektivanställda i produktionen. Däremot finns vissa svårigheter att rekrytera tjänstemän med högre utbildning. Rekryteringsunderlaget bedöms dock som tillräckligt för en fortsatt expansion av verksamheten även om önskemål finns om en generell höjning av utbildningsnivån i kommunen. Marknadsföringsavdelningen har förlagts till Solna bl a för att det inte går att knyta rätt kompetens till den funktionen i Tierps kommun, men även för att komma nära kunderna och då framför allt när det gäller återförsäljningen av systerföretagens produkter.

Det geografiska läget anses i övrigt som godtagbart även om det logistiskt sett skulle vara mer fördelaktigt att ligga i Jönköpingstrakten. Företagets produkter är volymkrävande och transportkostnaderna kännbara. Många av de stora kunderna återfinns emellertid inom Stockholms- och Mälardalenområdet, vilket gör situationen något mer fördelaktig. Kopplingarna till andra verksamheter i kommunen är få eftersom den enda stora insatsvaran till produktionen är polystyren som importeras från Holland.

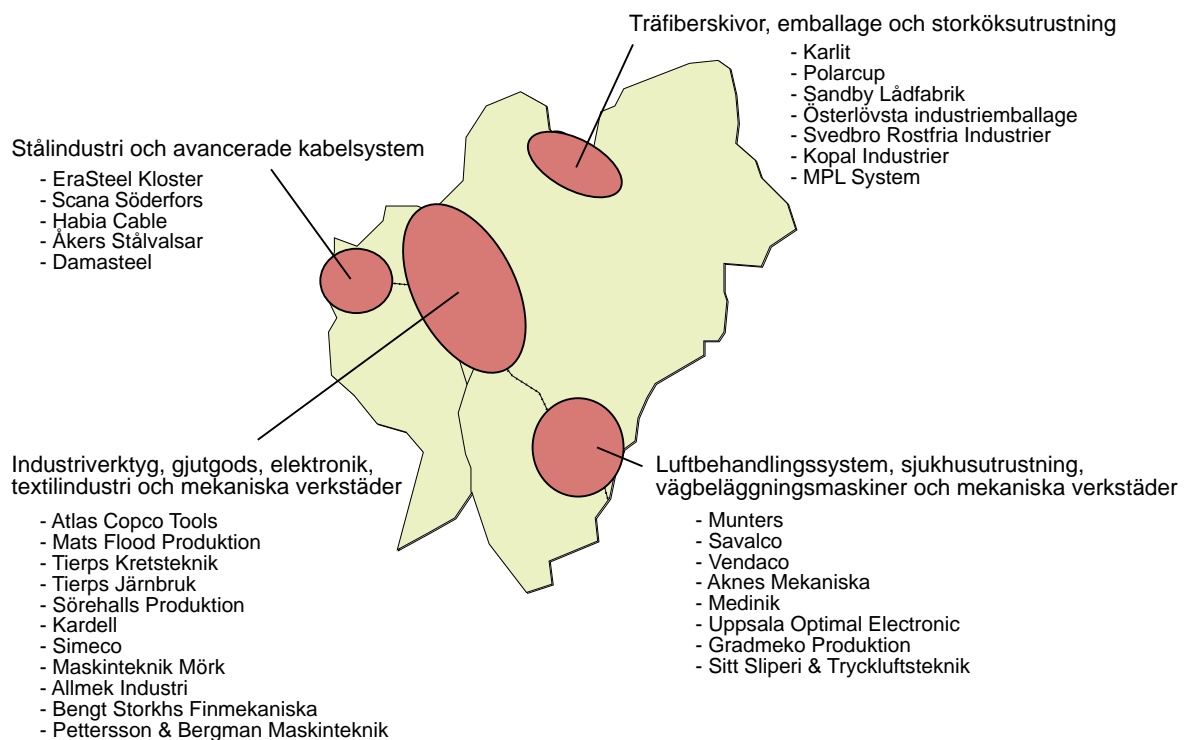
Framtidsplanerna omfattar en successiv ökning av produktionen. Huhtamäki, som har liknande tillverkning i England, Polen och över 30 länder till i världen, ser enheten som strategiskt viktig då närheten till kund är avgörande. Polarcups starka position på den växande nordiska marknaden i kombination med att en flytt av fabriken skulle vara mycket kostsam talar för att expansionen kan komma att ske i Karlholmsbruk. Man får dock räkna med att en volymmässig expansion inte leder till en väsentlig ökning av antalet sysselsatta, utan personalstyrkan kommer troligtvis att ligga kvar runt 100 anställda även den närmaste framtiden.

Andra viktiga industriella verksamheter

Förutom de ovan beskrivna företagen finns i kommunen ett flertal andra industriella verksamheter av stor betydelse. Tierps Järnbruk, Kardell, Åkers Stålvalsar och Savalco bedriver samtliga en framgångsrik produktion baserad på bl a egna produkter. Därutöver finns ett antal mekaniska verkstäder och elektronikföretag som fungerar som underleverantörer till industriföretag i kommunen och regionen, och som till viss del satsar på utveckling av egna produkter som komplement till legoproduktion – t ex Simeco, Mats Flood Produktion och Tierps Kretsteknik i Tierp samt Sörehalls i Mehedeby/Söderfors.

Flera av de mekaniska verkstäderna har utvecklat ett väl fungerande samarbete där ordertoppar kan hanteras genom att man hyr personal av varandra. Utbyte av kompetens är ett annat exempel på samarbetstänkandet bland företagen. Tierp kan därför sägas utgöra ett industriellt kluster i Norduppland med en koncentration till fyra områden, vilket beskrivs schematiskt i figur 2.23.

De industriella verksamheterna är, förutom vissa undantag som Habia Cable, i hög grad produktionsorienterade med ofta låga krav på formell kompetens och i regel liten andel produktutveckling, vilket gör dem utsatta för intensiv konkurrens från bl a låglöneländer i Östeuropa och Asien. Den svaga kompetensstrukturen i kommunen och den ännu närvarande bruksmentaliteten är de största hindren för en ökning av kunskapsinnehållet och därigenom förädlingsvärdet i produktionen. Behovet av fortsatta utbildningsinsatser men även inflyttning av människor med andra kompetenser än de befintliga är uppenbart för att säkra klustrets långsiktiga konkurrenskraft på den turbulenta världsmarknaden. Kommunens transportmässiga läge och närheten till kvalificerade företagstjänster samt marknads- och beslutscentra i Stockholm-Uppsalaområdet, ger i övrigt goda förutsättningar inför framtiden.

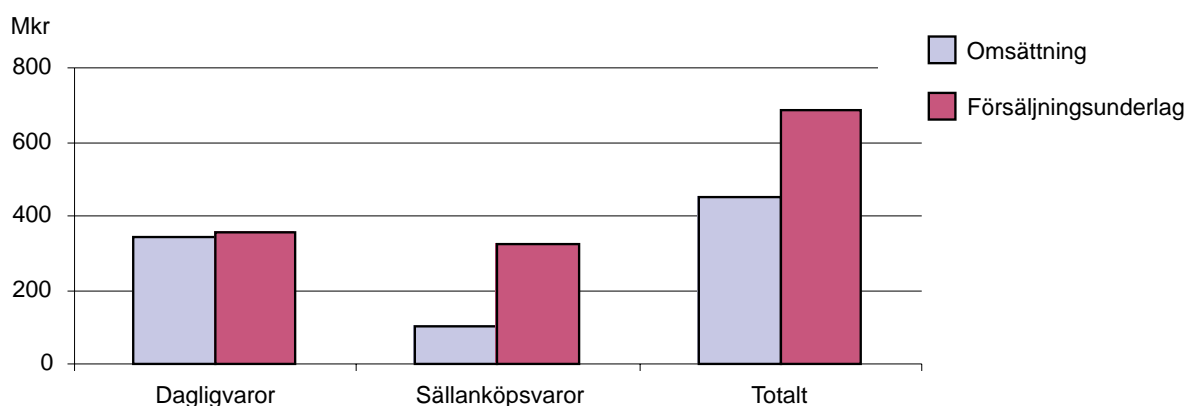
Figur 2.23 Industriklustret Tierp 1999

Källa: MMP

Svag handel

Handeln i Tierp är på grund av konkurrensen från Uppsala och Gävle lågutvecklad i förhållande till försäljningsunderlaget i kommunen (figur 2.24).

Framför allt på konfektionssidan lyser bristerna igenom, men även den övriga fackhandeln har uppenbara svårigheter. Det är helt enkelt alldeles för lätt att ta bilen, bussen eller tåget till någon av de näraliggande städerna och handla där istället. Dagligvaruhandeln känner också av konkurrensen trots en större avståndskänslighet än för sällanköpsvaror. Vissa delar av den lokala handeln, t ex Systembolaget i Tierp och Örbyhus Möbelaffär, lockar dock besökare utifrån genom att erbjuda hög servicenivå i anslutning till ett lite annorlunda produktsortiment – en strategi som visat sig vara lyckosam och som kan vara en tänkbar utväg för flera av de hårt ansatta köpmännen i kommunen.

Figur 2.24 Handeln i Tierp 1997

Källa: HUI

Offentliga sektorn som arbetsgivare

Kommunen sysselsätter ca 1 500 personer. För närvarande pågår ett arbete att minska antalet deltidstjänster för att istället erbjuda heltidstjänster (gäller främst inom vård och omsorg). Det totala antalet personer som sysselsätts av kommunen kan således komma att minska något de närmaste åren även om antalet helårsverk förblir i stort sett oförändrat. Under de närmaste 5-10 åren kommer ett visst rekryteringsbehov emellertid att uppstå till följd av naturliga avgångar. Effektivitetsvinster inom administrationen genom datorisering kan dock samtidigt komma att innebära personalminskningar inom detta område.

Uppsala läns landsting har drygt 200 anställda vid sjukhuset i Tierp. Verksamheten i Tierp omfattar öppenvård, geriatrisk vård och akutvård. I stort sett samtliga läkare bor i Uppsala och pendlar till Tierp. Sjukhuset är en viktig arbetsplats för kvinnor i kommunen – 85 procent av personalen är kvinnlig. Sysselsättningen förefaller stabil och inga större förändringar är påannonserade.

Det lokala skattekontoret har omkring 50 anställda varav ungefär en fjärdedel är akademiker. Verksamheten är under konstant rationaliseringstryck p g a nedskärningarna inom offentlig sektor, och på sikt kommer personalen troligtvis att minska något.

Tierps närpolisområde ingår i Nordupplands Polisområde som omfattar Tierps, Älvkarleby och Östhammars kommuner. 25 poliser och civilanställda finns i Tierp. Efter de senaste årens anställningsstopp och organisatoriska förändringar har en viss stabilitet infunnit sig. Nyanställning blir dock förmodligen inte aktuellt annat än vid avgång eller när de som i dag ligger runt 50-55 år går i pension.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att den offentliga sektorn är en viktig arbetsgivare i Tierp, men som knappast kommer att bidra till skapandet av nya arbetstillfällen. De arbetstillfällen som finns förefaller dock stabila och har stor betydelse för sysselsättningen bland kvinnorna i kommunen.

2.5 Kommunens ekonomi och verksamhet

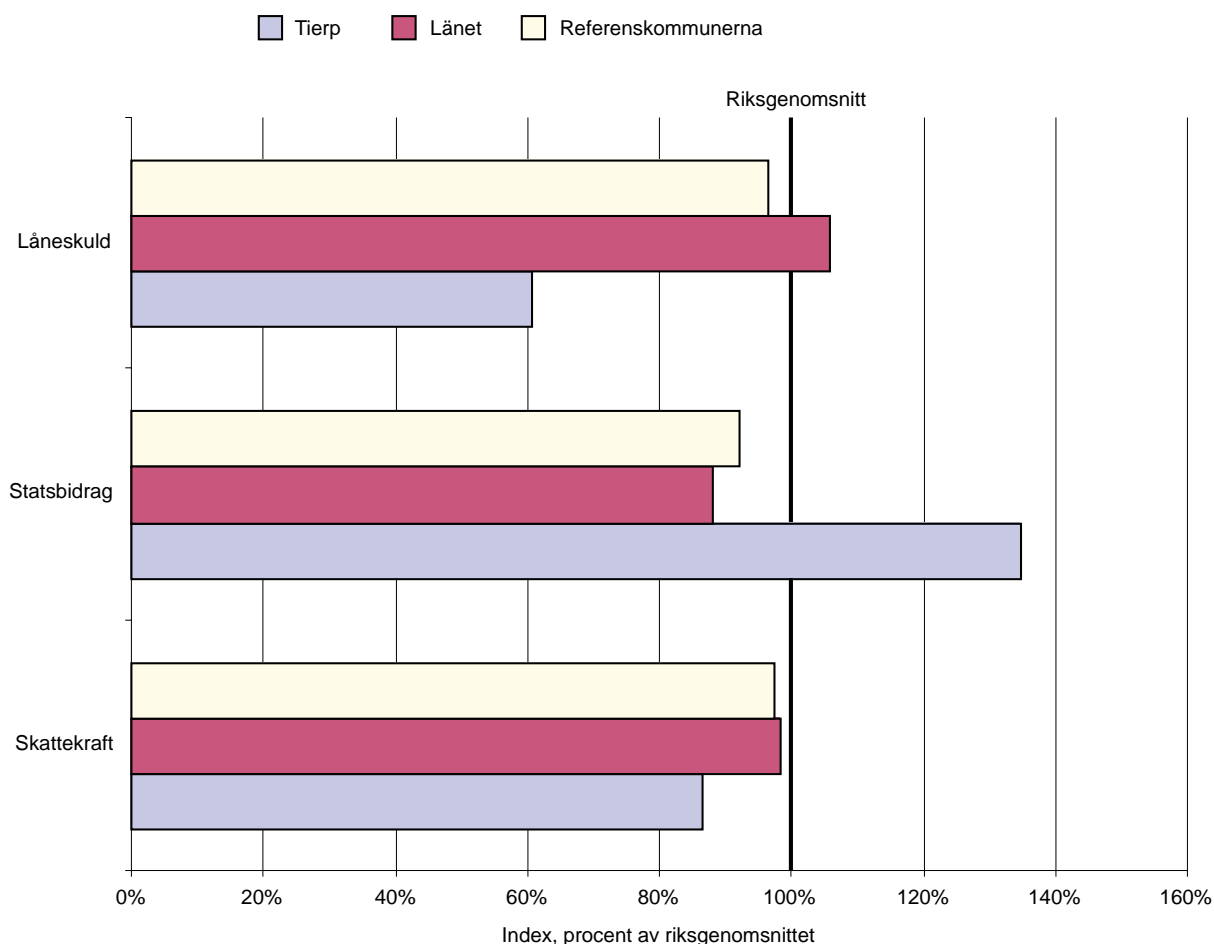
Den ekonomiska situationen för de svenska kommunerna har under de senaste åren kraftigt påverkats av yttre omständigheter som stigande arbetslöshet och minskande statliga bidrag till hushållen. I takt med att utsatta grupper i samhället fått sin ekonomi försämrad har också de kommunala kostnaderna för socialbidrag och andra individ- och familjeomsorgsaktiviteter ökat. Staten och landstingen har därutöver successivt ökat de kommunala åtagandena genom att flytta över ansvaret för äldreomsorg, skola m m till kommunerna.

Framför allt är det dock stagnationen på arbetsmarknaden och en minskande befolkning som snabbt skapar stora hål i många kommuners ekonomi. Skatteintäkterna har i många fall sjunkit medan de fasta kostnaderna har funnits kvar eller t o m ökat. När befolkningsunderlaget minskar resulterar det också i de flesta fall i ett minskat underlag och därmed också i en minskad kommunal och privat service. Befolkningsminskningarna i många svenska kommuner utgör således ett hot för det framtida serviceutbudet. I flyttströmmarnas fotspår har många kommuner fått se antalet outhyrda lägenheter öka kraftigt i de kommunala bostadsbolagen. I vissa kommuner har utvecklingen i det egna bostadsbolaget under de senaste åren satt hela den kommunala ekonomin i gungning. Även Tierp har fått känna av detta problem med ca 300 outhyrda lägenheter (omkring 15% av det totala beståndet) i det kommunala bostadsbolaget.

En av landets starkaste kommunalekonomier

Skattekraften (skatteunderlaget i kommunen dividerat med antalet invånare) är låg i Tierps kommun – endast 87 procent av den genomsnittliga i riket (figur 2.25). Förklaringen till detta är att medelinkomsten bland de förvärvsarbetande som bor i kommunen är låg. Trots att den kommunala skattesatsen ligger på 21,49 (1998) – att jämföra med en medelskattenivå bland rikets kommuner om 20,29 – blir intäkterna från kommunens utdebitering tämligen små i förhållande till den totala budgetomslutningen.

Höga statsbidrag per invånare kompenserar dock det svaga skatteunderlaget, men innebär samtidigt ett beroende av bl a det statliga skatteutjämningsystemet för finansiering av den kommunala verksamheten. Vad gäller avgiftsnivåerna i den kommunala servicen (för dagis, renhållning mm) kan man konstatera att kommunen ligger lågt i förhållande till såväl länet som riket i genomsnitt, varvid det dock bör beaktas att även medelinkomsten är förhållandevis låg i kommunen.

Figur 2.25 Kommunalekonomin 1998

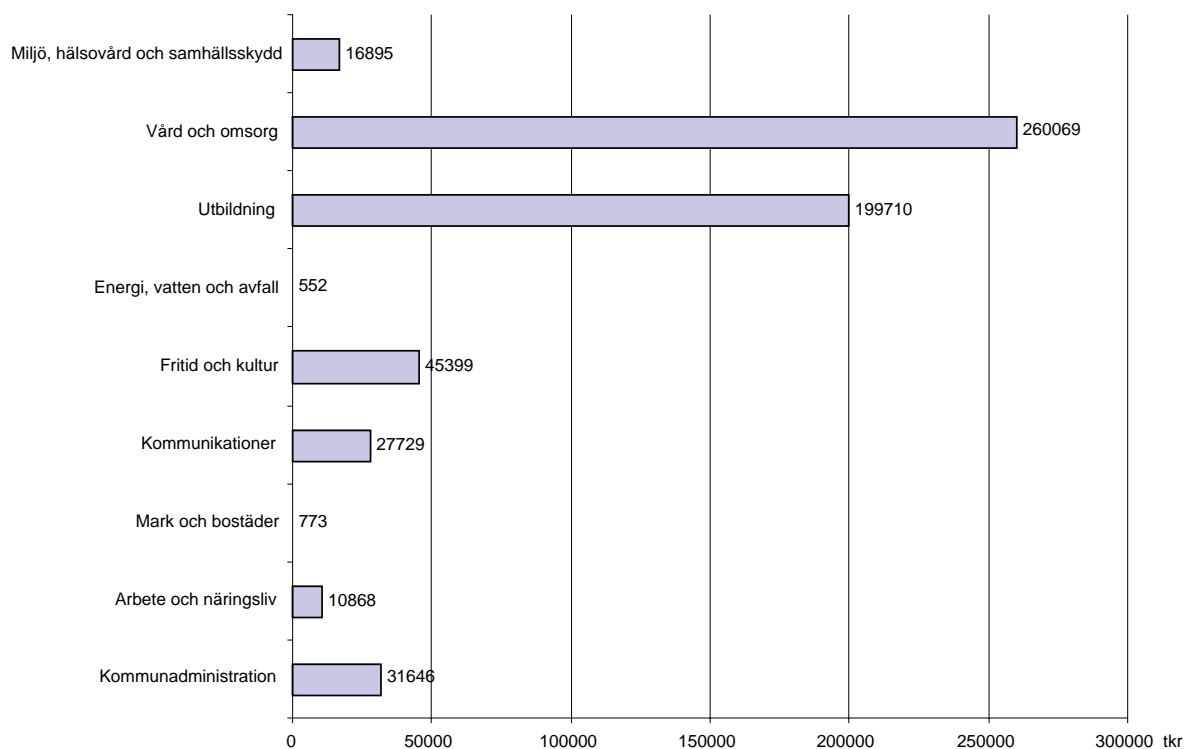
Källa: SCB

Nettokostnaden⁷ för kommunens verksamhet uppgick 1998 till ca 594 miljoner kronor, d v s 29 839 kronor per invånare. Nettokostnaden fördelar sig på olika verksamhetsområden enligt figur 2.26. Av denna framgår att kärnverksamheterna utbildning, vård och omsorg tillsammans står för över 75 procent av kostnaderna. Andra betydande poster är fritids- och kulturverksamhet samt kommunikationer. Utgifterna för sysselsättnings- och näringslivsfrämjande

⁷ Den kostnad som belastar kommunens budget.

åtgärder är även de förhållandevis stora liksom för miljö, hälsovård och samhällsskydd.

Utifrån en nyligen (mars 99) genomförd analys av kommunens ekonomi framgår att samtliga verksamhetsområden dras med något högre snittkostnader (i allmänhet 2 – 4% högre) än länet och riket i genomsnitt – för äldreomsorgen, hela 12 procent högre än riksgenomsnittet.⁸ Kommunens decentraliserade struktur med flera befolkningscentra medför högre kostnader då ambitionen är att erbjuda service i samtliga fyra stöddepunkter: Tierp, Örbyhus, Söderfors och Karlholmsbruk. Kostnadsänkningar, som främst kan ske genom en centralisering av serviceutbudet, innebär att man till stor del måste frånga denna ambition – något som inte är aktuellt i Tierp.

Figur 2.26 Kommunens nettokostnader 1998

Källa: Tierps kommun

Den kommunala ekonomin är ytterst beroende av externa faktorer såsom sysselsättningen i kommunen, både vad avser antal och yrkeskategorier, samt beslut tagna på högre nivå i politiken. Demografiska förhållanden såsom invånarantal och åldersstruktur samt det allmänna kostnadsläget (inflationen) och räntenivåer spelar även de en stor roll. I Tierp har en minskning av befolkningen i de produktiva åldrarna, en hög andel äldre samt svårigheterna på arbets-

⁸ Svensk Kommunrating på uppdrag av Tierps kommun

marknaden inneburit ökade utgifter för stimulans av arbete och näringsliv samt individ- och familjeomsorg.

Den ljusning som inträffat de senaste åren med ökad sysselsättning och stabilisering av antalet äldre och vårdbehövande kan komma att förbättra läget avsevärt och ytterligare förbättra kommunens ekonomiska läge. Kommunen har endast drygt hälften av den skuldbörda som i allmänhet ligger Sveriges kommuner till last. Skuldbetalningsförmågan är hög och borgar för en långsiktigt sund kommunalekonomi. Utrymme finns för offensiva satsningar om sådana skulle bli aktuella. Över huvud taget är den kommunala ekonomin i mycket gott skick och tillhör en av landets starkaste.

2.6 Geografiskt läge och infrastruktur

Tierps kommun är kommunikationsmässigt centralt belägen i förhållande till Stockholm-Uppsala-regionen i söder och till Gävle i norr. Det är endast 12 mil från centralorten till Stockholm och knappt 9 mil till Arlanda flygplats och med ett betydligt kortare avstånd från de södra delarna av kommunen. Centralorten ligger nästan mittemellan Uppsala och Gävle med ett avstånd av 4-5 mil till dessa städer. Stambanan och E4:an genomkorsar kommunen i nord-sydlig riktning och centralorten ligger i direkt eller nära anslutning till dessa transportleder. Med pendeltåget⁹ "Upptåget" är restiden mellan Tierp och Uppsala knappt 40 minuter och till Stockholm kommer man med den snabbaste förbindelsen – X2000 – på drygt en timme. Även om Tierp redan i dagsläget har ett fördelaktigt läge när det gäller kommunikationer, kan detta förbättras väsentligt genom vissa investeringar i infrastrukturen.

Flera av de intervjuade anser att det är av stor vikt att E4:an mellan Uppsala och Mehedeby byggs ut till motorvägsstandard. Denna del av E4 har i dag inte den standard som krävs för den trafikvolym som finns på sträckan, vilket orsakar nedsatt framkomlighet och betydande trafiksäkerhetsproblem. Vägverket har med stöd av ett riksdagsbeslut utarbetat ett förslag till en ny E4 med motorvägsstandard mellan Uppsala och Mehedeby¹⁰. Tidpunkten för igångsättning av detta projekt var planerad till år 2001, men byggstarten synes nu tidigast kunna ske år 2003. Överklaganden av detaljplaner som berörs av den nya motorvägen är för närvarande föremål för behandling på Näringsdepartementet. Finansiellt innebär de nya prioriteringarna från riksdag och regering att det inte finns några medel tillgängliga för start år 2001, eftersom E4:an mellan Uppsala och Mehedeby inte inräknas bland de trafiksäkerhetsprojekt som enligt de politiska instanserna detta år skall prioriteras. Vägverkets reviderade planer – som kan ändras av riksdag och regering – innebär en byggstart år 2003 för sträckan Uppsala-Läby och år 2005 för sträckan Läby-Mehedeby.

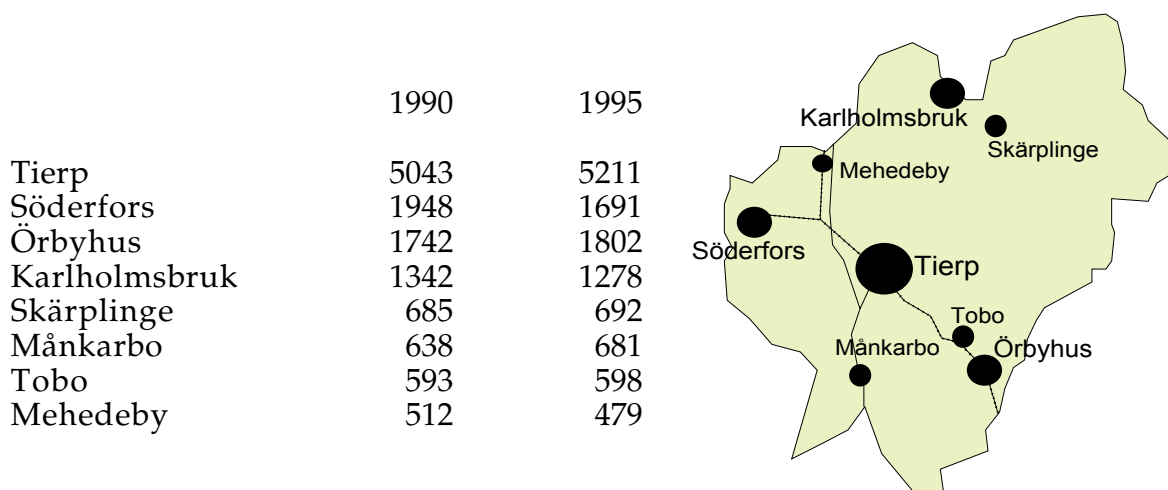
⁹ Uppsala Läns Landsting, Uppsala kommun och Tierps kommun är finansörer och ansvariga för Upptåget, medan Upplands Lokaltrafik sköter driften.

¹⁰ En ny E4 Uppsala – Mehedeby. Vägverket, Region Mälardalen.

En annan viktig infrastrukturinvestering är att göra hela järnvägssträckan mellan Uppsala och Gävle dubbelspårig. Detta skulle innebära ett nytt dubbelspår mellan Uppsala och Gamla Uppsala och mellan Älvkarleby och Bomansberget. En sådan utbyggnad skulle innebära att flera tåg per timme kan trafikera sträckan mellan Uppsala och Gävle samtidigt, d v s en väsentligt högre kapacitet på sträckan. Detta medför i sin tur att Upptåget skulle kunna sättas in på sträckan Tierp-Gävle och att turtätheten mellan Uppsala och Tierp blir större (i dag 22 ggr per vardag) samtidigt som restiden skulle bli kortare inte bara för Upptåget utan även för fjärrtågstrafiken till Stockholm/Arlanda. Enligt Banverkets nuvarande planer – vilka också kan ändras beroende på politiska prioriteringar – kommer byggstarten för dubbelspår för de två delsträckorna att ske år 2002.

2.7 De enskilda orternas situation

Drygt 50 procent av invånarna i Tierps kommun bor i de fyra största tätorterna – Tierp, Söderfors, Örbyhus och Karlholmsbruk. Befolkningen uppgår i dessa samt i kommunens övriga tätorter till följande:

Av tabellen framgår att tätorterna haft en stabil utveckling av invånarantalet mellan 1990 och 1995. Endast Söderfors, Karlholmsbruk och Mehedeby i den norra delen av kommunen har tappat invånare, medan centralorten Tierp och orterna i de södra kommundelarna – med gynnsamt pendlarläge till Uppsala – ökat sin befolkning under perioden. Betydelsen av närhet till den expansiva korridoren Uppsala-Arlanda-Stockholm för orternas utveckling är påtaglig. Närhet till arbetsmarknaden i Gävleområdet har inte alls på samma sätt inneburit en fördel för de orter som ligger i kommunens norra delar. Det är troligt att detta mönster, med en starkare befolkningsutveckling i kommunens södra delar, kommer att fortsätta och kanske t o m förstärkas under de närmaste åren.

Tierp

Centralorten Tierp kom till som en följd av att det under planläggningen av järnvägslinjen mellan Uppsala och Gävle bestämdes att linjen skulle passera Tobo bruk samt att bron över Dalälven skulle anläggas vid Älvkarleö. Tierp blev därmed aktuellt som stationssamhälle. När banan invigdes 1874 bestod samhället i Tierp uteslutande av bondgårdar. Efter hand utvecklades dock en tätort som 1876 fick tillstånd att arrangera marknad en gång per månad. År 1891 upprättades karta och stadsplan och året innan sekelskiftet blev Tierp municipalsamhälle. Affärer och industrier etablerades i takt med att samhället utvecklades. Befolkningen växte från 329 personer år 1902 till att omfatta 1 370 invånare då Tierp blev köping år 1920.

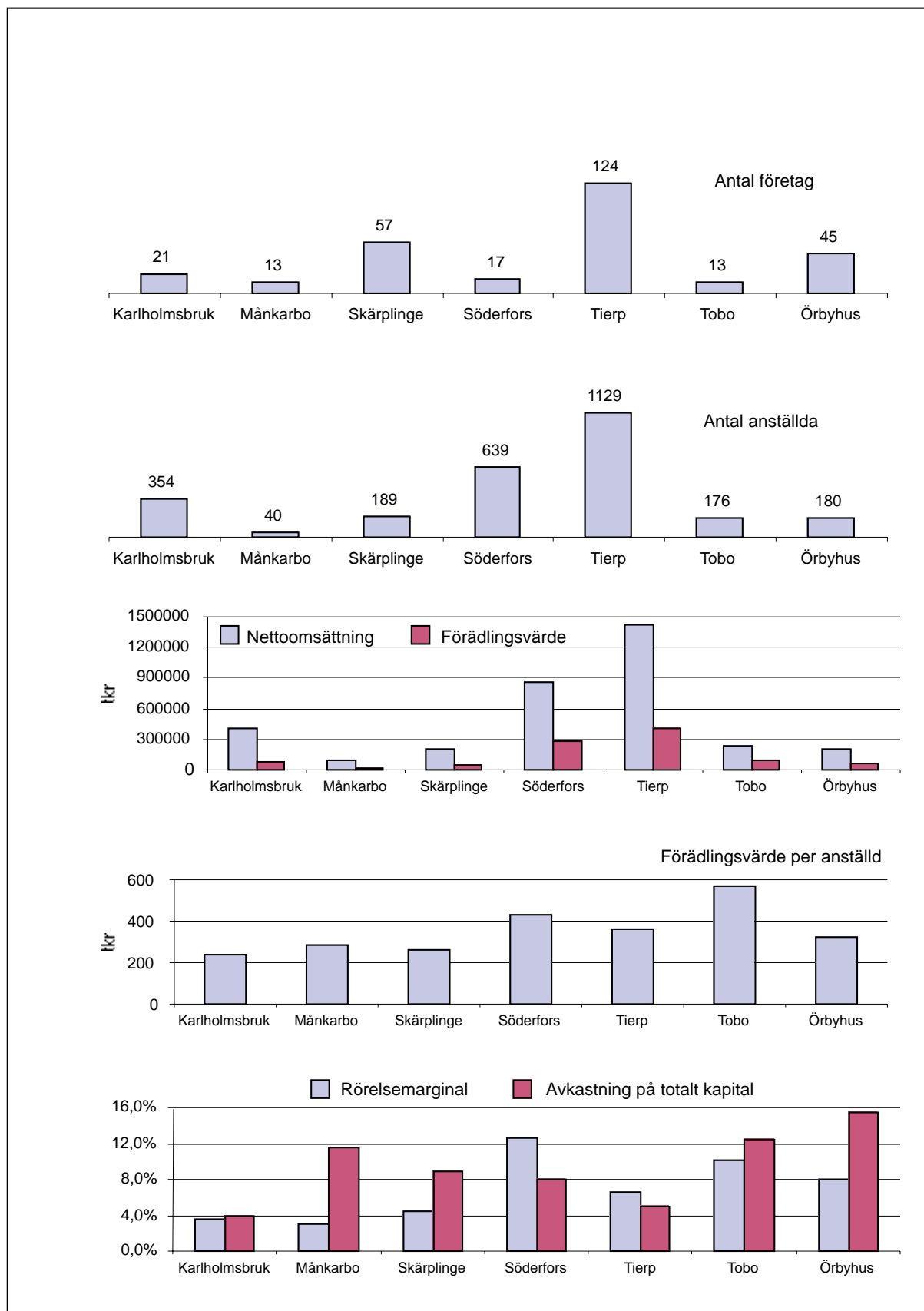
Utvecklingen gick därefter i betydligt lugnare takt till år 1974, då sju nordupplandskommuner gick samman och bildade en ny kommun med Tierp som den naturliga centralorten. Utbyggnaden av offentlig service under 1960- och 1970-talen kom därmed att koncentreras till orten som än i dag står för huvuddelen av såväl den kommunala förvaltningen som det privata och offentliga serviceutbudet med handel, vård, skola, etc.

I Tierp finns även en stor del av kommunens industriföretag; Atlas Copco som är den största privata arbetsgivaren i kommunen, Tierps Kretsteknik som på senare tid nyanställt ett tiotal personer, Kardell AB som i stort sett är det enda industriföretaget med en stor andel (klar majoritet) kvinnor i produktionen som i detta fall består av tillverkning av golvmoppar och mikrofiberdukar, Tierps Järnbruk med de välkända locken till vägbrunnar m fl gjutjärnsprodukter samt Mats Flood Produktion och Simeco som båda tillhör kategorin mekaniska verkstäder med stor andel legoproduktion. Värt att nämna i detta sammanhang är även Tierps Tryckeri som utvecklat en framstående "print on demand" verksamhet med Atlas Copco som den drivande kunden (tryck av manualer till deras industriverktyg).

Tierp är inte känt för sin skönhet utan har många gånger beskyllts för att vara både fult och trist. Hur det än må vara med detta kan man i alla fall konstatera att orten inte har någon hög attraktionskraft. Avsaknaden av tillfredsställande hotell- och restaurangverksamhet samt nöjesliv i kombination med det svaga utbudet inom handeln gör att många upplever att centralorten saknar den karaktär och de attraktiva mötesplatser som önskas av ett centrum. Dock fyller den de vardagliga behoven men faktum kvarstår; Tierps köping upplevs inte som en attraktiv boendeort i sig utan dess styrka ligger främst i att vara kommunens centralort samt i de industriföretag som finns där och som erbjuder ett stort antal arbetstillfällen. Ortens funktionella karaktär är dess främsta garant för en positiv befolkningsutveckling utifrån dagens dryga 5 000 invånare.

Söderfors

Tillverkningen av skeppsankare i Söderfors upphörde i stort sett några decennier efter att Söderforsmonopolet inom ankarsmidet i Sverige avskaffats i början av 1800-talet. Vid seklets slut smiddes endast mindre ankare och draggar. Bruket såldes till Stora Kopparberg år 1907 som drev produktionen fram till

Figur 2.27 Tierpföretagen per postort 1997

Källa: MMP

1977 då Uddeholms AB övertog verksamheten. År 1983 fusionerades Söderfors Bruk med Fagerstas verksamheter i Långshyttan, Vikmanshyttan och Örbyhus, i det nybildade bolaget Kloster Speedsteel AB som ingick i Kinnevikkoncernen. Det franska företaget EraSteel – ingående i Erametkoncernen – förvärvade år 1992 Kloster Speedsteel som senare avyttrade Östra Verken i Söderfors, där två företag i dag bedriver tillverkning inom stålsektorn. Söderfors har således som enda upplandsbruk lyckats överleva omvärldsförändringarna och har i dag en internationellt framstående tillverkning av snabbstål (EraSteel Kloster), stålvalsar (Åkers Stålvalsar i Åkersgruppen) och legotillverkning av stålprodukter (Scana Söderfors i norska Scanakoncernen). Det finns följaktligen i dag konkurrenskraftiga verksamheter inom ramen för nya och internationella konstellationer. Bruksberoendet har till stor del ersatts av ett beroende av internationella företag baserade i andra länder.

Vid sidan av stålindustrin finns i Söderfors även tillverkning av avancerade kabelsystem för flygplan, satelliter, mm. Habia Cable, som driver produktionen, är ett av få industriföretag i kommunen som kännetecknas av ett högt kunskapsinnehåll i produktionen med höga krav på kundanpassning – systemen som levereras är i allmänhet skräddarsydda efter kundens behov.

Söderfors har befolkningsmässigt varit på tillbakagång under 1990-talet. De senaste åren har dock inneburit något av en vändpunkt då industriföretagen haft en gynnsam utveckling med ökad sysselsättning och stabilisering av ortens befolkning kring 1 650 invånare som följd. Ortens framtid är i hög grad beroende av att den positiva utvecklingen fortsätter och även kommunen behöver en stark industristruktur i Söderfors. Vid sidan av tätorten Tierp sysselsätts flest människor i Söderfors och där skapas även en stor del av det samlade förädlingsvärdet i kommunen. Makten att besluta om Söderfors framtid ligger till stor del utomlands då EraSteel Kloster är franskägt och Scana Söderfors ägt av norska intressen. Problematiken att vara en filial eller enhet i en större koncern (som kommer att beskrivas kapitel tre) berör i högre grad dessa företag än t ex Habia Cable som styrs från Stockholm.

Örbyhus

Örbyhus är förmodligen mest känt för den giftiga ärtsoppa som serverades Erik den XIV på Örbyhus slott, och ändade hans liv år 1577. I dag har Örbyhus utvecklats till en pendlingsort till Uppsala men även inom kommunen. Det lokala näringslivet har begränsad omfattning; det finns dock ett förhållandevis stort antal småföretag som har en god lönsamhet. Kommunikationerna är förhållandevis bra med ca 30 minuters bilväg till Uppsala, 20 minuter till Tierp och järnvägsförbindelse genom Upptåget som stannar flera gånger per dag.

Örbyhus har en attraktiv boendemiljö med vacker villabebyggelse, skola, två stora livsmedelsaffärer och annan detaljhandel, turistmålet Örbyhus slott, en golfbana, Vendelbadet, mm. Befolkningsutvecklingen är svagt stigande och när den projekterade ombyggnaden av E4:an väl blir av kan man räkna med att befolkningen ökar avsevärt i förhållande till dagens ca 1 800 invånare. Örbyhus är tillsammans med Månkarbo kommunens två utpräglade boendeorter med

attraktivt läge till såväl kommunens övriga tätorter och arbetsplatser som arbetsmarknaden i Uppsala. Viktigt i detta sammanhang är dock att den negativa publicitet som uppstod i samband med angreppet mot flyktingsförläggningen för något år sedan kan "tvättas bort" och ersättas med en mer tilltalande bild av orten.

Karlholmsbruk

I Karlholmsbruk lades Lancashiresmedjan ner år 1931. Verksamheten vid bruket hade lyckligtvis utökats med ett stort sågverk år 1910 som kunde upprätthålla en del av sysselsättningen. Sågverket avvecklades dock redan på 1930-talet med följd att över 300 personer blev arbetslösa. År 1937 köptes bruket upp av det av Korsnäs Sågverks AB och Kooperativa Förbundet ägda Karlholms AB. Det var i samband med detta tillverkningen av träfiberplattan Karlit etablerades i Karlholmsbruk. Produktionen övertogs i sin helhet av KF år 1943 och fabriken utvecklades så småningom till en av de största tillverkarna av träfiberprodukter i Europa. Efter att i slutet av 1970-talet ha hotats av nedläggning fick fabriken år 1980 en ny ägare, vilket innebar en fortsatt drift av verksamheten. Detta tillsammans med KF-ägda Gislaveds nyetablering av tillverkning av livsmedelsemballage medförde att man kunde undvika den kris som skulle ha blivit mer akut om en nedläggning av bruket hade verkställts.

Dessa verksamheter – produktion av träfiberskivor och livsmedelsemballage – utgör än i dag stommen i Karlholmsbruks näringsliv. Karlit och Polarcup, som driver respektive verksamhet, presenterades i tidigare avsnitt. Av presentationerna framgick att Karlit haft stora svårigheter under 90-talet men lyckats stabilisera situationen under 1998, samt att Polarcup bedriver en lönsam produktion med goda framtidsutsikter. Polarcup och Karlit har en avgörande betydelse för orten, som i övrigt har ett tämligen svagt näringsliv med ett lågt genomsnittligt förädlingsvärde per anställd och den sämsta genomsnittslönsamheten jämfört med de andra orterna i kommunen.

En nedläggning av någon av de två stora verksamheterna skulle utan tvivel innebära en mycket besvärlig situation för befolkningen i Karlholmsbruk. Med tanke på att Karlit försatts i konkurs en gång tidigare under detta decennium förefaller ett sådant scenario inte alltför otroligt. Situationen kan med andra ord bli prekär och risken för att dagens dryga 1 200 invånare skall vara betydligt färre om 10 år är uppenbar. Kustläget och den expanderande fritidsbebyggelsen – nyligen har ett nytt område för 60 fastigheter detaljplanerats - kan emellertid innebära en motverkande kraft genom den inflyttning som sker då fritidsbostäderna ibland permanentas för fastboende.

Skärplinge

Skärplinge, strax sydost om Karlholmsbruk, har fört en tillvaro i skuggan av den nästan dubbelt så stora grannorten. I och med att kommunen bestämt sig för att bygga en ny låg-, mellan- och högstadieskola i Skärplinge, har ortens betydelse för trakten dock befästs. De glest bebodda omgivningarna, och då

framför allt Hållnäs socken, servas av orten vad gäller den vardagliga servicen i form av skola, dagligvaruhandel, mm. Skärplinge har även ett i förhållande till ortens storlek livligt näringsliv med ett stort antal småföretag, vilka dock har ett lågt förädlingsvärde per anställd. Liksom i Karlholmsbruk präglas näringslivet av enklare industriell produktion. Orten har haft en stabil befolkningsutveckling under 1990-talet och har i dag omkring 670 invånare.

Månkarbo

De befintliga sträckningen av E4:an passerar rakt igenom Månkarbo – en ort med knappt 700 invånare som främst har rollen som boendeort i kommunen. Läget intill E4:an ger även ett gynnsamt pendlingsläge till Uppsala. Något näringsliv att tala om finns däremot inte utan endast ett mindre antal verksamheter inom diverse branscher. De flesta av de boende i Månkarbo finner sin utkomst på annat håll i kommunen och regionen och en rimlig bedömning är att profilen som boendeort med bra pendlingsläge snarast kommer att stärkas framöver och innebära en fortsatt positiv befolkningsutveckling.

Tobo

Tobo strax nordväst om Örbyhus var länge känt som en av landets främsta bruk för tillverkning av tackjärn. Masugnsdriften lades ner omkring 1925 då konkurrensen från utlandet blev alltför hård, och innebar slutet för en 300 år lång bruksperiod. Tobos läge vid järnvägen skapade dock möjligheter för nya industriella verksamheter – bl a har här funnits en stor snickerifabrik där monteringsfärdiga hus tillverkades mellan 1887 och 1901, samt efter 1938 en omfattande verksamhet inom Monarkkoncernen med skidfabrik, stavfabrik, skridskofabrik och radio- och TV-tillverkning.

Orten blomstrade under 1950- och 1960-talen men kom mot slutet av det sistnämnda decenniet att hamna i allt större svårigheter. Monarks verksamhet var vid utgången av 1967 i stort sett helt avvecklad med undantag för ett sportlager som sysselsatte omkring 30 personer. Sportgrossistverksamheten utvecklades under 1970-talet till en av de mer omfattande i landet men kom senare att avvecklas. Samtidigt etablerade Carl Munters den industriella tillverkning som fortfarande utgör basen för sysselsättningen på orten med över 100 anställda. En stor del av dessa bor i Tobo som totalt har drygt 600 invånare. Munters starka position på världsmarknaden och de stora investeringar som gjorts i enheten i Tobo talar för att invånarantalet skall kunna ligga kvar runt denna nivå även i framtiden.

Mehedeby

Mehedeby är ett litet villasamhälle någon kilometer från E4:an intill kommungränsen till Gävle kommun. Samhället har i likhet med de andra orterna i den norra kommundelen haft en svagt krympande befolkning under 1990-talet och har i dag knappt 500 invånare. Mehedebys framtid är till stor del beroende av utvecklingen av näringslivet i näromgivningen, och då framför allt Söderfors, Tierp och Gävletrakten. Gävles långsiktiga tillbakagång har medfört att

Mehedeby har saknat den expansionskraft som Månkarbo och Örbyhus fått genom Uppsalas tillväxt. Mycket talar för att Gävle även i fortsättningen utvecklas svagt, vilket innebär att Mehedebyns möjligheter till tillväxt starkt begränsas.

2.8 Slutsatser om Tierp i nuläget

Genomgången av Tierps kommun har visat på både starka och svaga sidor i kommunen. Låt oss sammanfatta de viktigaste nulägesförhållandena i ett antal punkter. Sammanfattningen sker utifrån kapitlets disposition utan någon rangordning av respektive iakttagelses vikt.

Minskande befolkning – i dag främst p g a lågt barnafödande

Tierp har under det senaste kvartsseket haft prägeln av utflyttningskommun till följd av strukturella problem inom det lokala näringslivet. Förnyelsen inom tillverkningsindustrin under den senare hälften av 90-talet har dock stabiliserat flyttningsnettot kring noll, men befolkningen fortsätter att minska beroende på det låga barnafödandet i kommunen. Detta kan i sin tur härledas till såväl ekonomiska faktorer som att en stor del unga kvinnor i fertil ålder lämnar kommunen. Kvinnornas arbetsmarknad är svag i kommunen och samhället är traditionellt mansdominerat – två viktiga förklaringar till att många unga kvinnor ser det som enda möjligheten att söka sin utkomst på annat håll.

Minskande skatteunderlag men trots detta en stark kommunalekonomi

Kommunen tappar framför allt befolkning i de produktiva åldrarna medan andelen äldre har ökat. Den ansträngning detta innebär för kommunalekonomi i form av minskat skatteunderlag och ökade kostnader för vård och omsorg har redan gjort sig märkta. Detta tillsammans med tämligen låga genomsnittsinkomster bland kommunens invånare gör kommunen i hög grad beroende av statsbidrag för finansiering av den kommunala verksamheten. Kommunen har emellertid givet dessa förutsättningar "förvaltats sitt pund väl" och har i dag en av landets starkaste kommunalekonomier.

Hög förvärvsfrekvens på mansdominerad arbetsmarknad

Jord- och skogsbruket står fortfarande för en anmärkningsvärd hög andel av sysselsättningen i kommunen medan den industriella förnyelsen lett till en hög sysselsättningsfrekvens inom tillverkningsindustrin. Det finns en förhållandevis stor byggsektor, men såväl privata som offentliga tjänster är underrepresenterade jämfört med riket och framför allt länet som helhet. Arbetsmarknaden följer traditionella könsstrukturer och domineras av ett fåtal stora arbetsgivare. Männens lokala arbetsmarknad framstår som betydligt starkare än kvinnornas, vilket avspeglas i en högre förvärvsfrekvens bland de förra än de senare. Den privata sektorn dominerar arbetsmarknaden medan den offentliga sektorn präglas av stagnation vad avser skapandet av arbetstillfällen.

Nya arbetstillfällen inom industrin har minskat arbetslösheten

Arbetslösheten har sjunkit kraftigt under 1998 – detta gäller såväl den öppna som den totala arbetslösheten som båda ligger under riksgenomsnittet i dag. Det är framför allt inom industrin som nya arbetstillfällen skapats och kompenseras för de industriarbeten som försvann under lågkonjunkturen i början av 1990-talet. Någon motsvarande kompensation av förlorade jobb inom traditionellt kvinnliga arbeten som t ex vård, omsorg, handel och annan service har emellertid inte inträffat.

Svag formell kompetens – ett hinder för tillväxt och strukturomvandling

Kommunens största svaghet kan tillskrivas den svaga formella kompetensnivån. Få i kommunen har högskolekompetens och av de som har gymnasiekompetens dominerar andelen med 2-årigt gymnasium. Det har visat sig vara svårt att attrahera högutbildade till kommunen, vilket medfört att arbetstillfällen med krav på hög formell kompetens som regel leder till inpendling från intilliggande kommuner, framför allt Uppsala. Detta skapar en paradoxal situation där kunskapsintensiv industriell produktion inte kan utvecklas på grund av en brist på kompetens samtidigt som bristen på kunskapsintensiv industriell produktion hämmar intresset för högre utbildning bland de unga i kommunen.

Tierp har "växt fast" i rollen att i huvudsak vara lokaliseringsort för industriell produktion, där produktutveckling, marknadsföring och ledning ofta sköts från annat håll. Kommunen är dock medveten om detta och arbetar på olika sätt för att förbättra kompetensstrukturen – bl a genom ett Lärcentrum för högskolekurser på distans, satsning på kvalificerad yrkesutbildning samt genom att söka påverka de högutbildade pendlarna till att bosätta sig i kommunen.

Industrikluster med utvecklingspotential

Näringslivet domineras av ett antal större industriföretag men det finns även ett antal mindre aktörer som bedriver framgångsrik industriell produktion i Tierp. Industriklustret är kommunens främsta styrka och har potential att utvecklas betydligt, bl a med tanke på det goda läget nära Uppsala och Stockholm. De drivande företagen återfinns inom maskinindustri, stålindustri, gummi- och plastvaruindustri samt elektroindustri, vilket har stor betydelse för lokala underleverantörer inom framför allt metallegoarbeten.

Det ligger dock en fara i att produktionen i många företag karaktäriseras av låga krav på formell kompetens, eftersom det finns risk för att detta slag av produktion kan utsättas för intensiv konkurrens från Asien och Östeuropa. Mot detta kan dock invändas att Tierp genom de investeringar som gjorts i kommunen samt marknadsnärheten har ett försteg mot konkurrenter från dessa områden. I vissa enskilda fall finns dessutom inarbetade lokala kompetenser som svårligen kan ersättas eller kopieras på annat håll. Rätt förvaltade och utvecklade innebär dessa kompetenser möjligheter att skapa en stark, konkurrenskraftig produktionsmiljö i Tierp, i synnerhet om rekrytering av högutbildad personal underlättas.

Befolkningstillväxt i söder, nedgång och stagnation i norr

Utvecklingen inom kommunen är i hög grad heterogen och skiljer sig mellan de olika orterna. Kommunens södra tätorter växer medan de i den norra kommundelen stagnerat eller är på tillbakagång. Närheten till Uppsala är av stor betydelse och ombyggnaden av E4:an till motorvägsstandard kommer med all sannolikhet att förstärka de södra orternas positioner. För Tierps köping liksom de norra tätorterna är industrins utveckling i den egna kommunen betydligt mer avgörande för den kommande befolkningsutvecklingen.

Sammantaget framträder en bild av Tierps kommun och dess tätorter präglad av ett distinkt särdrag – industrins starka ställning och stora betydelse. Tierp är i allt väsentligt trogen den bana Gustav Vasa stakade ut för över 500 år sedan. I detta ligger såväl kommunens styrka och utvecklingspotential som dess svagheter och hotbild. Tierp är i dag en industri- och pendlingskommun som lyckats vända svårigheterna under 1980- och början av 1990-talet till en mer stabil situation även om riskerna för industriell avveckling fortfarande finns kvar. Vi kommer i nästa avsnitt att presentera två skilda scenarios över hur framtiden kan komma att gestalta sig utifrån den nuvarande situationen.

3. Tierp - Scenarier för år 2010

I föregående kapitel har vi trängt djupt in i olika statistikuppgifter och även redovisat slutsatser från det trettiotal intervjuer som genomförts. Avsikten har dels varit att presentera en så aktuell och rättvisande nulägesbild som möjligt av Tierps kommun och dess näringsliv, dels att identifiera ett antal s k kritiska faktorer vad avser den framtida utvecklingen. Ordet kritisk betyder i detta sammanhang inte att någonting är fel, utan istället att just dessa faktorer kan antas vara särskilt viktiga att analysera och diskutera inför framtiden. De kritiska faktorerna handlar således både om starka och svaga sidor som har identifierats i kommunen.

I detta avsnitt skall vi blicka framåt. Vad kommer att hända med Tierp under de närmaste tio - femton åren? Frågan har – som tur är – inget tydligt svar. Framtiden är inte ödesbestämd utan det bästa svaret blir: Det beror på... Tierps framtid beror på vad som händer i Europa och världen, vad som händer i Sverige och inte minst vad som görs i Tierp för att påverka utvecklingen. Även om möjligheterna att *styra* utvecklingen är så gott som obefintliga, kan mycket göras för att parera olika tänkbara situationer. I detta avsnitt skall vi i scenariots form presentera vissa tankar om hur dessa situationer kan komma att te sig. Låt oss dock inleda kapitlet med att se närmare på några omvärldstendenser av stor betydelse för Tierps kommun.

3.1 Den globala ekonomin sätter ramarna för utvecklingen

Det har tidigare framkommit att Tierps näringsliv i betydande utsträckning är utlandsägt eller ingår som delar i svenska koncerner vars moderföretag har sitt säte utanför kommunen; man skulle kunna säga att Tierps företag är fjärrstyrda genom denna utlokalisering – i varje fall i formellt hänseende – av beslutsmakten. Denna situation för näringslivet i Tierp bör ses mot bakgrund av de strukturförändringar och den internationalisering som skett i världsekonomin och i den svenska ekonomin under de senaste decennierna.

Globalisering – ett nytt ord för ett gammalt fenomen

Globalisering har blivit ett modeord i den politiska och ekonomiska debatten; vissa vill se en högt utvecklad internationalisering som något som effektiviserar och skapar ökad tillväxt i världsekonomin och de enskilda länderna, medan andra pekar på att en globalisering av ekonomin ger marknaden en allt för stor makt på bekostnad av politiken och ytterst hotar demokratin. Båda dessa åsiktsriktningar synes utgå från att globaliseringen är ett tämligen nytt fenomen som inträffat först under 1990-talet. Så är dock inte fallet, åtminstone inte om man med globalisering menar integrering mellan länder och företag i form av utrikeshandel, direktinvesteringar och finansiella flöden. Det är riktigt att

avregleringen och liberaliseringen av de finansiella marknaderna under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet har skapat betydligt starkare beroenden mellan länderna på det finansiella området där marknaden nu i stor utsträckning är global snarare än nationell. Den starka tillväxt av utrikeshandel och direktinvesteringar som skett under senare år är emellertid inte någon ny företeelse utan får ses som en del av den fortlöpande expansionen av handel och investeringar som skett under hela efterkrigstiden¹¹. De nya drag i internationaliseringen som tillkommit eller fått ökad betydelse under 1990-talet är framför allt av tre slag:

- Internationalisering och **specialisering** av produktionsprocesser hör mer och mer intimt samman. De stora företagen koncentrerar sig på vissa strategiska områden inom vilka man försöker nå höga marknadsandelar på global basis, oftast genom att förvärva tidigare konkurrenter. Detta leder också ofta till en specialisering i funktion mellan olika företag genom att multinationella koncerner ägnar sig mera åt att utveckla nya produkter och endast producera vissa delar av produkten eller tjänsten och istället utnyttja legoföretag som underleverantörer för en stor del av produktionen, d v s det som i managementlitteraturen brukar betecknas som "outsourcing". Den strategiska tillgången hos de stora företagen är således kunnandet – inte bara om olika produkter och tjänster utan också kunnandet att organisera en vitt förgrenad verksamhet – i kombination med kontrollen över marknadskanalerna i flera länder, medan produktionsresurser får en mindre betydelse.
- Den snabba framväxten av IT och därmed den ökade tillgången på **information** har väsentligt minskat det ekonomiska och kulturella avståndet mellan länder, vilket möjliggör att på ett effektivt sätt styra och koordinera verksamheter på geografiskt vitt skilda lokaliseringssorter. De stora företagen får en god överblick över produktionsförutsättningarna i olika länder och kan utifrån detta förlägga olika verksamheter till de orter som har bäst förutsättningar i form av kostnadsnivå, kompetens, tillgång till arbetskraft, etc. Detta skapar en interregional eller internationell specialisering mellan enheterna i en koncern.
- **Politiken** har marknadsinriktats genom liberaliseringar, avregleringar och privatiseringar, vilket bl a har inneburit att restriktioner för kapitalflöden och direktinvesteringar över gränserna har tagits bort; så sent som på 1980-talet hade flertalet OECD-länder samt de asiatiska och latinamerikanska länderna någon form av lagstiftning som förhindrade eller kontrollerade utländska företags förvärv av inhemska företag. Detta är nu ett minne blott i alla OECD-länder och även i de flesta länder i Asien och Latinamerika. Sammantaget har detta medfört ett betydligt större manöverutrymme för företagen för att kunna genomföra sina internationella strategier, specialisera

¹¹ Det kan även ifrågasättas om omfattningen av dagens internationella integration skulle vara historiskt sett unik. Det finns nämligen vissa data som tyder på att handel och direktinvesteringar i världen skulle ha varit väl så omfattande under den industriella expansionsperioden 1870-1913 som i dag.

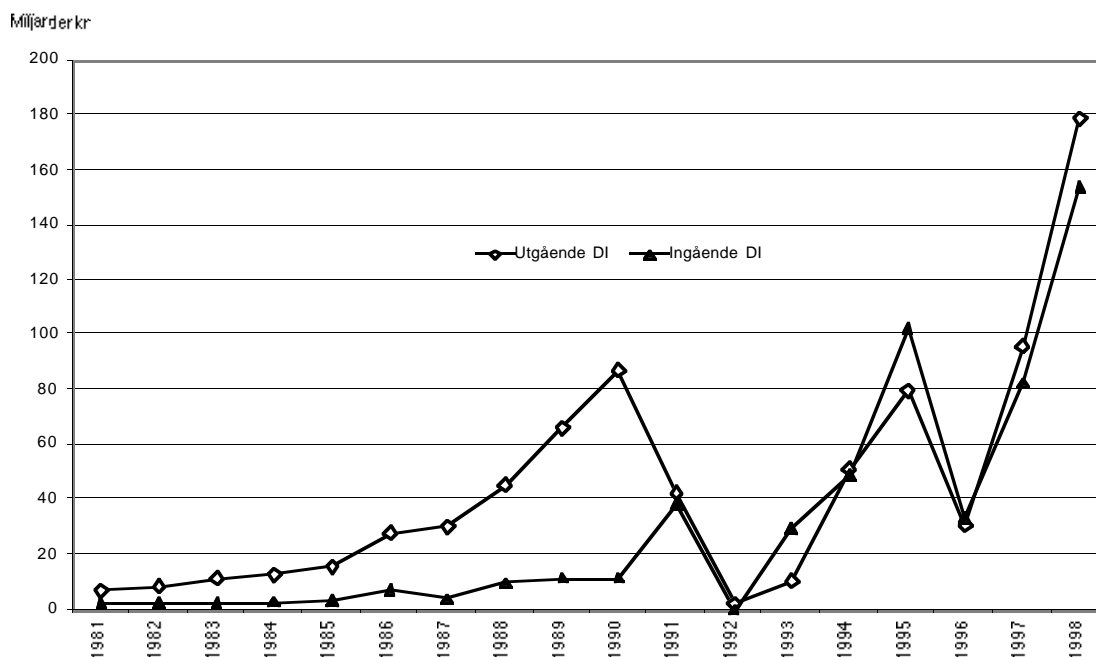
sin verksamhet och få kontroll över sina marknader. Den revitaliserade och gränslösa aktiemarknaden har också satt starkare press än tidigare på koncernledningarna att genomföra kostnadsbesparande rationaliseringar och andra åtgärder som ökar vinsten; dagens aktiemarknad uppmuntrar främst till åtgärder som gynnar vinsten på kort sikt snarare än i ett långsiktigt perspektiv. I denna marknads- och företagsdrivna process har handlingsmöjligheterna för en nationell politik begränsats betydligt – effektiviteten i olika politiska instrument och möjligheterna att påverka utvecklingen i ett land har avtagit, det går inte längre att "styra" ett land som tidigare. Länders konkurrenskraft har därigenom fått mindre betydelse och relevans medan den ekonomiska utvecklingen i regioner och på lokal nivå har kommit i centrum; det är snarare regioner än länder som konkurrerar med varandra. Attraktiviteten hos en region blir i ett sådant perspektiv av central betydelse för att kunna behålla och attrahera konkurrenskraftiga företag. Den ökade internationaliseringen och specialiseringen av företag går således hand i hand med en förstärkt roll för regioner i att utveckla näringslivet och att profilera dessa som platser för lokalisering av verksamhet. Detta gäller också kommuner och orter som ingår i en större region. En sådan strategi kan ses som ett sätt att kompensera för de nackdelar som kan vara förenade med att den slutliga beslutsmakten finns utanför kommunen samtidigt som man kan utnyttja de fördelar som kan vinnas för en företagsenhet genom att ingå i större internationella koncerner.

Internationaliseringen av det svenska näringslivet

De svenska direktinvesteringarna utomlands har tidigare varit avsevärt större än de utländska företagens investeringar i Sverige. Detta håller dock på att förändras. Fr. om år 1991 har flödet av de ingående varit lika eller nästan lika stora som de utgående direktinvesteringarna eller vissa år t o m större, t ex år 1995 då de utländska direktinvesteringarna uppgick till 100 miljarder kronor. År 1998 uppgick de ingående direktinvesteringarna till 154 miljarder kronor, vilket var "all-time-high" för dessa investeringar. Uppgången av de utländska direktinvesteringarna under 1990-talet beror – liksom den tidigare expansionen av svenska investeringar utomlands – till betydande del på mycket stora utländska förvärv av svenska företag, t ex fusionen mellan UpJohn och Pharmacia och AKZO:s köp av Nobel.

Utvecklingen av de ingående direktinvesteringarna under 1990-talet – till vilken försvagningen av den svenska kronan efter deprecieringen¹² år 1992 bidrog – torde spegla en förändring i globaliseringen av det svenska näringslivet. Hitills har de stora svenska multinationella företagen mestadels dominerat och styrt internationaliseringen av svenskt näringsliv, medan de utländska företagen har spelat en relativt underordnad roll. De utländska företagen kommer troligen i framtiden att få en mer framträdande ställning i Sverige genom förvärv av stora svenska företag som har vittförgrenad verksamhet utomlands; de redan inträffade uppköpen under 1990-talet och de aviserade stora förvärven under år 1999 – t ex Fords köp av Volvos personvagnsrörelse och Zenecas fusion med Astra – är tecken på en sådan utveckling.

¹² Sänkningen av kronans värde via penningmarknaden

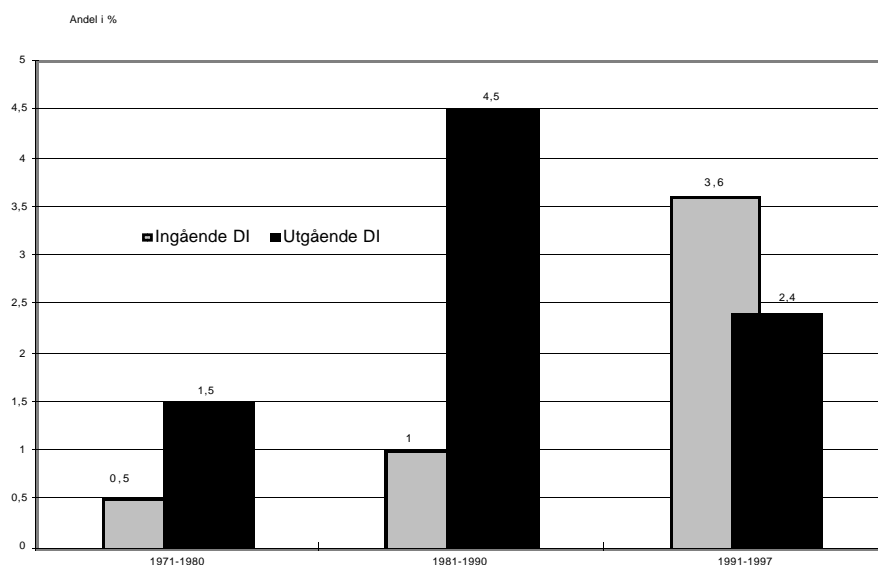

Figur 3.1 Utländska direktinvesteringar i Sverige (ingående DI) och svenska direktinvesteringar utomlands (utgående DI) 1981-1998. Miljarder kr (löpande priser)

Källa: Riksbanken

Det trendbrott som kan utläsas i den svenska statistiken över direktinvesteringar (se figur 3.1 ovan) bekräftas även vid en internationell jämförelse, t ex genom att ställa Sveriges direktinvesteringar i relation till OECD:s totala direktinvesteringar. För Sveriges utgående direktinvesteringar steg denna andel från 1,5 procent under 1970-talet till 4,5 procent under 1980-talet, vilket är en betydligt högre andel än vad som skulle kunna förväntas utifrån den svenska ekonomins storlek i relation till övriga OECD. Sverige tillhörde under denna tid de största utlandsinvesterande länderna i OECD.

Sveriges ingående direktinvesteringar har däremot spelat en betydligt mindre roll i ett internationellt perspektiv. Deras andel av de totala ingående investeringarna till OECD uppgick till 0,5 procent under 1970-talet och till 1 procent under det följande årtiondet. Detta skulle innebära att Sveriges andel av investeringsströmmarna till OECD-länderna under dessa perioder inte var i paritet med Sveriges relativa storlek (BNP) i OECD. Som framgår av diagrammet innebär 1990-talet en dramatisk förändring av Sveriges andel av de ingående direktinvesteringarna genom att stiga till 3,6 procent, medan andelen för de utgående investeringarna sjönk till 2,4 procent. Denna förändring medförde att Sverige under första hälften av 1990-talet blev det åttonde största värdlandet för utländska investeringar.

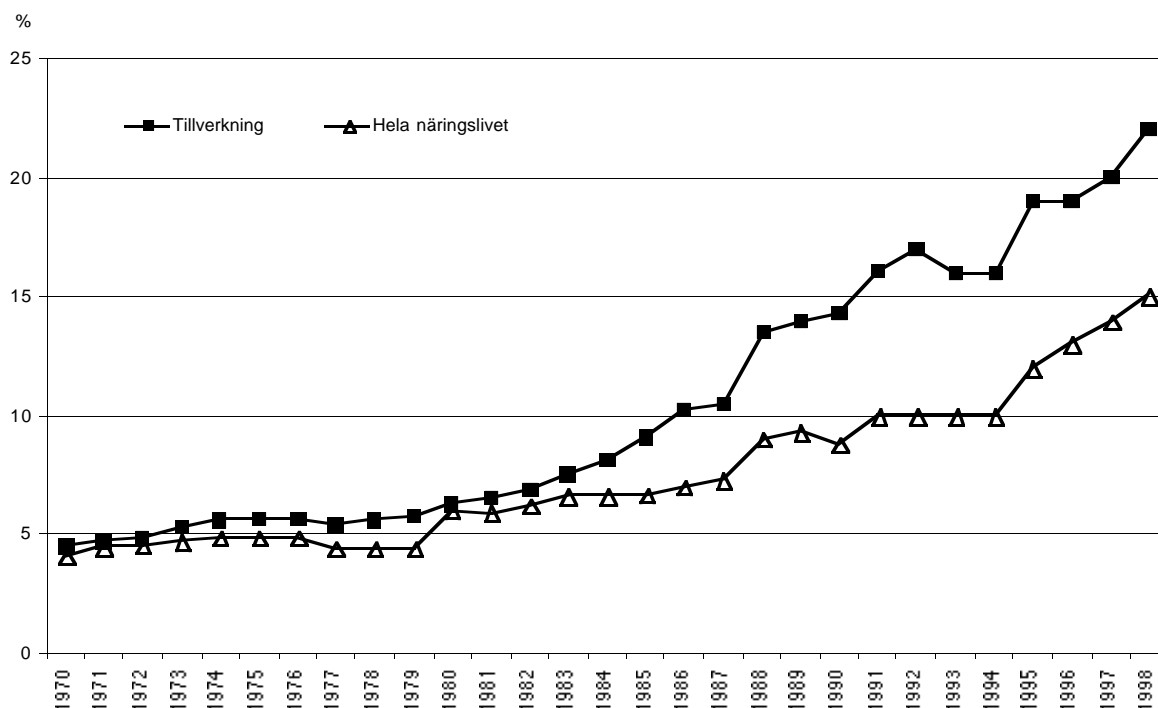

Figur 3.2 Flödet av Sveriges ingående resp utgående direktinvesteringar som andel av OECD-ländernas in- resp utgående direktinvesteringar (procent)

Källa: Bearbetning av OECD-statistik

Av utvecklingen över antalet anställda i den utlandsägda företagssektorn framkommer att sysselsättningen i de utländska företagen i Sverige har vuxit kontinuerligt under de senaste 20 åren; det var inte bara 1990-talet som innebar en expansion av den utlandsägda företagssektorn mätt i antal anställda utan det var också en väl så stark tillväxt under 1980-talet. Antalet anställda i de 3700 utländska företagen i Sverige uppgick år 1997 till 301 000 personer, vilket motsvarar 14 procent av sysselsättningen i hela näringslivet. Den utländska andelen av näringslivet har mer än fördubblats sedan år 1980, då andelen var 6 procent. De största hemländerna för de utländska företagen i Sverige är USA med nästan 51 000 anställda i amerikanska företag, Nederländerna (35 000 anställda), Schweiz (34 000), Finland (34 000) samt Storbritannien (33 000 anställda).

Tillväxten av den utlandsägda företagssektorn är ännu mera framträdande i tillverkningsindustrin, där de utländska företagen år 1997 sysselsatte 142 000 personer motsvarande 20 procent av antalet anställda i denna industri. Detta innebär en ökning av de sysselsatta i den utlandsägda tillverkningssektorn med 160 procent eller 89 000 personer sedan år 1980. Den utlandsägda andelen av svensk tillverkningsindustri har under motsvarande period mer än tredubblats från 6 procent till 20 procent (figur 3.3 nedan). Tillväxten var starkast under 1980-talet men har också fortsatt under 1990-talet. Den utveckling som först "mognade" fram under 1990-talet enligt direktinvesteringsstatistiken var således en del i en långsiktig förändring av den utlandsägda företagssektorns betydelse i Sverige. Denna kommer på ett markant sätt att förstärkas när de planerade aktuella förvärven av svenska verksamheter år 1999 har genomförts; sysselsättningen i den utlandsägda tillverkningssektorn kommer efter dessa förvärv att uppgå till nära 200 000 personer, vilket motsvarar en andel på 28 procent.

Figur 3.3 Antal anställda i utländska dotterföretag i Sverige i relation (%) till den totala sysselsättningen i tillverkningsindustrin och hela näringslivet 1970-1998

Källa: Bearbetning av SCB-statistik

Tierps företag – koncernstyrda men lokalt inflytande genom kompetens

Det ökande utländska ägandet av svenska företag kommer i allt högre grad att medföra en utlokalisering av den formella beslutsmakten i det svenska näringslivet till utlandet. Detta är en oundviklig följd när det sker en ägarförändring till utländska intressen och naturligt i en öppen och internationaliserad ekonomi som den svenska. I och för sig inrymmer en sådan utveckling risker för en "filialisering" av det svenska näringslivet – d v s att de svenska enheterna "avlövas" till att bli enbart produktionsenheter utan någon egentlig självständighet – men det finns också uppenbara fördelar för de svenska företagen att ingå i större internationella koncerner vad gäller t ex i tillgång till marknadskanaler och utvecklingskunnande. Det mest avgörande för det svenska företags utveckling är dess ställning i koncernen i form av kontroll av kompetens och andra resurser som är centrala för hela koncernen. Detta är en mer väsentlig fråga när man skall utveckla det svenska näringslivet i en internationaliserad värld än frågan om utflyttning av formell beslutsmakt i samband med utländska förvärv – det senare går inte att förhindra, och är väl knappast inte heller önskvärdt, eftersom Sverige i denna del redan har valt väg genom att utan restriktioner delta i internationaliseringen av handel och kapital.

Tierp kan i viss mening redan sägas ha genomgått de strukturförändringar som övriga Sverige kommer att ställas inför i samband med den pågående internationaliseringen av ägandet av svenska företag – från en bruksmiljö med företag

med stor självständighet och formell beslutsmyndighet lokaliserad till Tierp till företagsenheter som i dag ingår i nationella och internationella koncerner; i formell mening har ett oberoende ersatts av ett beroende eller en "fjärrstyrning" om man så vill. Omkring 70 procent av förädlingsvärdet och sysselsättningen i privata sektorn härrör från de företag i Tierp som antingen är dotterföretag i svenska eller utländska koncerner; denna andel är något högre inom tillverkningsindustrin. Trots denna i formell mening osjälvständiga roll har många av Tierpföretagen reellt sett ett relativt stort inflytande över sin egen utveckling och konkurrenssituation. Detta beror på att Tierp-enheterna har lyckats hävda sig väl inom de företagskonstellationer som de ingår i. I flera fall beror detta på att verksamheten i Tierp besitter sådan kompetens som inte finns att tillgå på annat håll i koncernen i kombination att koncernernas utvecklingsarbete har koncentrerats till Tierp. I vissa fall är också Tierp-enheten den största i koncernen, vilket medför att koncernen blir starkt beroende av dotterföretaget i Tierp. Sammantaget har detta inneburit att enheterna i Tierp utvecklats till internationellt konkurrenskraftiga enheter som har en stark ställning i de koncerner i vilka de ingår.

Riskerna för den framtida verksamheten i dessa företag i Tierp är av två slag. Dels att det kommer att ske sådana ägarförändringar av koncernerna att Tierpföretagen kommer att få en mindre vikt och spela en mer underordnad roll i de nya koncernerna än tidigare, t ex genom att de nya koncernerna redan har en stor och dubblerande verksamhet på de områden inom vilka Tierpföretagen är verksamma. Dels att det inte går att tillfredsställa klara kompetensförsörjningen till företagen i form av kvalificerad personal.

3.2 Prognoser, scenarier och visioner

Det finns flera olika sätt att formulera framtidsbilder. Alla har de ett gemensamt; de är i grunden bara gissningar. Detta åtminstone om vi försöker blicka tio - femton år framåt i tiden. Framtiden går inte att förutsäga med bestämdhet; den skapas av alla de miljontals beslut som fattas varje dag runt om i världen. En bråkdel av dessa fattas i Sverige och en fraktion av denna bråkdel har direkt med Tierp att göra. Tierp är emellertid i högsta grad beroende av många av alla de övriga beslut som fattas, men som inte direkt har att göra med kommunen eller dess arbetsmarknad och näringsliv.

För att göra utredningen om Tierp mer gripbar har vi kortfattat skissat på två scenarier om hur framtiden kan komma att gestalta sig ur ett Tierpsperspektiv. Scenariotekniken används därför att den erfarenhetsmässigt förmår att skjuta fram perspektiven på ett ofta konkret sätt. Scenarier stimulerar människor att tänka på framtiden; *att tänka efter, före!* Det behöver inte vara i enbart positiva bilder. Tvärtom; styrkan i ett scenario ligger i dess förmåga att förmå människor att tänka i lite mer ovanliga banor. Det har sagts att syftet med scenarier är att förmå människor "*att tänka det otänkbara*".

Scenariotekniken ger till skillnad från prognoser en grund för en friare och mer kreativ diskussion om hur framtiden kan komma att gestalta sig. Där prognoser binder tanken vid enskilda variabler eller resulterar i dispyter om hur utfallet kommer att bli, ger scenarierna ett bättre utrymme för möjlighetstänkande. Ingenting är vare sig helt fel eller helt rätt. När det gäller prognoser respektive scenarier är det inte heller något antingen eller. Prognoser och scenarier utesluter inte varandra. De är istället instrument som kompletterar varandra. Scenarier pekar på möjliga trendbrott och på viktiga variabler i omvärlden, medan prognoserna kan användas för att sätta värden på dessa olika variabler.

I sammanfattning kan skillnaden mellan de vanligt förekommande prognoserna – särskilt i traditionella regionalpolitiska sammanhang – och de mer ovanliga scenarierna redovisas i följande termer:

PROGNOSER

- Fångar upp enstaka orsakssammanhang
- Lyfter fram till synes säkra samband
- Skapar rätlinjiga eller kurvlinjära framskrivningar
- Kvantitativa
- Visar på trögheter
- Systemorienterad
- Förenklar
- Stimulerar säkerhetstänkande
- Används för att sätta värden på olika beslutsalternativ

Möter vi varje dag

SCENARIER

- Skapar tänkbara helhetsbilder av framtiden
- Accepterar osäkerhet och oklarhet
- Försöker skapa förståelse för komplexa mönster snarare än att visa på bestående trender
- Kvalitativa
- Visar på förändring
- Aktörorienterad
- Visar komplexiteten
- Stimulerar möjlighetstänkande
- Används för att ta fram beslutsunderlag

Möter vi sällan

Nedan kommer vi att skissa på vad som kan komma att hända i Tierp under de närmaste tio - femton åren. Syftet med tankeövningen är således att försöka leta efter de trendbrott i den nuvarande utvecklingen som medför att Tierps utveckling inte skall behöva fortsätta i den långsamt nedåtgående trend som har kännetecknat de tjugo närmast föregående åren. Eller, alternativt, ett trendbrott som kommer att få den nedåtgående kurvan att bli ännu mycket brantare och mer hotfull.

Utifrån dessa – och andra – scenarier, kan en vision formas om Tierps framtid. En vision är någonting helt annorlunda än vad ett scenario (eller en prognos) är. En vision är grundad på vad man *vill* skall hända; en form av önsketänkande. Men en vision får inte handla om enbart önsketänkande om den skall vara ett utvecklingsinstrument. En vision måste kopplas till en strategi för att

nå målet, dvs den måste vara handlingsorienterad. För att nå det syftet måste både visionen och strategin vara någonting mer än enbart torra siffror över antal företag och invånare. I det avslutande kapitlet återkommer vi till frågan om vision och strategi för Tierp med sikte på år 2010.

3.3 Ett Sverige i förändring

I det följande presenterar vi två framtidsbilder av Tierp. Det första har kallats för *spårbundenhet som öde – industri- och pendlingsorten Tierp*. Bakom denna rubrik döljer sig en utveckling som i många avseenden kan beskrivas som en fortsättning på den trend som har format Tierp av i dag. Det andra scenariot har kallats *spårbundenhet som nisch – innovativa industriklustret Tierp*, för att anspela på Tierps möjligheter att till fullo utnyttja den potential som finns i kommunen.

Huvudmålsättningen har varit att ge två så neutrala skildringar som möjligt. Det är dock tveklöst så, att utfallet av det första scenariot är mer negativt än det andra. När framtiden skildras på detta sätt uppstår den paradoxala situationen att det faktum att allt är sig likt, kan förefalla negativt. I verkliga livet brukar de flesta människor reagera precis tvärtom. Det är just förändringarna som skrämmer och som de flesta värjer sig emot, eftersom man inte riktigt vet vad förändringarna kommer att ge för slutresultat. Det är detta som ibland brukar kallas för "dynamisk konservatism". De flesta människor brukar vara positiva till förändringar – åtminstone under förutsättningen att man får garantier att dessa kommer att resultera i något positivt. Däremot är det inte lika många som är beredda att ta risken för att utfallet skall komma att bli negativt. Det är inställningen till risktagandet som skiljer entreprenörer från andra medborgare. Scenarierna skall ses som exempel på tänkbara framtider för Tierps kommun och inte som bedömningar av vad som faktiskt kommer att ske. De företag som omnämns i scenarierna ska ses som exempel för att göra scenarierna trovärdiga. Att vissa specifika företag omnämns bygger således inte på någon bedömning av företagets framtida utveckling.

De två scenarierna bygger på en gemensam ram gällande vad som händer i den svenska omvärlden. Denna kan tecknas i många olika dimensioner och göras mer eller mindre detaljrik. Vi nöjer oss i detta fall med att presentera två olika dimensioner av samhällsutvecklingen och hålla beskrivningen på en mycket översiktlig nivå. Vi vill inte påstå att detta är den mest sannolika utvecklingen, men den är onekligen fullt möjlig sett i ett tioårsperspektiv.

Sverige kan således se ut som följer om ett drygt decennium:

Ekonomi. Situationen i Sverige förändrades dramatiskt under 1990-talets senare hälft. Den diskussion som då fördes av och till och som handlade om "återställare" och "att återupprätta välfärdsstaten" klingade så småningom ut. Dels blev det uppenbart för allt fler att det aldrig rörde sig om något val

mellan ett antingen – eller. Det offentliga och privata var intimt förbundna med varandra och pendeln kunde aldrig tillåtas slå över för långt åt någotdera hållet. I det avseendet var det tydligt att ideologiernas tid var förbi. Dels blev det alltmer uppenbart att Sverige inte kunde välja att gå någon egen väg. Internationaliseringen hade gått alldeles för långt på alldeles för många områden.

Det något besynnerliga resultatet av denna utveckling var att, samtidigt som den offentliga sektorn i ideell mening återupprättades efter 1980-talets nyliberala våg, skedde fortsatta neddragningar av offentlig verksamhet i Sverige. Fram växte en mindre men mer effektiv, mer rättssäker och av allmänheten mer omhuldad offentlig sektor. Fram växte också en offentlig sektor som utifrån sina speciella förutsättningar internationaliserades; eller europeiserades är kanske ett mer adekvat uttryck. Det europeiska perspektivet började få praktiska återverkningar i form av en geografisk gränslöshet inom Europa. Tull, polis, skattemyndigheter m fl myndigheter i olika länder började under 2000-talets första decennium att samarbeta allt intensivare och bättre. Det praktiska samarbetet resulterade i förslag till förändringar som gjorde ländernas lagstiftning gradvis mer lika. Med detta följde att också produktionsförutsättningarna blev alltmer lika inom hela Europa.

För Sverige innebar detta en stor omställning. Skattesatserna justerades successivt ned till en europeisk genomsnittsnivå. Paradoxalt nog var det enbart den skatt som de flesta i slutet av 1990-talet verkade eniga om skulle sänkas, nämligen fastighetsskatten, som höjdes drastiskt. Det var den enda skatten som visade sig vara autonomt bunden till Sverige. Alla andra skattesubjekt var rörliga över gränserna. Dessutom kommunaliserades fastighetsskatten så att den blev ett instrument i det kommunala näringslivsarbetet. En första föräning om detta, som dock negligerades, fick man när många idrottsstjärnor och andra höginkomsttagare lämnade landet redan under 1970-talet. Den andra varningen blev mer känslig då man tvingades ge upp både den höga tobaks- respektive alkoholskatteprofilen under 1990-talet.

Den svenska ekonomin kom att utvecklas positivt under början av 2000-talet. Hålen i den gamla kostymen visade sig dock vara alldeles för många att stoppa och antalet utsatta grupper med eftersatta och rättmätiga krav var alldeles för många. Arbetslösheten kom aldrig i närheten av den nivå vid sekelskiftet som diskuterades politiskt, åtminstone inte om man räknar den icke-offentligt finansierade delen av arbetskraften och korrigerade för det mörkertal som dolles i olika typer av utbildningar, förtidspensioneringar mm. De regionala skillnaderna växte ytterligare, där Stockholm och delar av Mälardalsregionen närmast var överhettade och vissa norrländska inlandskommuner hade tvingats upphöra genom sammanslagningar.

Industriproduktionen har sedan år 1998 ökat kraftigt fram till i dag, år 2010. Detta har kunnat ske tack vare en fortsatt utomordentligt snabb produktivitet utveckling. Det är färre anställda i industrin i dag än för halvtannat decennium sedan. Utvecklingen inom tjänstesektorn har däremot varit långsammare än vad man hoppades på i slutet av 1990-talet. Expansionen på hushållstjänstemarknaden tog aldrig riktig fart. Marknaden räckte aldrig till för att betala de

löner som var rimliga sett ur den "vita marknadens" perspektiv och med ett bibehållet jämlikhetsperspektiv. Ingen ville erkänna att en stor tjänstemarknad i grunden bygger på stark specialisering, stora löneskillnader och en positiv inställning till tillfällighetsarbete. Försöken att skattesubventionera en konventionell och stabil tjänstemarknad slutade i ett fiasko med avslöjanden om mygel och oegentligheter.

Dessutom visade det sig att även tjänstemarknaden gick att rationalisera i avsevärd utsträckning. Ett bra exempel på omfattande rationaliseringar var handeln som ändrade karaktär helt i och med att Internet blev var mans egendom under åren strax före och efter millennieskiftet. Ett annat exempel var finansmarknaderna där en bank under en femårsperiod kring sekelskiftet sänkte sin personalstyrka med 20 procent samtidigt som affärsvolymen fördubblades. Att bankerna sedan nyanställde en stor del personal var mer en konsekvens av det nya pensionssystemet och människors ökade intresse av fondsparande än något mått på avtagande effektivisering. Ytterligare ett exempel är strukturkrisen inom den mängd av sk call centers som växte upp så sent som på 1990-talet. Att dessa växte upp så snabbt var inte bara ett tecken på att företag och myndigheter ville öka servicegraden gentemot kunder i telefonväxlar o dyl, utan också ett bevis på att man med hjälp av statliga subventioner fick hjälp att lösa svårförhandlade interna övertalighetsproblem. Exempelen kan mångfaldigas.

Sammanfattningsvis kan konstateras att svensk ekonomi har växt med i genomsnitt mellan 2,0 och 2,5 procent per år sedan slutet av 1990-talet. Denna tillväxt har inte räckt till för att radikalt minska vare sig statsskulden eller att få ned arbetslösheten. Statens årliga betalningar hålls numera emellertid i schack tack vare att landet har tvingats uppfylla de tämligen hårda konvergenskrav som EU-medlemskapet kräver för att upprätthålla den fria rörligheten för varor, tjänster, kapital och människor.

Politik. Den inrikespolitiska arenan har varit fortsatt turbulent i Sverige. Något starkt nytt maktblock har inte gått att skapa utan landet har kastats mellan olika samarbetskonstellationer och regeringskoalitioner ända sedan början av 1990-talet. Någon har liknat det vid en fotbollsmatch utan ett starkt mittfältspel och en match där spelet har böljat fram och tillbaka mellan anfall och försvar. Händelsefattigt har det inte varit men det är svårt att se någon klar långsiktig rörelse eller strategisk utvecklingsriktning.

Vad som möjligen kan skönjas är ett successivt allt större intresse för moral och etikfrågor och en allmän revitalisering av den offentliga sektorn. Skandalerna i Motala, Gävle och Alingsås under 1990-talet blev onekligen en väckarklocka för medborgarna i allmänhet och en väckarklocka som fick lagstiftarna och rättsväsendet att, likt historien om den berömda danska kejsaren, se att myndighetsvärlden stod där i sina nya obefintliga kläder. Efter en lång och seg debatt har revisionsmyndigheternas roll stärkts och synen på användandet av offentliga medel har rört sig i riktning mot den mycket strikta amerikanska inställningen. Detta innebär en tydlig uppstramning mot den förflackning som höll på att breda ut sig under slutet av 1990-talet.

Parallellt med den diskussion som föddes ur alla 1990-talsskandaler började frågan ställas om samhällsansvar och samhällsskyldigheter i största allmänhet. Starkt påverkade av både anglosaxiska och latineuropeiska men också av centraleuropeiska strömningar började svenska folket intressera sig för frågan om vad som egentligen är samhällets uppgift och vad som kan skötas privat av individer, av intresseorganisationer respektive av företag. Och, om man finner att samhället skall ta ett ansvar för utvecklingen, vilken del av samhället är då bäst lämpad att engagera sig i frågorna? Är det staten, kommunen, eller någon annan form av regional sammanslutning? Debatten gällde också delegationsordningen, d v s vem och vilken nivå ansvarar för vad i samhällsutvecklingen.

Det visade sig att dessa frågor var tämligen nya och besvärliga att hantera i det svenska samhället. Någon utbredd förståelse för den ideologiska debatt som sedan länge hade förts i t ex Frankrike om det "civila samhället" fanns inte i Sverige. I detta avseende kan påstås att Axel Oxenstiernas arbete med att bygga upp en centralstyrd förvaltningsmodell hade varit mycket framgångsrik. Det visade sig också att Sverige var en av de nationer i Europa som hade svårast att finna praktiska former för att inom EU:s ram skapa nya samarbetsprojekt mellan offentlig sektor och näringsliv. Innebörden av ordet partnerskap var det få som förstod när det bredde ut sig som en farsot i slutet av 1990-talet. Det fanns en övertro på offentlig ensamrätt att hantera olika frågor precis på motsvarande sätt som de gamla brukspatronerna hade trott på sitt tolkningsföreträde under industrialismens tidigaste skeden.

Egentligen var det få om ens någon politiker som ville ge upp tanken på "politikens supremati" som den dåvarande riksrevisionsgeneralen formulerade sig. Med detta avsåg hon att det fanns en underliggande och fördold tanke i att allt som kom ur den politiska sfären var definitionsmässigt av godo. När denna bild började misstämman med den enskilda människans bild av samhället uppstod sprickorna i glasyren. Det visade sig inte vara så, som många politiker verkade föreställa sig i slutet av 1990-talet, att människorna reagerade mot nedskärningarna i offentlig sektor i sig; man reagerade på ryckigheten, den synbara planlösheten och vad man bedömde som orättvisor i nedskärningarna.

Det var också så att allt fler samhällsmedborgare hade omfattande internationella erfarenheter för sina bedömningar. För första gången i historien började Sverige jämföras med omvärlden inifrån, d v s av de egna medborgarna. Det började cirkulera allmänt spridda bedömningar av typen att sjukvårdssystemet fungerar bättre i England, att skatterna är mer fördelaktiga på Irland, att trygghetsförsäkringssystemet är bättre i Tyskland osv. Kort sagt: Med den ökade internationaliseringen följde inom den offentliga sfären vad företagsekonomer i många år hade talat om i form av "benchmarking". Medborgarna började alltmer plocka russinen ur kakan och inom sektor efter sektor jämföra sig med det land som ansågs fungera bäst inom området ifråga. Det var fråga om en ny upplysningstid där det svenska politiska systemet inte längre hade den suveränitet som man tidigare hade byggt upp och stenhårt försvarat ända sedan flerkammarriksdagen instiftades.

Med detta följde också att den internationella konkurrensen spred sig till den offentliga sfären. Från början märktes inte så mycket, men allt eftersom blev det mer och mer naturligt att den offentliga sektorn anlade ett internationellt perspektiv i samband både med förändringar och i rena handläggningsärenden. Till att börja med förekom denna internationella konkurrens framför allt när det gällde samarbetet mellan samhälle och näringsliv vad gäller lokaliseringen av arbetsplatser och i samband med olika typer av utvecklingsprojekt. Under 1980-talet formulerades begreppet "place-hunting", vilket kom att bli mer och mer betydelsefullt kring sekelskiftet. Orter spelades ut mot varandra i jakten på den bästa lokaliseringen av en anläggning och kommuner engagerade sig allt hårdare för att förbättra sin image och sitt näringslivsklimat ur ett internationellt perspektiv.

När detta skrivs är det redan år 2010. Sverige har nog trots allt förändrats ganska mycket under den senaste 15-årsperioden om man ser till både de politiska och ekonomiska spelreglerna. För kommunerna har detta inneburit ökade frihetsgrader i agerandet men också att helt nya kompetenskrav nu reses för att man skall klara sina åtaganden. Låt oss titta lite närmare på vad som har hänt i Tierp.

3.4 Scenario 1: *Spårbundenhet som öde* – industri- och pendlingsorten Tierp

När millennieskiftet inträffade hade Sverige och svensk ekonomi genomlevt ett decennium av stora svängningar. Högkonjunkturen omkring 1990 förbyttes snabbt till djup lågkonjunktur som redan inom loppet av något år hotade att radera ut de välfärdsvinster som hade uppnåtts under 1980-talet. Sverige gick igenom en ekonomisk-politisk kris av en omfattning som man inte hade sett maken till sedan Kreuger-kraschens 30-tal. Banksystemet hotades att slås ut och de fasta värden som man länge hade ansett ligga i fastighetsmarknaden visade sig inte alls vara så fasta.

Märkligt nog tonade krisstämpeln bort lika snabbt under 1990-talets sista år, som den hade växt fram under början av samma årtionde. Ekonomin stabiliserades och ordningen återställdes i statsfinanserna. Låt vara till priset av hög arbetslöshet och fortsatt höga skatter, men grunden hade i alla fall lagts till en framtida tillväxt. Inflationen var låg och det svenska kostnadsläget gynnsamt. Detta tillsammans med det faktum att Sverige kunde dra fördel av en snabb tillväxt och strukturomvandling hos framför allt sina östra nära grannländer blev den unika framgångsformel som få riktigt förstod.

Rehabiliteringen av svensk ekonomi under slutet av 1990-talet var dock långt ifrån någon harmonisk Sörgården-idyll. Sett utifrån ett Tierpsperspektiv innefattade den nya tillväxten flera allvarliga balansproblem. Det kanske största problemet var att den nya tillväxten förutsatte en fortsatt mycket snabb

strukturomvandling och koncentration av resurser. Tierps situation blev i detta sammanhang alltmer utsatt ju snabbare hjulen snurrade. Man skulle kunna formulera det så att Tierp "blev för litet" för att klara sig på egen hand; den egna kritiska massan blev otillräcklig för att försvara positionerna och för att på egna meriter dra till sig nya verksamheter. Den organiska tillväxten uteblev.

Resultatet har blivit en dramatisk förändring och tudelning av Tierp. Redan i mitten av 1990-talet kunde man ana vartåt utvecklingen var på väg. Minskningen av flyktinginvandringen till Sverige som helhet och utflyttningen av invandrare från Tierp bidrog till att försätta bostadsbolaget i svårigheter. I Tierps fall slutade det inte i någon akut kris för bostadsbolaget på grund av kommunens starka ekonomi. De 300 lägenheter som blev lediga och som man inte lyckades fylla blev dock indirekt en mycket stor belastning för kommunens medborgare till följd av de extrakostnader som avvecklingen av fastigheter innebar och de höga hyror som man var tvungen att ta ut från kvarvarande hyresgäster. Det paradoxala resultatet av den s k solidariska svenska hyrespolitiken blev således att den verkliga hyreskostnaden för boende i Tierp har blivit ungefär lika hög som för de boende i Stockholms innerstad. Dessutom har det blivit så att villaboende har gynnats starkt i jämförelse med olika hyresalternativ. Den slutsats man kan dra så här i efterhand är att all politisk inblandning i marknader som ytterst styrs av kommersiella överväganden är djupt olycklig trots att syftet en gång var gott. I Tierps fall har det inneburit att den södra kommundelen har fortsatt att expandera mycket starkt genom det nya tillskott av pendlare Uppsalabor som har sett sin chans till villaboende i stället för att köa i Uppsala. Tierps roll som sovstad till Uppsala med ett allt starkare inslag av s k förstagångs-villaboende har med andra ord förstärkts under senare år.

Däremot har både centralorten och de norra kommundelarna förlorat invånare under 2000-talets första årtionde. Till detta har nedläggningarna av Karlit och Atlas Copco Tools bidragit. Medan den förstnämnda nedläggningen var väntad efter många år av problem kom den senare som en total överraskning. Karlits konkurrensposition hade under slutet av 1990-talet undergrävt alltmer av framväxten av nya tillverkare i Baltikum, vilka hade likvärdig teknik, arbetskraftslöner som reellt var en tredjedel av de svenska och dessutom råvaru- och energikostnader som var väsentligt lägre än de svenska.

Bakgrunden till nedläggningen av Atlas Copco's verksamhet i Tierp var däremot en helt annan och får tillskrivas den globala strukturomvandlingen. Det fanns ett mönster bakom denna nedläggning som till en början var svårt att urskilja. Egentligen började det med omstruktureringen inom Wallenbergssfären och att man där gav upp den långsiktiga ambitionen att vara huvudägare och att styra Atlas Copco. När Atlas senare fusionerades med en närstående enhet inom General Electric började ryktena surra. I den renodling av olika verksamhetsgrenar som därefter följde hamnade Tierpsenheten på den politiska "prisballen" där många menade att den franska staten spelade ett fult spel bakom kulisserna. Beskedet att lägga ned Tierpsfabriken och flytta tillverkningsenheten närmare den nyetablerade forskningsenheten i Frankrike slog ned som en bomb i det lilla norduppländska samhället hösten 2006.

Även om den nytilträdde svenska vänster-center regeringen snabbt etablerade en Rädda Norduppland-grupp kunde man i fallet Atlas Copco endast konstatera faktum. Genom ett starkt engagemang från det lokala kommunalrådet och lokala fackliga företrädare ebbade de högljudda protesterna snabbt ut och en lokal mobilisering kom igång för att skapa ny sysselsättning. Etableringsarbetet rönste snabbt framgång och redan inom ett halvår hade man fått fram två nya verkstadsföretag som förklarade sig intresserade av att etablera sig i Tierp. Av de 320 arbetstillfällen som försvann genom Atlas Copco's nedläggning lyckades man därigenom snabbt rädda 175. Den omedelbara förlusten av arbetstillfällen kunde därmed begränsas till ca 150.

Läget är, dessa två stora nedläggningar till trots, inte ensidigt dystert för Tierps del. Några nya småföretag med tämligen traditionell verkstadsinriktning har startats under den senaste åren. Andra Tierpsföretag har expanderat. ABB Cable, som det numera heter, har nu passerat 100 anställda och ser ut att fortsätta att växa. Totalt har dock sysselsättningen minskat i kommunen. Förutom nettoförlusterna i samband med de två stora nedläggningarna beror minskningen på den fortsatt mycket hårda rationaliseringen ute i näringslivet. De flesta kvarvarande tillverkningsmoment är numera automatiserade och dessutom har de administrativa rutinerna under senare år rationaliserats hårt med hjälp av nya IT-verktyg.

Någon utvecklingsverksamhet av större format har inte kommit igång ännu i Tierp. Det enda undantaget är det nya stålcentrum som invigdes i Söderfors för två år sedan av EU:s nya FoU-kommissionär Mona Sahlin. Genom skickligt förhandlingsarbete från kommunens sida har man lyckats få både ABB, Sandvik och Ovako att medverka i nysatsningen som redan på kort sikt ger ca 40 arbetstillfällen. På litet längre sikt hoppas givetvis kommunen att detta skall bli embryot till något helt nytt i kommunen.

Bakom framgångarna när det gäller att lokalisera nya företag till kommunen döljer sig också ett framgångsrikt lobby-arbete för att tidigarelägga och fokusera vissa mellansvenska kommunikationsinvesteringar till området i och omkring Tierp. Järnvägen håller nu en mycket god standard med dubbelspår hela vägen Stockholm – Gävle via Tierp och Arlanda, vilket gör att alla typer av person- och godstransporter nu är av högsta tänkbara klass. Än så länge har detta emellertid inte givit nämnvärda resultat i antal sysselsättningstillfällen utan märks mest i form av en ökad utpendling.

Inte heller har de ökade satsningarna på turism i form av svamp- och bärplockning och landsbygdsweekend burit frukt. Man hade hoppats kunna attrahera många stockholmare till lite avkoppling på landet. Från kommunalt håll har man emellertid nu dragit slutsatsen att alltför många stockholmare har tillgång till natur både i sin omedelbara omgivning och genom de släktband man har med andra delar av landet en ganska lång tid efter inflyttningen till storstaden. Turistsatsningarna är nu lagda på is och kommunledningen satsar all energi på att fortsätta profileringen av Tierp på ett internationellt plan som "den europeiska verkstadsindustrins levande vagga".

3.5 Scenario 2: *Spårbundenhet som nisch* – det innovativa industriklustret Tierp

Kriserna under mitten av 1990-talet blev aldrig riktigt kännbara i Tierp. Visserligen ökade arbetslösheten här som på andra håll i Europa men någon krisstämning kunde inte direkt märkas. Pendlingsmöjligheterna till den expansiva Uppsala – Arlandaregionen fungerade som en ventil och möjlighet för de som mest aktivt sökte nya utkomstmöjligheter. Andra, speciellt invandrare, lämnade kommunen, vilket dämpade de tendenser till motsättningar mellan olika grupper som tidigare hade funnits. Dessutom innebar flyttningen av Atlas Copco-enheten från Skara till Tierp ett betydelsefullt tillskott till den lokala arbetsmarknaden. Överlag kan sägas att spåren från 90-talets krisår sopades bort ganska fort.

Kommunen agerade på det hela taget mycket klokt under de mest turbulenta åren omkring 1995. Gymnasieskolan anpassades ytterligare till den lokala arbetsmarknadens behov. Vissa gick så långt att de hävdade att det verkstads-tekniska programmet i verkligheten var en filial till Atlas Copco. Man slog vakt om att värna om den kommunala ekonomin. Den kommunala servicen koncentrerades efter hand till några få kommuncentra. Flerbostadshus sprängdes efter hand som vakansgraden blev för stor och i den mån man inte kunde få staten att garantera förlusterna. Tierp gick måhända kräftgång men i mycket balanserade former och utan att medborgarna protesterade alltför högt.

Ändå kändes det inte helt bra när kommunalrådet vakade in det nya millenniet med sin familj och sina närmaste medarbetare. Det blev en märklig nyårsafton år 1999. En kväll som var avsedd för familjära lättsamheter och festligheter förvandlades till en i närmaste religiös betraktelse där alla närvarande kände både stor delaktighet och en i högsta grad aktiv närvaro framemot tolvslaget. Det kändes i rummet att man var med om något stort och tankarna tilläts löpa fritt och långt ... framåt. Vad skulle det bli av detta Tierp som de alla innerst inne älskade så djupt? Skulle man planera för ytterligare nedskärningar och befolkningsminskning? Istället för att lyssna på Skansens nyårsklockor satte sig sällskapet och tittade på den blott ett år gamla CD:n om Tierps kommun, *Mitt i Paradiset*.

Den innehöll ett budskap som stod i bjärt kontrast mot det Tierp de flesta kände till i vardagen. Plötsligt blev det så tydligt att Tierp var en kommun att både bo och arbeta i. Och att man trots allt hade tagit till vara förutsättningarna på ett ganska dåligt sätt under tidigare år. I stället för att skapa det genuina, att utveckla sina helt unika förutsättningar, hade Tierp som de flesta andra kommuner i landet jagat momentan tillväxt och därtill styrts av statliga bidrag och tillfälliga politiska påfund på riksnivå. Nu skulle det bli ändring...

Och ändring blev det. Förändringarna styrdes av en vision om det goda livet och hur man egentligen ville att Tierp skulle se ut. Utifrån denna vision drog

man praktiska slutsatser som spände över i stort sett hela samhällslivet. Det handlade om bebyggelseplanering, om skolan, om kulturutbud och handel, om kommunal service, mm, men kanske mest av allt om ett realistiskt förhållningssätt till sin omvärld. Frågan dök gång på gång upp: Vilken var Tierps U.S.P.? Eller med andra ord: I vad bestod Tierps unika förutsättningar att vara en intressant ort också för andra än de människor som just nu bodde där?

Ganska omgående kom man fram till en bärande princip för allt fortsatt utvecklingsarbete: Tierp skulle utveckla den kommunala demokratin och bli en föregångskommun vad gäller aktivt engagemang när det gäller att skapa en kommunal dialog där alla inbjuds att delta i samhällsdebatten. Nya tvärgrupper skapades och den gamla partistrukturen stod där under några år både handfallen och överkörd. Tierp lyckades blåsa liv i det lokala engagemanget och förankringsprocessen var säkrad redan innan något aktivt förändringsarbete egentligen hade inletts.

Utöver denna princip enades man tämligen snabbt om att förändringsarbetet skulle vila på tre pelare:

- kulturrevolution
- kvinnokraft
- kompetenslyft

Det tre k:na genomsyrade sedan arbetet utan att få slagsida åt det dogmatiska hållet. Det fanns mycket konkreta anledningar till att man fastnade för just dessa tre pelare. En direkt anledning var att man tidigt kom att diskutera huruvida Tierp verkligen var så vackert som det framstod på CD-skivan. Man gjorde enkla enkäter till det fåtal turister som besökte kommunen men även till affärsmän som hade kontakt med kommunen och dess företag. Speciellt turisterna från andra länder i södra Europa hade svårt att finna någon charm i kommunen. Resultatet blev bl a en upprustning av kommuncentrum och en standardhöjning av hotellen i kommunen.

Man ställde också frågor till kommunens invånare om det var roligt och stimulerande att bo och arbeta i Tierp. Speciellt ungdomsundersökningen blev en mardröm att läsa för ansvariga politiker. Det var inte bara så att de flesta ungdomar tyckte att det inte fanns något att göra i Tierp, utan efter en genomläsning stod det dessutom helt klart att Tierp likt de flesta svenska små och medelstora kommuner var totalt dominerat av en mycket enahanda och ganska torftig "gatukökskultur" utan några inspirerande mötesplatser eller evenemang.

En andra anledning var att man genom den socioekonomiska omvärldsanalys som genomfördes som ett led i SKB:s förundersökning sommaren 1999, fick klart för sig hur mansdominerat Tierp egentligen var. Det låg inte något avsiktligt ont i detta, men resultatet riskerade att bli långsiktigt förödande. Vad skulle tjejerna göra i Tierp om de inte ville börja jobba i verkstadsindustrin eller pendla till en allt hårdare utsatt vårdsektor i Uppsala? Kommunalrådet såg en

tydlig hotbild framför sig med en fortsatt minskad nativitet och ett successivt allt allvarligare kvinnounderskott. Tänk om Tierp likt Pajala skulle bli tvunget att börja importera ryska kvinnor för att hålla en någorlunda gendermässig balans?!

Även den tredje pelaren utgick från en akut hotbild. Och då handlade det om den låga utbildningsnivån i kommunen. Bilden av ett även i detta avseende obalanserat Tierp hade klarnat efter hand. Eller för att hårdra tendenserna: In till Tierp reste varje morgon de som styrde och ställde i kommunen inklusive företagsledare och olika typer av högre tjänstemän. Ut pendlade lågavlönad kvinnlig vårdpersonal. Kommunalrådet blev riktigt upprörd när han såg mönstret. "Tierp är ställt under någon form av uppsaliensiskt förmynderi" utbrast han på ett möte med länsstyrelsens företrädare. "Vi skall allt visa att vi kan rå oss själva om ni ställer upp."

Det gjorde visserligen inte den alltmer förklamade länsstyrelsen. Däremot fick man loss medel genom ett nytt EU-program för att internationalisera gymnasieskolan. För kommunalrådet var strategin klar: Minska verkstadsdominansen och kraftsamla på de teoretiska utbildningarna inklusive en ny form av International Bachelor of Technology som man tog fram i samarbete med kommuner och företag i Grenoble, Wrocław och danska Næstved. I Tierp var ett av grundproblemen att ändra den mentala inställningen till utbildning. Det första målet nåddes redan inom fem år; Upplands bästa högstadium och gymnasium finns nu i Tierp till alla skriftlärda uppsalabors stora förtret.

Parallellt med detta har man gjort många mindre och mycket målinriktade satsningar. Det nya innovationscentrat blev snabbt en succé. Alla förslag och idéer till nya företag som hade ett uns av karaktär av levebrödsföretag avskrevs obönhörligt i gallringen. Satsningen gjordes enbart på affärsidéer som hade en viss, om än så liten chans att bli en världssuccé. Urvalstester av tänkbara företagärmen skedde på samma målinriktade sätt med hjälp av några av flygvapnets överblivna psykologer. Kanske den främsta anledningen till det lyckade resultatet ändå var att man i detta projekt jobbade praktiskt med riktiga entreprenörer som mentorer och att man redan från början insåg sin begränsning genom att enbart ta sig an fem idéer åt gången.

En annan lyckad satsning blev Gourmet-akademien. Det föreföll vara en ovanligt vild idé när man tog kontakt med ett antal av landets ledande kockar och inbjöd dessa till att skapa ett matlagnings-Mecka i Tierp. Möjligen var det så att man såg denna idé som ovanligt fräck och utmanande men resultatet blev ändå lysande: Tierps kommun hyser i dag i Söderfors en restaurang med en stjärna i Guide Michelin och ytterligare fyra stjärnkrogar av hög nationell klass. Om man för tio år sedan hade påstått att folk skulle resa ända från Stockholm över en weekend för att uppleva bruksmiljön och äta gott i Tierp skulle man knappast ha betraktats som trovärdig.

Ytterligare ett exempel på att förändringens vindar har varit starka i Tierp under den senaste tioårsperioden är satsningen som har gjorts på Internet-handel. Den gamla handelsplatsen Tierp har återuppstått, fast denna gång virtuellt. Det

började med att en ICA-handlare hade en dotter som tyckte att det var spännande med datorer. Hon gjorde en egen hemsida för sortimentet. Efter hand började beställningarna komma in. Till att börja med lite slumpmässigt, men efterhand klarnade bilden. Vissa produkter beställdes t o m från S:t Petersburg.

Från början blev frakterna alldeles orimligt dyra men man fann så småningom att närheten till Arlanda var guld värd i virtuell shopping. Tierpsbygden har nu tagit över en stor del av den postorderförsäljning som tidigare låg i Borås. Och man har tagit vara på rationaliseringsmöjligheterna. Lite drygt 100 Tierpsbor utför nu samma arbete som närmare 2 000 boråsare tidigare gjorde. Det behöver väl knappast tilläggas att de flesta varor aldrig över huvud taget passerar Tierp.

All denna nymornade vitalitet hade knappast varit möjlig om man inte hade lyckats skaffa sig en lysande start. I Tierps fall handlade det om boende. Genom en mycket avancerad reklam- och ombyggnadskampanj kunde man reducera vakansgraden i lägenhetsbeståndet. Man sänkte helt enkelt hyran drastiskt till att enbart täcka de rörliga driftskostnaderna och dessutom bjöd man på gratis Internet- och telefonanslutning inklusive avgifter. Målgruppen var tydlig: Ungdomar med dataerfarenhet. Det intressanta var att man genom detta drag lyckades attrahera flera hundra hackers från hela Mälardalsregionen.

Tierp har, utan att man från kommunalt håll över huvud taget har gjort någonting speciellt på IT-området, lyckats skapa ett av Nordeuropas mest spännande Media Lab - miljöer. Lönsamheten är obefintlig. Det är knappt att dessa entusiaster får ihop ens till den rekordlåga hyran, men idéerna sprutar fram och har lockat flera små IT-företag att slå sig ned i området. Framför allt handlar det om företag som sysslar med att rationalisera den bas som Tierp en gång var uppbyggd kring: Verkstadsindustrin. Det verkstadsindustriella kunnandet har därmed fått en unik och nischinriktad överlevnadsmöjlighet i symbios med avancerad informationsteknologi.

4. Utredningens slutsatser

4.1 "Det står och väger"

De resultat som presenteras i föreliggande undersökning ger vid handen en dualistisk situation: Å ena sidan tyder insamlade fakta på att Tierp brottas med allvarliga strukturella problem och förefaller ha en obrytbar, nedåtgående befolkningstrend. Beroendet av några få industriella branscher och företag är stort och anpassningen till det nya kunskaps- och tjänstesamhället uteblir. Det är lätt att göra den pessimistiska bedömningen att Tierp sakta men säker rationaliseras bort i takt med att den industriella produktionen förläggs till låglöneländer och underminerar kommunens nuvarande försörjningsbas.

Å andra sidan kan hävdas att Tierp lyckats stoppa nettoutflyttningen från kommunen och faktiskt har en kontinuerlig ökning av sysselsättningen inom industriföretagen och ett utvecklingsbart industrikluster. Dessutom har en mer kunskapsorienterad och kundanpassad produktion utvecklats av företag som bl a Habia. Därtill är den kommunala ekonomin i bättre skick än i de flesta andra kommuner i landet, och det geografiska läget nära Uppsala och Stockholm är fördelaktigt.

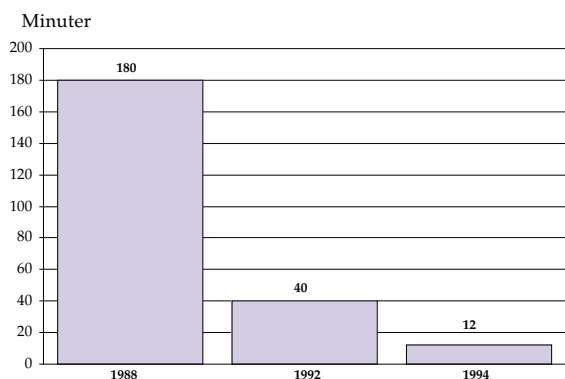
Situationen står således och väger och den fråga man nu kan ställa sig är hur Tierp skall kunna vidareutveckla sina starka sidor. Vi skall i detta kapitel peka på och kortfattat diskutera några möjliga handlingsvägar för kommunen. Kapitlet avslutas därefter med en analys av vilka kopplingar vi kan se till ett framtida djupförvar av använt kärnbränsle.

Industriklustret

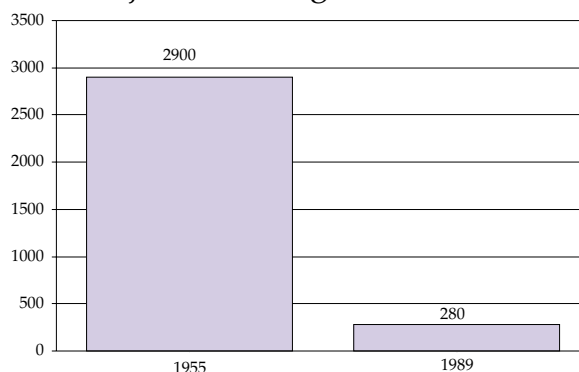
Just nu lever vi i en tid av stor strukturomvandling. Omvandlingstrycket är sannolikt större än vad som syns på ytan. Det handlar helt enkelt om en brytnings-tid. Det märks på flera plan; i utbildningsavseende (till detta återkommer vi nedan), i marknadsutvecklingstermer, i teknikhänseende o s v. Två mycket enkla exempel kan tjäna för att belysa de förändringar som är på gång och den tempoväxling som har inträffat.

Inom skogssektorn tog det ungefär en generation mellan mitten av 1950-talet och 1980-talet för att höja produktiviteten lite drygt tio gånger. Under denna tid hann skogsarbetarkåren reduceras genom sk naturlig avgång och även vidareutbildas i AMS-regi där så bedömdes lämpligt. Inom det aktuella mobiltelefoniområdet ökade produktiviteten 15-falt på bara sex år. Och vad värre är; efter år 1994 har produktiviteten fortsatt att öka minst lika snabbt. Så fort efterfrågan stabiliseras eller viker kommer branschen att behöva reducera sin arbetskraft för att bibehålla konkurrenskraften.

Monteringstid för mobiltelefoner

Antal årsverken för att avverka 1 miljon kbm skog

Figur 4.1 Struktuumvandlingstakten har ökat

För att svara upp mot sådana kraftiga förändringar måste flexibiliteten vara mycket stor. Den näringslivsstruktur som skall klara detta måste kännetecknas av ett mycket stort inslag av dynamik. Tierp uppfyller ännu inte detta villkor. Som Tierps näringsliv ser ut handlar det mer om att hålla tummarna för att inget obehagligt skall drabba något av de större industriföretagen än att någon dynamisk struktuumvandlingsprocess skall komma igång på allvar.

För Tierps del handlar det således om att lägga stor kraft i att utveckla det befintliga industriklustret, men detta utan att kommunen går in med direkta subventioner i enskilda företag eller som den drivande parten. Kommunens roll bör istället vara initiativtagarens till att frigöra den latent potentialen i klustret. Detta kan t ex ske genom skapandet av en samarbetsgrupp där arbetet leds av företrädesvis en person med lång industriell erfarenhet och brett kontaktnät, kanske en pensionerad industriledare som känner att det finns mer att ge. Syftet med samarbetsgruppen bör vara fyrfalt:

- Att stärka kopplingarna mellan industriföretagen i kommunen. Det finns ett betydande utrymme för utvidgade lokala underleveranser till bl a Atlas Copco men även de andra större industriföretagen. Därtill kan samarbetena inom metallettillverkningen vidareutvecklas.
- Att i en gemensam marknadsföring visa upp industriklustrets styrka för omvärlden samt utifrån de befintliga kompetenserna söka nya affärsmöjligheter och strategiska samarbeten.
- Att arbeta för en kontinuerlig förstärkning av klustret, framför allt genom utbildningsåtgärder som kvalificerad yrkesutbildning i samarbete med kommunen och utbildningsinstitutioner, men även genom att verka för att infrastrukturen i vid bemärkelse successivt utvecklas efter industriföretagens behov.

- Att förstärka industriklustren genom nyetableringar av både inflyttade företag och starta-eget-aktiviteter.

Det bör dock påpekas att arbetet med att stärka och profilera industriklustret i Tierp inte på något sätt utesluter andra typer av satsningar. Tvärtom finns det all anledning att utifrån tillgängliga resurser stimulera såväl ett allmänt nyföretagande som utveckling av näringslivet i stort. Dessa insatser skall ses som ett komplement till fokuseringen på industrin, bl a för att förbättra kvinnornas arbetsmarknad i kommunen. Det bör även påpekas att ett hotell av acceptabel standard i centralorten Tierp är absolut nödvändigt för industriklustrets besökare från omvärlden, men saknas i dagsläget.

Utbildning

Det finns få frågor som har debatterats så flitigt under senare år som skolan. Skolan har ifrågasatts för bristande effektivitet och skolan har gått till motangrepp för att resursindragningarna har blivit verksamheten övermäktig. Parallellt med denna debatt har nya medel anslagits till Komvux och annan verksamhet och nya generalbegrepp som kompetenslyft lanserats. De små högskolorna har fått ökade resurser och även i några fall förlänats rätten att kalla sig universitet. Hela utbildnings-Sverige jäser av samtidig irritation och stora framtidsförhoppningar.

Det finns dock anledning att ställa sig frågan om så särskilt mycket har hänt inom detta område. Om utbildningssystemet i verkligheten har blivit särskilt mycket effektivare, mer dynamiskt inför yttre förändringar eller kvalitetsmässigt bättre. Svaret på dessa frågor kommer vi aldrig att få annat än mycket långt i efterhand och då i termer av hur den svenska levnadsstandarden har klarat sig i jämförelse med omvärlden. Vid den tidpunkten är det emellertid för sent att göra någonting åt situationen. Utbildning kräver, kanske mer än de flesta andra politiska insatsområdena, mycket långa ledtider. Vad som görs i dag kan vi se resultatet av i bästa fall om fem - sex år.

Sverige har haft och har sannolikt än i dag ett kompetensmässigt försprång gentemot många andra länder. Den ytterst intressanta frågan är emellertid om detta räcker, eftersom vissa andra länder har kommit ifatt och förbi inom områden som kanske är mer avgörande för landets utveckling på lång sikt än vad mera generella betraktelser ger för handen. Finland har t ex en IT-kompetens som av omvärlden betraktas som mer utvecklad än den svenska. Och det intressanta är sannolikt inte vad vi i Sverige tycker och hur Sverige står sig vid en jämförelse med Singapore eller USA utan hur landet bedöms av omvärlden i ett nord-europeiskt perspektiv.

För att vidareutveckla utbildningsfrågorna i Tierp torde det således vara viktigt att ta ett bredare grepp än hittills. Huvudfrågorna är: Vilka kompetenser behövs på orten utifrån dess nuvarande struktur? samt Vad skulle Tierp kunna utveckla i form av kompetensnicher sett i ett nordeuropeiskt perspektiv? Helt klart är att detta är en mycket bredare ansats än att söka få ytterligare medeltilldelning inom nuvarande ramar. Med detta vill vi dock inte säga att den

senare ansatsen är fel, utan enbart understryka att utbildningsområdet är i behov av ett stort mått av nytänkande, från grundskolenivå och uppåt.

Det arbete som har påbörjats i Tierps kommun med en gymnasieskola anpassad till näringslivet, högskoleutbildningar vid Lärcentrum samt kvalificerad yrkesutbildning i Gimo, Östhammars kommun, bör även fortsättningsvis vara ett mycket prioriterat inslag i den lokala näringslivspolicyn. Klart är också att man i Tierps fall bör söka utveckla nischkompetenser inom väl definierade områden med anknytning till det befintliga näringslivet. Detta arbete bör ske i samråd med näringslivet, t ex genom den föreslagna samarbetsgruppen för industriföretagen samt fortsättningsvis i de befintliga branschråden som gymnasieskolan arbetar med.

En fråga av mer generell karaktär är antalet sökande till gymnasieskolans teoretiska program – i synnerhet det naturvetenskapliga och tekniska – och övergångsfrekvenserna till högskola. Här handlar det till stor del om att åstadkomma en attitydförändring till teoretisk utbildning och högskolestudier. I framtiden kommer allt fler arbetstillfällen att kräva goda teoretiska kunskaper och många gånger på en nivå högre än gymnasiet. Anpassningen till dessa krav är en långsiktig process som måste bedrivas redan från låg- och mellanstadienivå. Ämnesvalen till högstadiet lägger till stor del grunden för den fortsatta skolgången och möjligheterna att i ett senare skede tillgodogöra sig en teoretisk gymnasieutbildning och därigenom förutsättningarna för högskolestudier.

Redan idag pågår ett omfattande arbete för att förbättra barns läs- och skrivförmåga i låga åldrar, också innan grundskolan. Inte minst riktar sig insatserna mot unga pojkar med svagare språklig förmåga. Därutöver pågår ett omfattande fort- och vidareutbildningsprogram för lärarna i Tierps kommun. Satsningarna ska ses mot bakgrund av den svaga utbildningstraditionen i Tierp.

Marknadsföring av kommunen för boende

Ett tredje viktigt område för kommunens framtid är att göra kommunen attraktiv som boendeort. Det handlar både om att få högutbildade sysselsatta i kommunen att även bosätta sig där och att marknadsföra det goda pendlingsläget till arbetsmarknaden i Uppsala. Lägre boendekostnader och ett bra boendeklimat för i synnerhet barnfamiljer är de naturliga fördelarna att lyfta fram i marknadsföringen. Fokuseringen bör dock ligga på enskilda orter snarare än hela kommunen, och då främst Örbyhus och Månkarbo. Dessa har det mest gynnsamma pendlingsläget samtidigt som möjligheten till ett prisvärt villa-boende tilltalar.

Inflyttning till kommunen skulle förutom att ge ett tillskott till skatteunderlaget även bidra till att förnya och revitalisera kommunen. På samma vis som vallonerna en gång förde med sig helt nya kunskaper och traditioner till gagn för trakten, kan inflyttning i dag föra med sig nya kunskaper och värderingar som bidrar till en positiv utveckling.

Avgörande för att en sådan satsning skall bli framgångsrik är att kommunikationerna till och från kommunen ytterligare förbättras. Ombyggnaden av E4:an till motorvägsstandard har här högsta prioritet och kommunen bör föra en aktiv dialog med Näringsdepartementet, Vägverket, Länsstyrelsen och Uppsala kommun för att så snabbt som möjligt få till stånd en byggstart i det redan projekterade projektet. Vidare kan Upptågets turtäthet förbättras, i synnerhet på helgerna.

En annan viktig fråga i detta sammanhang är tillgången till lokal service som skola, vård, handel mm. Den offentliga servicen i kommunen håller i dag en god standard och erbjuds på flera orter. Däremot är utbudet inom handeln svagt (se avsnitt 2.4). Det är angeläget att dagligvaruhandel, post, bank och annan "vardaglig" service finns på nära håll, medan sällanköpsvaror som kläder, hemelektronik, etc. har ett omland som gör att utbudet i Uppsala och Gävle ombesörjer de huvudsakliga behoven. I dagsläget är tillgången på lokal service tillfredsställande, men även en liten försämring skulle medföra att orternas attraktivitet minskade. Det är således angeläget att verka för att så inte kommer att ske.

Vad gäller nivån på den kommunala skattesatsen kan man konstatera att den förmodligen är varken avskräckande eller lockande för dem som funderar på att flytta till kommunen. Jämfört med t ex Uppsala kommun förlorar en person med 20 000 kronor i bruttoinkomst 181 kronor varje månad i högre skatteuttag i Tierps kommun. Detta är naturligtvis ingen stor skillnad, men om man vill attrahera stora grupper av inflyttare är en successiv anpassning av skattesatsen till Uppsala kommuns nivå att förordas. Dock måste man samtidigt beakta att fastighetspriserna i Tierp som regel är betydligt lägre än i Uppsala. Det är viktigt att kommunen både för egen del och genom information tydliggör dessa eventuella kostnadsfördelar av att bosätta sig i Tierp.

4.2 Näringslivets kopplingar till ett framtida djupförvar

Låt oss avsluta denna utredning med några slutsatser beträffande de samhälls-ekonomiska förutsättningarna i Tierp för ett framtida djupförvar. Med detta avser vi primärt en bedömning av Tierp som lokaliseringsort för djupförvaret utifrån dagens företagsstruktur och kompetensprofil. Av den samhälls-ekonomiska "systemutredning"¹³ som har genomförts återges beräkningar för hur många arbetstillfällen som ett djupförvar kommer att generera direkt och indirekt under olika antaganden. Av denna utredning framgår också långsiktigheten i dessa arbetstillfällen. Den slutsats som gärna dras av dessa beräkningar är ofta ett häpet "jaså, blev det inte mer!" Vi finner det dock angeläget att framhålla den omvända tolkningen. Varje 100-tals nya, och över minst en generation bestående, arbetstillfällen som kan tillskapas i en kommun av Tierps storlek

¹³ Socioekonomiska konsekvenser

måste betraktas som ett mycket stort sysselsättningstillskott. Alla andra jämförelser är missvisande.

Enligt gällande beräkningar kommer själva **djupförvarsanläggningen** att kosta mellan 17 och 20 miljarder kronor att bygga (inkl nödvändiga biinvesteringar). Detta beräknas totalt sett (d v s inkl lokala spridningseffekter i andra led) att ge upphov till i genomsnitt 300 arbetstillfällen under 50 - 70 år eller sammanlagt ca 15 000 – 21 000 årsarbetstillfällen på den lokaliseringsort som väljs. Hälften av dessa arbetstillfällen kan beräknas skapas i själva djupförvarsanläggningen och resten i rader av tilläggsinvesteringar, samhällsservice mm. Detta gör anläggningen till den ojämförligt största lokala investering Sverige har att se fram emot under de närmaste decennierna. Utöver detta kommer djupförvaret, genom de inköp av varor och tjänster som behöver göras, att ge upphov till sysselsättning på många andra orter inom och utom Sverige.

Vi skall här inte kommentera antalet arbetstillfällen i sig utan mer inrikta oss på den näringslivsmiljö som ett framtida djupförvar i Tierp skulle hamna i. Med detta avses de mer kvalitativa och företagsekonomiskt inriktade aspekterna på ett djupförvar. Tierps näringsstruktur med stor industri- och byggsektor matchar väl de behov som uppkommer vid anläggandet av ett djupförvar. Erfarenheter finns från anläggandet av Forsmarks kraftverk i början av 1980-talet och i dag levererar Habia Cable skraddarsydd kabelsystem till kraftverket, vars årliga säkerhetsöversyn även omfattar några av de mekaniska verkstäderna i kommunen. Kontakterna med kärnkraftsindustrin är således redan etablerade.

En djupförvarsanläggning passar väl in i den befintliga industristrukturen – det finns i kommunen ett stort kunnande inom metallbearbetning, byggnation och konstruktion; ett kunnande som både kommer att efterfrågas under själva anläggningsfasen men även under driftfasen för underhåll och reparation av djupförvarsanläggningen. Dock saknas riktigt stora aktörer som kan bära huvudansvaret för större delar av anläggningsarbetet, vilket framgår av att den samlade entreprenadsektorn i kommunen omfattar ca 500 årsverken – att jämföra med att anläggningsarbetet som mest kommer att omfatta närmare 450 årsarbeten, d v s i stort sett hela den kapacitet som finns befintlig i Tierp.

Förutom själva djupförvaret tillkommer investeringar i en **inkapslingsanläggning**, vilka grovt har uppskattats till ca 5 miljarder kronor. Inkapslingsanläggningen kan lokaliseras till djupförvarsorten, men kan även läggas på annan plats. Även inkapslingsanläggningen kommer att ge upphov till lokala, regionala och nationella spridningseffekter av betydande storleksordning. Det är emellertid mindre troligt att inkapslingsanläggningen kommer att hamna i Tierp. Oskarshamn förefaller vara det naturliga alternativet i och med den struktur och kompetens att hantera avfallet som finns redan i dag med CLAB, OKG och Äspölaboratoriet.

Vad gäller själva **driften** av djupförvaret under dess inledande skede kan man konstatera att kompetensstrukturen för den arbetskraft som kommer att efterfrågas i hög grad passar in på förhållandena i Tierp. Tyngdpunkten kommer under hela driftfasen att ligga på låg- och gymnasieutbildad arbetskraft.

Gymnasieskolan i Tierp har tidigare vid Atlas Copco's etablering i kommunen visat förmåga att leverera arbetskraft med rätt utbildning, och kommer förmodligen utan större problem att kunna anpassa ett eller flera program till de behov som kommer att uppstå vid driften av djupförvaret. Andelen högskoleutbildade kommer därtill att vara på en sådan nivå att rekryteringsbehovet mer än väl tillgodoses genom närheten till universitetsstaden Uppsala och högskoleorten Gävle/ Sandviken.

Möjligheterna till **spin-off** som utvecklandet av kunnande inom kärnbränsleförvaring för med sig kan skapa nya möjligheter inom ännu okända områden – varför inte en nisch inom avfallshantering med de möjligheter som erbjuds i kretsloppssamhället? Det finns många tänkbara sätt att skapa mervärde ur en djupförvarsetablering. I en annan "systerundersökning"¹⁴ studeras möjligheterna att knyta ett turismkoncept till djupförvaret, där en temapark beräknas kunna ge allt från 80 till 200 sysselsättningstillfällen i kommunen beroende av ambitionsnivå. Även om tanken är något spektakulär är det en fullt realistisk möjlighet att ett sådant projekt skulle kunna genomföras.

Djupförvaret kommer även att ge upphov till en kvalitetsutveckling, till följd av allmänt höga kravspecifikationer och att visst tekniskt nyutvecklingsarbete måste ske. Naturliga synergieffekter kan avsevärt öka de spontana följdinvesteringarna till gagn för mottagarkommunen och – vilket är synnerligen viktigt – även för andra närliggande kommuner. Med tanke på det stora utbud av forsknings- och utbildningsinstitutioner som finns i Tierps näromgivning förefaller förutsättningarna för denna typ av spin-off-effekter att vara mycket goda.

Sammanfattningsvis gör detta att kommunen måste betraktas som ett mycket lämpligt alternativ vad gäller lokaliseringen av ett svenskt djupförvar, där såväl näringslivs- och arbetskraftsstruktur som potentialen till spin-off-effekter talar för ett positivt utfall.

¹⁴ Turismstudien

Bilaga 1: Intervjuförteckning

I omvärldsanalysen har intervjuer genomförts med en eller flera företrädare för följande företag/organisationer:

Atlas Copco
EraSteel
Karlit
Scana Söderfors
Habia
Munters
Stora
Polarcup
Tierps kretsteknik
Sandby lådfabrik
Rundala elektriska
Savalco
Simeco
Åkers Stålvalsar
Olle Wikströms livs
Sörehalls Produktion
Tierpsbyggen
Mats Flood Produktion
Kardell
Tierps Järnbruk
Tierps Tryckeri
Österlövsta Industriemballage
Svedbro Rostfria
Vendaco
Örbyhus möbelaffär
IDE´material
Forsmarks kraftgrupp

Tierps kommun
Arbetsförmedlingen
Gymnasieskolan
Lärcentrum
Nedre Dalälvens Samarbete (Nedra)
Vallonbruk i Uppland
Länsstyrelsen
Landstinget
Upplands lokaltrafik
Vägverket
Banverket
Uppsala turism och kongress